

દિલાસો.

બીજું દર્શન.

(૨૫)

જી લાંબે વખતે મળી છે, ને વાર્તા પુનઃ ચાલુ થાય છે.)

મદ. ૧૦ મં. ! બાપડી પેલી રાણી લલિતાની તો શુદ્ધરની દયા ઉતરી ને ડુક. ૧૦ છુ, પરંતુ તે પરદુઃખભંજની રાણી લલિતા ઉપર પુછી પુછીને દુઃખો તો હું ભુલી. ૧૦ છુ, પરંતુ તે પરદુઃખભંજની રાણી લલિતા ઉપર પુછી પુછીને દુઃખો પડવા વિષે જ્ઞેન સુદરભાએ જે વાર્તા કહી, તે દુઃખો સંબંધે તમે આટલાં બધાં દિલાસાપત્ર તો લખ્યાં, પરંતુ મેહદશાને લીધે સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે વિષે કંઈ સમજાવ્યું નહીં. કેાઈ કહે છે કે નસીબ કરે તે કેાઈથી નહીં થાય.

ધંધાએન:- અરે જ્ઞેનો ! ગરેહ નબળા હોય તો બધાંએ દુઃખ વિતે. માથાં સરસા કાન જડયા છે તે કાંઈ મિથ્યા થનાર છે ?

જડીએન:- સરકાર દંડે તે સૌ કેાઈ બાણે, પણ ગ્રહ દંડે તે કેાઈ નહીં બાણે.

જનમપત્રિ સખ જકતકી, રચી રાખી ગોપાળ;

તામે તેં ફિરિ અન્દ ફલ, લખત બિધાતા બાલ.

બધાં જગતનાં લોકોની જન્મોતરી ને ટપકા, જે દહાડેથી તેઓ જન્મ્યાં તે દહાડેથી પરવરદેગારે પોતાને હાથે કરી રાખ્યાં છે. તેમાંથીજ વિધાતા તો વર્ષક્ર્ણ જુદું જુદું તારવી કાઢીને જેમ જેમ જન્મ થતા બાય, તેમ તેમ તેનો સાર લખી કાઢે છે, કાંઈ છઠ્ઠીના લેખ નવા લખાતા નથી.

ધુતલીખાઈ:- કર્મ કરે તે કેાઈ નહીં કરે. અરે ! ગ્રહ ગ્રહ સૌ ખોટું. ગરેહ-દશા એ સૌ દુઃખને મારે માણસે ઉપજાવી કાઢેલી યોજના છે.

કરનીકે બસ સંગતી, સંગતકે બસ મન;

મનહિકે બસ રસક સખ, રસિકકે બસ તખ.

આગલા જન્મે લલી કે ભુડી જેવી કરણી તેં કરી હશે તેવો સંગ તને આ જન્મે મળવાનો, અને જેવી સંગતી મળે એવું ત્હાડું મન થવાનું. અને જેવું ત્હાડું મન થશે તેવું ત્હાડું તન થશે; કેમકે સઘળી ત્હારી ઇંદ્રિયો ત્હારાં મનનેજ વશ હોવાથી, હર્દ કે રોગની પીડા અથવા ખાનપાનની મજા શરીરને થયાં કરવાની.

નંદીમિત:- નહીં જ્ઞેન, સારા નરતા અ
અહદશા નળળી મેસે તો ગમે એવો માનવી ક

સઉ કર્મહિન કૃત્ય છે, ગરથ
શામ્ કહે છે નિર્માગિના, કમી વા
અમાર્ગો બહુ આદરે, થયો કહે
ને ઉલ્ભ નવ કરે, અકરમી એ
ને તે ઝાણું ખાય, થયો કહેશે
ને તે ગાણું ગાય, થાય પિત્તા
આપે કે સિધું અકર્મને પડિયો કાણો ।
શામળ કહે સઉ કે સમજાને, ખોટ અકર્મને.

ધનખાઈ:- ઇશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે. ખુદાની ? જ થાય તે થાય.
અભણ લોકોજ અહદશા, રાહુની દશા, મંગળની ને બુધની દશા માને, શિખેલાં
સુધરેલાં તેવું કાંઈ માને નહીં.

ને કહિ અહકો સુખ દુઃખદ, મેં કહું વાહિ અખ્યાન;
રાવન બાધે નોતક, યિન દુઃસ્થાયક કાંત.

જેઓ પોતાના સુખ દુઃખનું કારણ પોતાના અહને લીધે ગણે છે, તેમને હું
અજ્ઞાની માનું છું. શા માટે, કે જે અહદશાજ સુખ દુઃખ આપે એવી અહમાં
સ્વતંત્ર શક્તિ હોય તો નવે નવ અહને રાવણ રાજાએ બાંધી મૂક્યા હતા, પોતાના
મહેલની સીડીઓ નીચે નવે નવ અહને ઉધા નાખ્યા હતા, ત્યારે અહોથી કાંઈએ
વળ્યું નહીં; પણ જ્યારે રામે દુઃખમાં પડેલા અહને છોડાવવા સારૂ રાવણને
માર્યો ત્યારેજ નવે અહનો છૂટકારો થયો હતો. માટે સર્વ ને સર્વ વસ્તુ પ્રભૂની
ઇચ્છાથીજ થાય છે, અહથી કંઈ થતું નથી.

શી10 મઃ:- હે ધનખાઈ! તું માન કે ના માન, પણ દુઃખ દરદની પીડાકારી,
રોગ રાઈનું વધવું, આકૃત વિપત્તિમાં હાય હાય કરવી, મુશીબતો ને મુશકેલીઓનું
આવી મળતું જેમ અહદશા ઉપર આધાર રાખે છે, તેમ સુખ સંપત્તિ, વૈભવ
વિલાસ, આનંદ ઉત્સવ, શાદી રામરાની, અને આખાદી કે તંદોસ્તી સૌ સા અહદશા
ઉપર અવલંબીને થાય છે. હા, તમે લોક તો શીખેલાં સુધરેલાં, તે અહદશાને હસી
કાઠો છો, પણ તમને માળખા દેશના મહા વિદ્વાન અને ભાગ્યશાળી શકકર્તા રાજા
વિક્રમને અહદશાએ કેવી રીતે ઘેર્યો હતો તે વિષે આપણા રા. ત્રિલોકેકર પોતાના
“ શાનિ માહાત્મ્ય ” માંથી સમજાવશે, ત્યારે તમારી ખાત્રી થશે.

રા. ત્રિલોકેકર:-ઉજ્જવન નગરી જેવી રાજધાનીમાં આજથી ૧૬૭૩ વર્ષ ઉપર
રાજ્ય ચલાવી ગયેલો વિક્રમ રાજા પણ ત્હારી પેઠેમ અહને માનતો નો હતો, કેમકે
તે સુખરૂપ રાજ્ય વૈભવ ભોગવતો હતો. તેની દરબારમાં મહાન ૬ પાડિતો બિરાજતા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૭૦૫ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ દુઃખીને દિનારો

વિષય ૬૪

હતા. પ્રખ્યાત રાજવૈદ ધન્વન્ત્રિ, ક્ષિપ્રલુક, ઝમ્મરસિંહ, શંકુ, વૈતાલભટ્ટ, ઘટખર્પર, જંગ પ્રસિદ્ધ નાટકકાર મહા કવિ કાળિદાસ, હરાહમિહિર, અને વરરૂચિ એવાં નવ રત્નો વિક્રમની દરબારમાં કહેવાતાં હતાં. એક દિવસે રાજાની સભાસ્થાનમાં સર્વે ભિસન્ન્યા હતા ત્યારે રાજા અને પંડિતો વચ્ચે પ્રશ્ન નિકળ્યો, કે વિદ્યા સરસ કે લક્ષ્મી? એ સવાલ ઉપર વાદવિવાદ ચાલ્યો હતો, તે પ્રસંગે નવ ગ્રહોની સહેજે વાત છેકવામાં આવી. રાજાએ તે નવ ગ્રહની કથા સાંભળવાની ઈચ્છા પંડિતોને જણાવી કહ્યું:—“આકાશને સૂર્ય શોભાવે છે, ઘરને બાળક, ને સંસારને સ્ત્રી શોભા આપે છે, તેમ મારી રાજ સભાને તમે મહાન પંડિતો શોભાવો છો. કૈલાસમાં શિવની પુબ થાય છે, બૈકુંઠમાં વિષ્ણુ પુબાય છે, અને દરેક દેવતાઓની પુબ પોતાં પોતાને સ્થાનકે થાય છે, પરંતુ વિદ્વાન તો બધેજ ઠેકાણે પુબાય છે. માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનજ છે. વિદ્યા એ માણસનું જૂષણ છે. વિદ્યા વિનાના મનુષ્યની ગણત્રિ પશુમાં થાય છે. વિદ્યા વગરનો માણસ ગમે એવો રૂપે રૂપાળો હોય, અથવા ઉંચ કુળમાં જન્મ્યો હોય તોએ લોકો તેને કેસુડીનાં ફુલ જેવો નકામો ગણી માન આપતા નથી.”

રાજાજીનું આ બાષ્પ સાંભળીને એક વિદુષક લઉવો બોલ્યો:—“વિદ્વાન કરતાં પૈસાવાળાને બહુ માન છે. જૂઓ, મારો મોટો દાદો એ શાસ્ત્ર ભણ્યો હતો, મારા દાદાએ ત્રણ શાસ્ત્ર ભણ્યાં હતાં, મારો બાપ મહા પંડિત હતો, ને હું તો છ શાસ્ત્ર ને અઢાર પુરાણમાં પ્રવીણ છું. હું તો મહા વિદ્વાનનો વિદ્વાન છું, પણ ભેવા બાવ તો ઘરમાં દરરોજ ઉઠેરા પણ અપવાસી મરે છે, ને મારે બાયડીના હાથનો રોજ રોજ માર આવો પડે છે. એટલુંજ નહીં પણ તેણીની નકારી આળોથી રોજનો હું દુઃખી દુઃખી દુઃખી થાઉં છું. મહારાજ! આ દુનિયામાં પૈસા જેવી બધાને ગમતી બીજી કંઈ ચીજ નથી. જેની પાસે પૈસો હોય તેજ શાણો, તેજ વિદ્વાન, તેજ શુભવાન, તેજ રૂપાળો, પછી તે મૂર્ખ હોય કે અતિ કરૂપો હોય, ખુની હોય કે ચોર હોય તોપણ સૌ તેનેજ માન આપે છે. તેની બાયડી છોકરાં પણ તેના ઉપરથી એવરાર્થ પોવરાર્થ બાય છે.”

વૈતાલ ભટ્ટ:—“એ બધું ઠીક છે, પણ પૈસો પેદા કરવાનું, ને તેને સાચવી રાખવાનું સાધન અડકલ છે. અડકલનું મૂળ વિદ્યા છે. વિદ્યા વિના અડકલ, ને અડકલ વગર પૈસો ક્યમ મળે? માટે પહેલે અડકલ ને પછી પૈસો.”

હસમૂખો:—“ના, ના, પહેલો પૈસો ને પછી અડકલ. પૈસો હોય તો માણસને બધું સુએ, નહિ તો ઘેલા જેવો બની બાય.”

ક્ષિપ્રલુક:—“એમ નહિ. પહેલી અડકલ બાય ને પછી પૈસો બાય, ને માણસ ઘેલો બને. અડકલવાળો માણસ હમેશાં આનંદ તથા મોજમાં રહે છે.”

ઘટખર્પર:—“વિદ્યા શ્રેષ્ઠ કહો કે પૈસો સરસ કહો, આપણા દયાળુ કૃપાળુ ને

મામાણ મહારાજ બિંદમથી કોઈ ચઢીઆતું નથી. ગગન મંડળમાં સર્વ નક્ષત્રો છતાં પણ નક્ષત્રનો રાજા જે અંદ્રમા તે વિના જેમ અહમંડળ શોભતું નથી, તેમ રાજા સલા મહારાજ બિંદમ વગર શોભતી નથી.”

વિંદમ:-“આટલી બધી સ્તુતિને હું પાત્ર નથી. તમે જો મારાથી શોભતા હો, તો હું તમારાથી શોભું છું.”

વરાહમિહિર:-“રાજન! ગમે તેમ કહો, પણ આ બધો મહિમા જવ અહના યોગથી છે. જે અહ કરે તે કોઈથી થાય નહીં. અહની એવડી મોટી શક્તિ છે. જેના નસીબમાં કોઈ બળવાન અહ હોય તેનું ભાગ્ય સદા આપના જેવું જ બળવાન હોય છે.”

વિદુષક:-“આ તો બધી ગપ છે. મારા ભાગ્ય ભૂવનમાં તો બધા નવે નવ અહ બેઠા છે, એટલું જ નહીં પણ મારો આગ્રહ તે દશમે અહ, ને મારી બાયડીનો દુરાગ્રહ તે ૧૧ મો અહ. એવા ૧૨ અહ બેઠા છે, તોપણ હું તો દરિદ્ર, રોગી, દુઃખી ને બારે માસનો સંતાપેલો ને સંતાપેલો રહું છું.”

વિંદમ:-“અહોની વાત હું સાચી માનતો નથી. અહથી શું થાય છે? કર્મ જ્યાં હોય ત્યાં આડું પડે. અહની વાતો તો મને આશ્ચર્ય લાગે છે. માણસનું કૃત્ય, મનુષ્યનું કર્મ જેવું હોય તેવું સર્વ થાય. આગણ માણસ પૈસાદાર ને સુખી કેમ થાય વાડું? એવા તો તે અહ કેવાક હશે, ને એવા તો તેમના કેવાક પ્રતાપ હશે! હે પુરોહિત! તે વિષે આપ કાંઈ જાણતા હો તે કહો. એની કથા મારે સાંભળવી છે.”

પુરોહિત:-“મહારાજ! આપે એ જાણગડમાં નહીં પડવું. ખીજા કાંઈ કથા સાંભળો તો સાડું.”

વિંદમ:-“તમારાં લેદી ને માર્મિક બોલવાથી તો ઉલટી મારી અધિરાઈ વધે છે. બસ મારે તો અહોનીજ વાત સાંભળવી છે, કાંકે હું અહનું બળ માનતો નથી.”

વરૂચિ:-“મહારાજ! એ વિષે બહુ આગ્રહ મા કરો. એક અહની સ્તુતિ કરવામાં બીજા અહની નિંદા થાય. ને તેમ થાય તો તેમાંથી કાંઈએ માહું પરિણામ નિપજ્યા વિના ના રહે. માટે હાથ બેડીને કહું છું, કે અહનો આગ્રહ કે દુરાગ્રહ નહીં કરો.”

વિંદમ:-“ગમે તે કહો, પણ મારો વિચાર ફરવાનો નથી. ઝટ કથા ચલાવો.”

અનવંતરિ:-“મારાં રામબાણુ પણ ઐષઠો ગમે એવાં અમુલ્ય છે, તોએ દરદીને અહના જોર વગર લાગુ પડતાં નથી. સૂર્ય અહ જેવો ઉત્તમ અહ નથી. તેને જે કોઈ માને તેને કદિ દુઃખ દર્દ થતું નથી. તેનાથી સર્વ સુખ છે. એનાથી બધા અહ ઉતરતા.”

અમરસિંહ:-“સારો અહ અંદ્ર અહ છે. તેનાથી અમૃત વૃદ્ધિ થાય છે. ૩૩ કરોડ દેવતાઓને પણ એજ અહ તૃપ્ત કરે. હૈડામાં દયા લાવીને કોઈને પણ રોગ

ચાઇ કરતો નથી. એને જે કોઇ માને તેની ખરાબ સ્થિતિ સુધરી જાય. એ જેવા બળવાન અહીં જીવે નથી. ”

કાળિદાસ :- “ ત્રીજો અહીં મંગળ, ને ચોથો ભુધ છે. મંગળના અહીં આગળ કોઇ અહીં ચાલતું નથી. રૂઢેલો મંગળ ખેડાવે જંગલ. રાજાનો રંક કરે ને રંકનો રાય કરે. પણ પોતાના ભક્ત ઉપર કૃપા રાખે. માતાની માફક જે જોઇએ તે આપી આપણને સંભાળે. હવે ભુધનું બળ મ્હારો પુત્ર કહેશે. ”

પુત્ર :- “ સૌથી ભુદ્ધિવાળો ભુધ છે. સર્વથી સૌમ્ય, ને મંગળમાં શોભે એવો છે. કદીએ તે કોઇ ઉપર કોપતો નથી. તેના જે ભક્તજન હોય તેની રક્ષા કરે. એવો પ્રતાપી સુકિતવાળો બીજો કોઇ પણ અહીં નથી. ”

વરાહમિહિર :- “ સૌથી શ્રેષ્ઠ ને શુભવાન અહીં ગુરુ છે. ત્રેલોક્યમાં સૌથી પુજવા લાયક બધાનો ગુરુ એજ છે. પોતાના કામકાજમાં જશ મેળવવો હોય, ઉમેદ બર લાવવી હોય, તો એનેજ નમો. અંતરમાં દયા રાખે છે. બધાં શાસ્ત્રમાં પૂરા છે. મનમાં કોપ કે વેર તે ધરતો નથી, ને આંખમાં પ્રેમ રાખે છે. થોડી મહેનતે ઉત્તમ ક્ષણ આપે ને આચારમાં સદા શુદ્ધ રહે. એની આગળ બધા અહીં નીચા. ”

શંકુ :- “ અરે શુકની દશા જેવી કોઇ દશા નથી. તેની આગળ ગમે એવા હૈતનું પણ ચલણ નથી. હાલતથી ભરપૂર રાખે. જેને તેની દશા બેઠી તેને ત્યાં દ્રવ્ય રેલછેલ. કોઇનું ભુંડું નહીં કરતાં હમેશ મન મોજી રહે છે. ઘણા પરાકર્મી હોઇ, પરમ દયાળુ હોઇ, સૌનું સવળું કરે. એને કોઇ અહીં ના પુગે. ”

દ્વિપણક :- “ અરે જાવ, જાવ, શનિ જેવો જખરો કોઇ નહીં. રાહુની દશ કરતાં પણ શનિની દશા ભલા ભલા રાજા પાદશાહોને બેઠી હોય તો દાણા દાણ કરે. ચંદ્રને પણ કમ્પારો છુટે. કેતુ કમ્પે ને રાહુ પણ શનિથી તો ધ્રુજી મરે. સર્વ માણસો કે પ્રાણી માત્ર સૌ કોઇ તેનાથી ભય ને સંતાપમાં આવી પડે. શનિ મહારાજ તો જેના ઉપર પ્રસન્ન થયા હોય તેનેજ નેહાલ કરી જે માગે તે આલે. એની આગળ બધા અહીં બળ તુચ્છ છે. ”

ચિકમ :- “ ત્યારે ૯ ગ્રહોમાં મનુષ્યને દુઃખદર્દ, પીડાકારી, ને ભયનાં સંકટો આપનારા અહીં પણ છે ખરો ! હું તો ખોટો વહેમ સમજી છું. માણસને તો કરણીનુંજ ક્ષણ ભોગવવું પડે. પંડિતો ! મને આઠ અહીં કથા બરાબર સમજાઇ, પણ ૯ આ શનિની કથા બરાબર સાંભળવી છે. કોણે એ અહીંના પ્રતાપ દીઠા છે, કે ખરું માન્યે ! ”

પંડિતો :- “ મહારાજ ! એ વાત જવા દો. એ કથા માંડી વળાવો તો સાફ. હાલ તો જવા દો સાંજ થઇ છે, માટે બીજો પ્રસંગે જોઇશું. ”

ઘણી રીકઝીક ચાલતાં રાણી સુમતિ તથા બન્ને રાજપુત્રો મદન અને મોહન

રાજસભામાં આવ્યાં. સુમતિ કહે :—“ પ્રાણપતિ ! આપ કેટલો બધો આગ્રહ પકડી બેઠા છો ? એમાં આપને શો લાભ થવાનો છે ? બધા પંડિતો વારે છે છતાં કેમ વરતા નથી ?

વિક્રમ :— “ કોઈ પણ કથા અધુરી રાખવી મને પસંદ નથી. પંડિતો ! બસ મ્હારો છેવટનો કડક હુકમ સમજી લ્યો, ને શનિ કેવેલ છે, તેની વાત કહો તે કહો. ”

સર્વ પંડિતોને હવે એક વિચારથી શનિનું મહાત્મ્ય સમજાવવાની ફરજ પડી, જેથી તેમણે એક ગીતિ ગાઈ સંભળાવી :—

“ સઉથી પ્રબળ શનિ ચહ, તેના સામે ન કોઇનું ચાલે ;
શરણાગતનું જતને રક્ષણ કરિ, વિદ્વ તેનું સૌ ટાળે.
દ્રષ્ટિ પરાક્રમ અદ્ભુત, સઉના પળમાં ચુરો કરી નાખે :
સ્વપિતા નિજ સારથિ સહ, વિકળ કર્યો અશ્વ આંધળા આંખો ! ”

વિક્રમ :— “ અરેરે ! શની જેવો એવો તે કેવો દુષ્ટ યુદ્ધ, કે જેણે પોતાના પિતાને પણ આઘાં દુઃખો દીધાં ! ધિક્કાર છે, ધિક્કાર છે એને ! ”

આટલો તિરસ્કાર કરતાંમાં કઠાકા ધડાકા સાથે શનિદેવ પ્રગટ થયા, ને ક્રોધથી બોલ્યા :—

“ ધિક્કાર ધિક્કાર ધિક્કાર મુદ્ધને રાજ્ય ગર્વથી મરત ;
નિંદા કરી છે તે મારી, આઝ્યો ત્હારો અસ્ત !

બોલ, હવે શું કહે છે ! હમણા તને માફ બળ બતાઉં છું ! ”

વિક્રમ :— “ કમબખ્તી મ્હારાજ ! માફ કરો. ખમા, ખમા. ક્ષમા કરો હે દેવ ! હું એવું કશું બણતો નોતો, તેથી અજ્ઞાને આવું કૌતક થઈ ગયું ! કમબખ્તી ! ”

શનિદેવ :— “ દુર ઉભો રહે પાપી નડારો, નહિ આવ તું મુજ પાસ ;

અજમાવી મુજ શક્તિને, ખમળે તું મુજ ત્રાસ.

ગ્વાની સમજી ડાહ્યા શાણો, છતાં ન્યાયની ખાણ ;

દુર અંદાજવાળો રાજા ! થયો ક્યમ નાદાન ! ”

વિક્રમ :— “ હે દીનદયાળુ ! કમબખ્તી મ્હારી. હું આપનો અપરાધી થયો. મેં અબળાણુણે વગર કારણે આપની નિંદા કરી, પણ શરણે આવેલાનું આપ સદા રક્ષણ કરો છો ને તેના સર્વ વિદ્વ ટાળો છો, એવી આપની કીર્તિ મેં હમણાજ સાંભળી. ક્ષમા કરો ક્ષમા આપો. મારી કયાં કમબખ્તી લાગી, કે મેં તોછડાઈ કરી ! ”

શનિદેવ :—

“ ક્ષમા નહિ તુજને કરું, છુલી જાય ઉપકાર ;

યાદ થશે માથે બારે, ખરશે દુઃખ અપાર. ”

સુમતિ, મદન, અને મોહન કરમરીને કાલાવાલા કરવા લાગ્યા :—“ હે દેવ ! અમે આપનાં બાળકો છીએ, અમારા ઉપર દયા કરો. કોપ શાન્ત કરી રાજાનો અપરાધ માફ કરો ! એમની કમબખ્તીની સાથે અમારી કમબખ્તી કાં કરો છો ? કૃપાવંત દેવ

અજ્ઞાની ઉપર નહીં રૂઠો; પાપી જીભથી એવું બોલી અપશબ્દી થયા.”

શનિ:-“ચુપ રહો! હવે તમારા રાજ ભારાં પરાક્રમનો અનુભવ લેશેજ.”

સુમતિ:-“હે પરમેશ્વર! સમય ઘણો સંકટનો આવી પડ્યો છે. મહા સમર્થ સાથે વેર પડ્યાં. હવે અમારી શી દશા થશે! શનિદેવનો કોપ મહારા કોમળ પ્રાણુપતિ ક્યમ ખરી શકશે! પરમેશ્વર! હવે તો તું જ બચાવે ત્યારે ખરૂં!”

છેવટે શનિદેવે કાળભૈરવની આરાધના ને સ્તુતિ કરી તેની પાસે એવું વરદાન માગ્યું; કે ઉજ્જની નગરીના વિક્રમ રાજાનો છળ કરવાની મને આજ્ઞા આપો. કાળભૈરવ કહે; “મહારા પ્રિય ભડત! આ તું શું માગે છે? જે રાજા પરદુઃખભંજની કહેવાય છે, પારકાંતું દુઃખ દેખી પોતે સદા દુઃખી થાય છે, પોતાના પ્રાણુની પણ દરકાર કર્યા વિના પ્રાણી માત્રનું દુઃખ ભાંજવા હમેશ તત્પર રહે છે, ને પોતાનાજ જીવ જેવો ખીજાને જીવ સમજે છે, એવા દયાળુ વિક્રમ રાજાનો છળ કરવાની હું કેમ રજા આપું?” શનિદેવ કહે; “ત્યારે શું તેણે હાસ્ય કરી માફ અપમાન કર્યું, દુઃખ આપી મારી નિંદા કરી, ભર દરબારમાં મને માડું લગાડ્યું, તો એવાને હું દુઃખ દીધા વિના કેમ જવા દઉં?”

કાળભૈરવ આશ્ચર્ય પામ્યા, કે આવા શાણા દાનાં વિક્રમે આવો ઉપહાસ કેમ કર્યો હશે! ખેર. તેણે તેના કર્મનું ફળ ભોગવવું જ નોંધ્યો. આમ વિચારીને શનિને આજ્ઞા આપી કે; “જા, જા, તું તેની રાશીએ જા! સુખેથી જા, પણ તને મહારૂં વચન છે, કે તેના જીવને કશી રીતે ધકકો નહીં લગાડીશ.”

કાળભૈરવનો હુકમ માથે ઉઠાવી ખુશ ખુશ થતો શનિ ત્યાંથી ચાલી નિકળ્યો. “હવે વિક્રમને મહારૂં પરાક્રમ બતાવવા સારૂ પહેલાં તો સોદાગરનો વેપ ધરી એક સારો ઘોડો તેની પાસે લઈ જાઉં, ને તેના ઉપર બેસાડીને તેને અચાનક આકાશમાં ઉઠાવી દઢો.” થોડુંકે વિક્રમની દરબાર ભરાઈ છે, વિક્રમ શોકાતુર બેઠો છે, ને પ્રધાનને કહે છે:- “પ્રધાનજી, જે માણસને ચિત્તભ્રમ વાયુ થવાથી જેવી ચિત્તવૃત્તિ થાય છે, તેવી મનોવૃત્તિ શનિ ગ્રહના લયથી મારી થઈ છે. મને કાંઈ સુખનું નથી. મારૂં મન આ સુંદર ઉપવનમાં પણ રમતું નથી. આ સર્વે જગત મને શનકાર ભાસે છે. બધાં સુખો મને ઝેર જેવાં લાગે છે. શું કરૂં! કાંઈજ ઉપાય સુખનો નથી!” સુમંત કહે; “હે રાજાધિરાજ! સર્વે રોગ મટાડવા સારૂ જેમ પરમકૃપાળુએ તરેહવાર જાતની વનસ્પતિ પેદા કરી છે, તેમ નવ ગ્રહોને શાન્ત રાખી પોતાના કરી લેવા વિષેના ઘણા ઘણા ઉપાયો શાસ્ત્રમાં લખેલા છે. પણ આપ તો પ્રારબ્ધ ઉપર આધાર રાખી બેઠા છો, તેથી હું લાચાર છું. આપ નથી જાણતા કે પ્રયત્ન વિના પ્રારબ્ધ કે નસીબ લાગડું છે?” વિક્રમ કહે; “પ્રધાનજી! નસીબને માનનારા કહે છે, કે પ્રારબ્ધ ખરૂં; ને કર્મવાદીઓ કહે છે, કે પ્રયત્ન ખરો.

માટે બેઠેને મેરે મુઠી દઈ ઇશ્વર ઉપર ભરોસો રાખી કાળ કમણ કરવું એજ ઠીક છે. પણ જૂઓ તો, જૂઓ તો, પેલી કોઈ સોદાગર સુંદર થોડો લઈ આવે છે તે જૂઓ તો! કેવો સુંદર! કેવો યુગ્મસુરત! કેવો સુંદર રંગ ને કમકતી ચમક છે!” એટલામાં સોદાગર આવી પહોંચતાં રાજાએ અધીરો પડી પુછ્યું :— “વેચવાનો છે કે? શી કંમત છે?” સોદાગર :—તમારાથી ખરીદાશે નહીં. વિક્રમ :— “કિંમત થાય એટલી આલીશ, મગર હું સ્વારી કરી જાઉં, પછી ખરીદીશ.” જોઈ કહી સ્વારી બિડી, તો બેસતાંની સાથેજ તે તો આકાશ તરફ ઉડીને નાઠો. પ્રધાન અને સૌ કોઈ સોદાગરને મારવા લાગ્યા, કે આવા તેજ થોડાને કેમ છોડી મેળ્યો? સૌ કોઈ હાથ હાથ કરવા લાગ્યાં. સોદાગર કહે; “મેં તો પ્રથમથી રાજાને કહ્યું, કે એને જરાએ ચાખુક મારશો મા, નહીં તો ઉડી જશે, પણ રાજાએ માન્યું નહીં, તો હવે મારા થોડાની કિંમત બે લાખ મોહોર આપી દો!” પ્રધાનજી ગુસ્સે થઈ કહેવા લાગ્યા; “ઇનામમાં તને કેદખાનાનું વગર ભાડાનું ઘરજ આપું છું. જ્યાં સુધી અમારા રાજા પાછા પધારે નહીં ત્યાં સુધી કેદમાંજ રહે.” સૌ કોઈ દુઃખી દીલે સંતાપ કરવા લાગ્યાં. હે પ્રભુ! આ શો ચમત્કાર! શો અનર્થ! આ તો મહારાજ ઉપર શનિ અહનો કાંઈ મહા ઉત્પાત વિતેલો લાગે છે. વિક્રમને શનિની દશા બેઠી ખરી! અરેરે! આ કેવો પ્રસંગ! અમારા રાજાજી પાછા સલામત આવશે એવી આશા રહેતી નથી. હે ઇશ્વર, આ શું થયું! અમારી બુદ્ધિને પ્રકાશ આપી અમારાં કુટુંબોમાં સુખનાં ઝાડ જીવાડનારા અમારા સૂર્ય જેવા રાજા વિક્રમનો અસ્ત થયો! આજથી અમારાં કુટુંબોની શરૂઆત થઈ. પરમેશ્વર, કોણ જાણે તેનો અંત ક્યારે આવશે! અરે, હાથ અમારી શી અવસ્થા થશે! ધર્મ, ન્યાય, અને નીતિથી અમારું કોણ પાલણ પોષન કરશે! હે ભગવાન! અમે રાજાજીને થોડા સહિત આકાશે ઉડી જતા દીકા, હવે તે અમારા નગરમાં પાછા આવશે એમ લાગતું નથી. અરેરે! ગયું ગયું અમારા રાજ્યનું તેજ ગયું! સર્વે સુખ નષ્ટ થયું! હે ઇશ્વર, હવે અમારી સંભાળ કોણ કરશે? અમારા ઉપર ચઢી આવનારા શત્રુઓનો પરાજય કરી અમારું રક્ષણ હવે કોણ કરશે!”

સુમંત બોલ્યા :— “હે પ્રભુ જનો! અકળાશો નહીં. શોકનો ત્યાગ કરો. આપણા મુરખાની રાજાજી ઉપર અચાનક વિધ્ન આવી પડયાથી આપણાં સુખનો નાશ થયો છે ખરો, પણ રાજાજીની શોધ કરવા સાડા હજારો માણસોને હું રવાના કરું છું, કોઈ પણ ભાલ લાવશે. તમે સ્વસ્થ રહો, દુઃખી મા થાઓ. રાજાજી આવતાં સુધી હું તમારી સંભાળ લઈશ. માટે ધરેબારે થઈ જઈ સૌ કોઈ પરમેશ્વરનાં ભજન કરી રાજાજીના દીર્ઘાયુષ માગો!”

પેલી ગમ વિક્રમને ભર જંગલમાં નાખી દઈ થોડો નિકળી નાઠો. ઘણો વાર બેશુદ્ધ પડયા પછી જ્યારે તેને શુદ્ધિ આવી ત્યારે તે અકળાઈને બોલ્યો :— “અરે

આ જંગલમાંથી શહેરમાં જવાનો માર્ગ મને કોઈ જતાવો ? ” એટલામાં ચાર ચોરો ત્યાં આવી લાગ્યા, અને ઠગબાણ કરી પુછ્યું, કે “ તું કોણ છે ? શું જોઈએ છે ? ” વિક્રમ કહે; “ ભાઈઓ ! મને કોઈ જોઈતું નથી, ગામ જવાનો માર્ગ જતાવો તો બહુ મહેરબાની ! ” ચોરો મજાક કરી કહેવા લાગ્યા :— “ પુટયું ત્હારું કપાળ ! તું અહિં કેમ આવી મર્યો ? અહીંમાંથી ગામનો રસ્તો તો બહુ દૂર છે; ત્યાં પાછા જવાને તો ઓછામાં ઓછા બે મહિના લાગશે ! ”

વિક્રમ :- “ અરે ! આ શો ગજબ થયો ! મારું આવી બન્યું ! અહીં ચોર લોકની વસ્તીમાં મારો બચાવ કોણ કરશે ? ” “ હે ચંડાળ ! ” ચોરો કોપીને બોલ્યા; “ ચોર કોણ ? તું કે ત્હારો બાપ ? જોઈ લે આ તરવારના એકજ ઇંટકાથી ત્હારું કાટકું કેવું નિકળે છે ! ” આમ બોલી જેવી તરવારો ખેંચાઈ, કે વિક્રમ જરા વેગળો થઈ જઈ સાથેનું ધનુષ્ય પકડી કહેવા લાગ્યો :— “ તમારામાં જરા પણ શાણપણ હોય તો દૂર રહેજો, નહીં તો એકજ બાણે બધાઓને વિંધી નાખીશ. ” આમ કહી જેવો ધનુષ્ય બાણ ચઢાવવા બંધ છે તેવું જ તે ભાંગીને હાથમાંથી ફેંકળ પડી ગયું ! એટલે બધાએ વિક્રમને પકડીને બાંધ્યો. “ અરે ! હવે મારો કાંઈજ ઉપાય રહ્યો નહીં. શનિની દશા તો કેથી આમ બેસતી દેખું ! મારી એક તો શક્તિ ધરી છે, તેમાં વળી સદાનું વિજયી ધનુષ્ય તે પણ હમણાંજ ભાંગવા બેઠું ! ” એક ચોર કહે; હે ગાંડિયા ! બાપડો થઈને બાયડીની માફક રોએ છે ! બીજે કહે; “ અરે, એને અહિંજ પટ્ટી નાખો. કોઈ મોટું મનીષ લાગે છે. એના અંગ ઉપર ચલક ચલક થતા બધા દાગીના ઉતારી લઈએ, જોયા શું કરો છો ! ” આમ માંહો માંહે વાતો કરી વિક્રમને સુસ્કા બાંધી હીરાનો હાર, કંઠી, પાંચી, મંદીલ, જરીનો ઠગલો એ સર્વ ઉતારી લઈ માત્ર ધોતિયાં ઉપર વિક્રમને છકડેલો સીકડેલો બાંધેલોજ પડતો મૂકી ચાલતી પકડી.

વિક્રમ રાજ જેમ તેમ કરીને છુટો થયો, અને દુઃખે પાપે દહાડા કાઢતો તામલીદા નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ચિથડે હાલ, અવતારથી બે અવતાર થયેલો બિક્ષા માગતો માગતો કંગાલ સ્થિતિમાં ધનશેઠ નામે ઝવેરીની દુકાન આગળ આવી બિખ માગવા લાગ્યો :— “ કોઈ મુજ ગરીબની દાદ લો ! બુજ્યાને અને નાગાને વચ્ચે આલો ! રાયના રંક થયા, પણ હજી ગ્રહદશા છોડતી નથી ! ” આમ બોલી દુકાનના ઓટલા ઉપર બેઠો. બે પાંચ કલાક પછી ધનશેઠ પોતાના ગુમાસ્તાઓનો હિસાબ તપાસતાં તપાસતાં એકદમ હરખાઈ જઈને બોલવા લાગ્યો :— “ મહેતાજી, મહેતાજી ! આજે તો વકરાનો બહુજ મોટો તડાકો ચાલ્યો છે. ઘરાક ઉપર પર ઉપર આવે છે. છે શું ? કારણ તો મજૂ બણે, પણ મને એવું લાગે છે, કે કોઈ પણ બગીશ લક્ષણના અપ્પાવર પગલાં આપણે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં જોઈએ. ૬૦-૭૦ વરસમાં કોઈ પણ

એવો દિવસ નથી આવ્યો, કે અરધાજ દહાડામાં આટલો બધો વકરો આપણે ત્યાં થયો હોય. મને અચરત લાગે છે. ખરીદી કર્યા વિના એક પણ ઘરક પાણું જતું નથી એ ભાવ્યશાળી પગલાં કેના હશે ? અહિં તો કોઈ નવો ગુમાસ્તો કે મુનિમ મહેતો જણાતો નથી, ફક્ત પેલો કંગાલ ભિક્ષુક આજ સવારનો ચોટલો આવી બેઠો છે. મને લાગે છે, કે એ તેનાજ પરાક્રમી પગલાંના પ્રતાપ છે.” આમ બોલી વિક્રમ તરફ ફરીને બોલ્યા :— “અરે, તું કોણ છે ? સવારથી ઉભો રહીને ઘાં શું કરે છે ? આવ, અહિં આવ.” વિક્રમ :— “શેઠજી ! હું મુસાફર છું. પ્રવાસથી હું ઘણું થાકી ગયેલો છું, માટે વિશ્રાંતિ માટે તમારી ડુકાને ઉભો છું. તમે ના કહો તો ચાલ્યો જાઉં, આપજી !” “નહીં રે !” ધનશેઠ કહે; “ઉભાં ઉભાં કેમ વિસામો લેવાય ? આવ અહિં, બેસ અંદર ?” આટલું બોલી વકરાની ખુશ લેહેરમાં આવી પેદી વહેલી બાંધ કરી સર્વ નોકરીને રજા આપી વિક્રમને પાસે તેડી એકાંતે પુછ્યું; “હે ભાઈ ! સાચું કહે, તું કોણ છે ? મારી આગળ ના છુપાવ.”

વિક્રમ :— “વિપરિત કાળ આવ્યાથી મહા સંકટમાં પડેલો હું એક ક્ષત્રિ છું.”

ધનશેઠ :— “ખરેજ. મેં” પહેલાંથી ધા હતું, પણ કાંઈ ચિંતા નહીં. કાળ અનકૂળ થવાથી ને ગ્રહદશા બદલાવાથી તમારી સ્થિતિ સુધરશે. ક્ષત્રિ છો તો ઉચ્ચ કૃપના હશે. તમે હાલ મારી સંગાથે મારે ઘરે ચાલો.

* જહાલી બહેનો ! વિક્રમની વાર્તા લાંબી છે, માટે ત્રીજી બેઠકે તે આપણે પુરી કરીશું. હવે તો પાછા દિલાસા પત્રો શરૂ કરાવ્યે.

દિલાસા પત્ર ૧૮૪ મો.

“There are two ways of being happy,—we may either diminish our wants, or augment our means—either will do—the result is the same; and it is for each man to decide for himself, and do that which happens to be the easiest. If you are idle, or sick or poor however hard it may be to diminish your wants, it will be, harder to augment your means.”

ભાઈ મુસ્તફા ! તમને પૈસાની લિડાતી હોય તો કોઈ કાંઈ આપે મુકે, તમને અન્ન, પાણી, કે વસ્ત્ર નહીં મળે તો કોઈ દાતાર તે પણ આલે, તમારે માથે દેવું હોય તો બીજા કોઈ મહેરબાન માથે વહેરી લે, પણ તમને પેટમાં દુઃખે, માથે

ફરે, પેટમાં ચૂંઠાય, ચૂંકે મારે, તે કોણ હો ? તમારો લકવો, તમારી મિટી પિશાબ, તમારું ભગદરે, તમને પાકેલી પથરી, તમારો સંધિવા, અને તમારો રક્તપિત કે નજળો કોઈ લેવા તૈયાર ન થાય, અને કોઈનાથી લેવાયે નહીં. જેની સોલે સોટકી કાચી છે, તેને નસીબ હું ટેકો દેશે? ત્યારે પૈસા કે દોલતનો હાંફરો શા કામનો ? માન પાન, કીર્તિ, ને દરબજા શા અર્થના ?

ખજાનાઓ ભરપૂર રાખનારા રાજાઓ પાસે પોતાની કીર્તિ પોકરાવનારા માત્ર એલકાઓ છે, તે તો ભિત્તરની જાળમાં માટેના બહારથી દેખાતાં માન પાન છે, અને લાગણી વગરની કલ્પનાઓ થકી અશાંત અને બેચેન કરનારી તમામ દુન્યાઈ ચિંતાઓ તેમને તો લાગ્યા જ કરે છે. એ ખેતાઓ શા કામના, કે જે નહીં પેટ ભર્યામાં કે નહીં પેટ લાવ્યામાં. એ માન ચાંદ તો પુધેરીનું પુલ, નહીં અફરગાનનું કે નહીં બાજનું, તેવા છે.

શાહનશાહ રીચડ રાજા પાસે કવી શેક્સપીયર બોલાવે છે, કે ગંભીર માન ઇજ્જત આપીને આ લોહી માંસનાં બનેલાં મારાં જેવાં પુતળાંની તમે મજાક ના કરો. એ બધાં માન પાન, અદબ આદાબ, ભાવ ભક્તિ, અને સત્કાર સરભરાથી મને માફ કરો. નાંખી દો એ બધું પરંપરાથી આવ્યું આવેલું રાજવંશી કૌતક. મરવા દો એ બધા કંમ અને તાલુમ તવાળો. જેહાંમમાં નાંખો એ બધી રાજને માન અને ઇજ્જત આપનારી ક્રિયાઓ. કેમકે હમણા સૂધી તમે મને બુલી ગયા છો, કે હું કોણ છું. હું પણ તમારી માફક રોટી ખાઈનેજ રહું છું. મને પણ હાજત ઘણી છે. મને પણ લોહીના ગોટ અને આંસુથી બિંબાયેલી રોટી ખાવી પડે છે, તમારી માફકજ મને મહદગાર મિત્રોની જરૂર પડે છે.

એ સિંકદર ! ન રહી નેરી ખી આલમગીરી;

કિતને દિન આપ જ્યા, હસ લીયે દાસ મારો ?

અરે ! બાદશાહ સિંકદર ! ત્હારી બાદશાહત પણ આખરે તો નજ રહી. તું કેટલા દહાડા જીવ્યો તે કહે, કે જેને માટે તે ધરાનના બાદશાહ જ્ઞારને માર્યો !

માટે હે બધું ! એ મગફર લક્ષ્મીની પછવાડે નહીં ભટક્યા કર, કેમકે જો તેણીને તું ત્હારા વારસને પણ સોંપી જશે, તો આપણા વારસની આસપાસ ભટક્યા કરનારા લક્ષ્મીના આશકો વારસને પણ છટકામાં સપડાવ્યા વિના નહીં રહેશે. મોટા વારસાને લીધે વારસો પોતાની ફરજો બુલીને પાપમાંજ પડે છે. મોજ મજામાં પડીને દોળખનાજ અધિકારી થાય છે. પૈસો મળે તેમ કાછડી છુટતી જાય. કુકડી માતી થાય તેમ દ્રુમ સંકોચાતી જાય. માટે પૈસા વગરનો થયો તે સાફ હાય, નિસાસા તો ત્હારે નાંખવાજ નહીં. ગરીબ થયો તેની કાંઈ શરમ નથી.

હાફત અને માહફત નામના બે શ્રીમંત ફરેસ્તાઓ હતા. તેમના ગુન્હાને

માટે ખુદાતાલાએ તેમને દુઃખોથી ભરેલી સજા કરી હતી. કેમકે તેઓએ આ જગતમાં આવીને રંગ રાગ, એશકબાણ, તથા બીજી મોજ મજામાં પુષ્કળ મશગુલ રહી તેમને સોંપવામાં આવેલી ફરજ બજાવી નો'તી. કારણકે, પૈસા અને ધન હોલત એ કાંઈ હુમેશાં કાર્યસાધક સુખને માટે નથી. એક ચીજ કેવળજ સારી ન હોય તોએ તે ચીજ આપણું બલુ' કરી શકે છે. પૈસાથી કાંઈ ખુદાની મહેરબાની ખરીદી શકાતી નથી. આ ખાકી જેહાંને ખાકી પૈસો પેલી દુન્યાની મુસાફરીમાં ખર્ચ ખુટણ માટે કશાંએ કામ આવતો નથી. ખાકી દુન્યાનો ખાકી પૈસો આફતોમાં કાર્યસાધક થઈ પડતો નથી. પૈસાથી છ'હગી બચતી નથી. પૈસા કાંઈ ત'હારસ્તી લાવી આપતા નથી. દર્દના દુઃખાવામાંથી પૈસો છોડવી શકતો નથી. શોક અને ગમી પૈસાથી રાહત પામતી નથી. મનની શાન્તિ પૈસા વડે મેળવાતી નથી. પરંતુ ભગવત માર્ગ અને ઈશ્વર કૃપા દરેક બાબતમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. ધર્મીષ્ટપણાથી આ અને આવતી છ'હગી સુખી થઈ શકે છે.

જેઓ પૈસાદાર છે તેઓને પીડાપાત હશે ! ધન હોલત તો આપ અને બહુ દુવા છે. મને તે દહાડા વીશે અફસોસ થાય છે, કે જે દહાડે અરિષ્ટ એવી મોટી હોલત મને મળશે. એક બહુ નામ પૈસા કરતાં હું 'વધારે ચાહું છું', અને લોકપ્રિયતા ઉપર સોના રૂપા કરતાં મહારો વિશેષ ખ્યાર છે. વાદ્મીકિ રૂપિ વાદ્મીક રામાયણ માટે પુ'જાયો, નહીં કે હોલત માટે. જાણિની તો વ્યાકરણ માટે વખણાયો, નહીં કે દ્રવ્ય માટે. બાણે તો કાઠમખરી માટે વાહવાહ બોલાવી, ને હતો ત્યારે તો પૈસે ગરીબ. કાળિદાસ તો કાવ્યો અને નાટકો માટે ખ્યાતિને પામ્યો, ખાકી તેને ત્યાં ગરવી દાસી, મધુર પોપટ, ને સુંદર સ્ત્રી તો હતીજ. હુંકમાં પૈસાનો બોલે બારે સંતાપ જ કરાવે. લડાઈ ઉપર જતાં કે મુસાફરીએ નિકળતાં મુસાફરને કે લશકરને જેમ વધારે બોલે આપો તેમ તેઓને અગવડ અને આપહા પડે છે. મુસાફરને કે લશકરીઓને જેમ હલકો બોલે તેમ તેઓ પોતાની લડતની ફરજ આંસાંનીથી બબલે છે. તેવીજ રીતે આ દુન્યામાં જન્મ લઈને અંતિમઈન્યુસ સાથે લડવાની લડતમાં જેમ પૈસાટકા, માલ મીલકત, અને રાચ રચીલાંનો બોલે એણે તેમ આ ભવસાગર તરી જવાની લડત રેપેન્તોમઈન્યુસની સહાયતાથી આંસાંનીથી લડી શકાય છે.

હે રાજન ! જે રૈયતને તમે ડરાવીને ડરકાવો છે, તેઓ જેટલાં શ્રીકરમ'દ હોતાં નથી, તેના કરતાં તમે બેવડા ચિંતાતુર રહો છો. ભલે તમે આટલે માદા પડી રહો, તમને મળતી તાજીમ તવાલો, અને માન અકશમ તમારું દુઃખ દર્દે કરશે ? શું તમે એમ ધારો છો, કે આ તમારો સખત તાવ તમારા ખેતાઓ અને એલકબોથી જાસી જશે ? તમે ગરીબ રૈયત ઉપર ચાહે તેવા હુકમ કરી શકો છો, પણ તમોને જાણ પડેલી ખીમારી અને દર્દને ચાલ્યાં જવાને શું તમે સરકચુલર કે હુકમ કાઢી

શકે ? અરે ! રાજા થવા માગનારાંઓ, આ દુઃખી સ્વપ્નોને જોવાની ઇચ્છા નહીં કરશે. ફરે ! નહીં રૈયત કામ આવતી, નહીં અમીર ઉમરાવો, નહીં જર ખજાનો, નહીં મહેલો કે હજારો દાસ દાસીઓ કામ આવતાં, જ્યારે રાજાને જમ થસડી લઈ જાય છે ત્યારે રૈયતલોક પોતાના ઢેઠાંની રાહત જેવી રીતે મેળવે છે તેવી સગવડ રાજાને મળતી નથી. તેમજ રાત હાંડો દિલ ઉપર પડતા ઘાનો અનુભવ ઈતર લોકોને હોતો નથી. રાજા તો મુવેલા પુતળાં બરાબર છે, જ્યાં જાય ત્યાં તેઓને પુતળાંની માફક બેસી રહેવાનું છે, અને બધી ક્રિયાઓ જીવતાં જીવત કરાવ્યા કરવાની છે. શું આ તે સુખ ? રાજાઓ ! અરે તમે તે કઈ જાતના દેવતાઓ છો, કે તમારા પુજારીઓ અને સેવકો કરતાં તમે બળાપા, સંતાપ અને શોકમાં વધારે રહો છો ? શું તમે મહેલ, હરજી, અને ક્રિયાઓ શિવાય બીજું વધુ મેળવી શકો છો ? ગરીબ લોકોને તરખાટ અને નિરાધાર લોકોને તમારા ભપકાના ભય શિવાય તમે શું આપો છો ? ખુદાઈ બક્ષેશ પૈસો નથી, પણ જે હમેશાં રહેનારી, ટકાઉ ને મજબુત બક્ષેશ હોય તેજ ખરી બક્ષેશ કહેવાય છે. જે માણસોને પૈસા વીશે ધારકો રહે છે, કે ભવિષ્યમાં તે જતો રહેશે, તે પૈસાદારને મળેલી બક્ષેશ તો દુઃખકારી છે. પૈસો તો આજે છતાં તો કાલે ત્યાં. પૈસાને પાંખ હોય છે. તે તો ઉડતો ફરે છે. કેવળ ભણું કરનારો ને કલ્યાણ ઇચ્છનારો કાંઈ પૈસો નથી. ત્યારે તે કેવળ સુખ આપનારો કહેવાય નહીં. નેકી, પવિત્રાઈ, લકિત એજ કેવળ કલ્યાણકારી છે, કેમકે જે માણસ એ ખજાનો ધરાવે છે તે તેના પાડોશી કરતાં ઉત્તમ સુખ ભોગવે છે. પૈસો તો એક જાતનો આપણુ ઉપર નંખાયેલો દંડ છે. તે તો એક જાતનો શ્રાપ છે. જેઓ તેના રખેવાળ છે તેઓ શિક્ષા પામેલા અને શ્રાપ મેળવેલા ઘણીઓ છે. તમે તેનાથી દૂર ભાગશો તો તે નજીક આવશે; તેની ઘણી હાયવાય કરશે તો તે નાસી જશે.

ભાગતી શીરતી થી દુનિયા, જમ તલબ કરતે યે હમ;

અમ જે નફરત હો ગમ, વોહ બેકારર આનેકો હમ.

જ્યારે અમે ઇચ્છતા હતા ત્યારે અમારાથી આ દુન્યાઈ મળ નાસ્તી ફરતી હતી; હવે જ્યારે અમને એ દુન્યાઈ મળ ઉપર તિરસ્કાર છુટયો છે ત્યારે એ અમારી તરફ આવવાને આતુર થઈ રહી છે.

શ્રીમંતની કલ્પના એવી હોય છે, કે દોલત છે તે બચાવના એક કિલ્લા સમાન છે; બચાવની દાલ છે. પરંતુ તે માત્ર કલ્પનાજ છે. બાવળીએ બાથ ભર્યો, તો કાંઈ ચંદનની ગરજ ના સરે. આવા કિલ્લાથી તેઓએ પુષ્કળ આદમીઓને બચાવવાને બદલે પુષ્કળનો નાશ કર્યો છે. ધનનો કિલ્લો જો બચાવજ કરતો હોત, તો ટર્કીના મુલતાન હુસીદનો તેણે ક્યાં બચાવ કર્યો ? ઈરાનના હાલ પદબ્રષ્ઠ થયેલા શેહેનશાહનો ક્યાં બચાવ કર્યો ? ધનથી જીવાતું હોત તો શ્રીમંત મરતેજ નહીં.

જે ખુદાઈ ઉત્તમ બક્ષેશ કહેવાય તે કાંઈ માલ ખજાનો ને દોલત નથી, કેમકે ખુદાઈ બક્ષેશનો દુરોપયોગ હોયજ નહીં. ખુદાઈ બક્ષેશનું ફળ, તેની પ્રાપ્તિ, અને તેનો ઉપયોગ સારાંજ હોવાં જોઈએ. નેકી, પવિત્રાઈ, અને શુકરગુભરીનો માઠો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી; માટે તેજ ખજાનો અમર કલ્યાણ આપનારો કહેવાય. નેકીનાં કૃત્યો હરદમ નેકજ હોય, પવિત્રાઈનાં કર્મો હમેશ પવિત્રજ હોય, પણ ધન દોલતમાં તેવો ગુણ હોતો નથી. દોલતનો તો આપણે અનીતિમાં પણ ઉપયોગ કરી શક્યે છિયે, અને વળી પૈસાની બક્ષેશ તો વારંવાર તેના પ્રાપ્ત કરનારનેજ પીડે છે. ઉત્તમ ખુદાઈ બક્ષેશ તો તેજ હોવી જોઈએ, કે જે આપણી ઇચ્છાને તૃપ્તિ આપે. પરંતુ પૈસાદાર માણસ તો જળો જેવા છે, જે “આપ-આપ” બોલ્યાજ કરે છે, અને જેમ જેમ મળે તેમ તેમ તૃપ્ત વધે છે. જેઓ સૌથી ઉત્તમ ખુદાઈ બક્ષેશ માગે છે તેઓ પૈસા માગતા નથી, કેમકે દોલત એ કાંઈ ઉત્તમ બક્ષેશ નથી. ઉત્તમ ખુદાઈ બક્ષેશ એ તો આદમીના ઉત્તમ ભાગને લગતી છે, એટલે ઉત્તમ આત્માને ખુશ કરે અને શ્રેષ્ઠ કરે તેવી ઉત્તમ બક્ષેશ આત્મા માગે છે, પણ ધન દોલત કાંઈ આત્માને ખુશ કરી શકતી નથી, ઉલટો આત્માને તે તો દુઃખી કરે છે, કેમકે ધન દોલત જ્યારે શરીરને પણ સંપુર્ણ બનાવી નહીં શકે, તો આત્માને ક્યાંથી સુખી બનાવે ? ગરીબાઈ તો હાજત જેટલું માગે છે, પણ શ્રીમંતાઈ તો હોય તેથી વધુ માગે છે. પૈસાદાર વધુ પૈસાદાર થવા માગે છે, જેથી તેઓ ગરીબોને વધારે ગરીબ બનાવવા માગે છે. હે ભાઈ ? તું લાલચ ત્યજ, ત્યારેજ સુખી થઈશ. લાલચની આંખ પોતાનો હિસ્સો જોઈને ધરાતી નથી. જેઓ રૂપાંને આહે છે તેઓ તેજ રૂપાંથી સંતોષ પામતાં નથી. જેઓ ઢગલા બંધ દોલત માગે છે તેઓ ઘણા મોટા ઢગલાથી પણ સંતોષ પામતાં નથી, ને સંતાપમાંજ દહાડા કાઢે છે. ઇચ્છાની પુરેપુરી તૃપ્તિ નહીં કરવામાં ઇશ્વરે ડહાપણ બરેલું ધોરણ રાખેલું છે, કે જેથી આદમીઓ શીખી શકે, કે આ દુન્યાઈ ખજાનો અંતે થોડો અને મિથ્યા છે, જેથી ઉપરની દુન્યાનો સંગીન ખજાનો પ્રાપ્ત કરવા ઉપરજ લોકોનું દિલ દોડે. ત્યાંના ખજાનાથી કેવળ તૃપ્તિજ થવાની. લોભી હમેશ માંગ માંગ કર્યા કરવાનો, પણ હમેશાં દરેક ચોજનો મોહતાજમંદ રહેવાનો. ઘણુંજ મેળવવું એ મોહતાજમંદીનો બાપ છે. મોટાં અને શ્રીમંતને ઘરનાં દુઃખો જો ગરીબો બાળવા પામે તો તેઓ સો દરજ્જે પોતાને સુખી કહેશે. મન એ અમર છે, માટે તેની વાંચનાઓ અસંખ્ય છે. જેને પોતાની કલિપત હાજતો તૃપ્ત કરવાના સાધનો છે, તે કદિ ધરાતો નથી, કેમકે ગાડાંબંધ માલ મીલકત ને પૈસા ટકો મળે તોએ જ્યાં કલ્પનાથી કલ્પેલીજ હાજતો તૃપ્ત કરવી હોય તો ઢગલાબંધ સાધનો પણ પૂરાં નહીં પડે. આથી લોભ લાલચ ને લાલચા વધ્યાંજ જાય છે. અને પૈસાના લોભીને પૈસાના નાશવંતપણું માટે, અગર પૈસાથી નિપજતાં માઠાં પરિણામ વીશે

શિખામણુ દેનારને તે ધિક્કારતો જણાયો.

એક ઘણાજ લોભી આરબ એક રણમાંથી પસાર થતો હતો, એવામાં એક માટા સફેદ પથ્થર ઉપર નીચલો લેખ કાતરેલો તેણે વાંચ્યો:-

“મને, આ પથ્થરને, ઉધો નાખ, તું હારા કાયદાનું જ કંઈ જોયો!” આરબે ધાર્યું કે એમાં કંઈ ખબરો હશે, તેથી ભારે જેહમત ઉઠાવીને પથ્થરને મઠા મુશીબતે ઉધો વાળ્યો, અને તેની નીચે વળી બીજેજ લેખ કાતરેલો વાંચ્યો:-

“દ્રવ્ય-લોભ એ સર્વ ખરાબીનું મૂળ છે. હવે મને પાછો સીધો કર!” તે આરબ ધિક્કાર નાંખીને તથા આ લેખ કાતરનાર માણસ ઉપર ફિટકાર નાખીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. હે મુસ્તફા! સંસારરૂપી અનુભવ મેળવવાની નિશાળમાં તું નવો નિશાળીઓ છે. નિશાળમાં જે નવો વિદ્યાર્થી દાખલ થયેલો હોય તેને જેમ વિદ્યા શિખવાની હોય છે, તેમ સંસારમાં જે જે સુખ દુઃખ આવે છે તેનો અનુભવ નવા નિશાળિયા તરીકે તને થયેલો ન હોવાથી તું હાથવાય કર્યા કરે છે. તમને જેમ ઘણું મળશે તેમ તમારી તૃષ્ણા વધશે, કેમકે પાસે ઘણું જમાવ થાય ત્યારે માણસ લાલચુ ને લોભી બને છે. તેનું પોતાની હાજત ઉપરજ ચોવીસે કલાક ધ્યાન રહે છે. બુખેસે પુછા, દો ઝોર દો કયા? તો કહા, ચાર રોટિયાં. આપણી હાજતો પૂરી પાડવાના સાધનો જેમ જેમ વધશે, તેમ તેમ આપણી જરૂરિયાતો વધી જશે. જેમ ઘણા શિકાર મળે તેમ શિકારીને વધારે લોભ લાગે છે. જેમ બુગારી ઘણું જીતે તેમ તે વધારે રમવાનો. ઘણી મીલકત મેળવવાથી બીજી ઘણી વધવાનું ગોચા વચન મળેલું હોય તેમ માલદારો વધુ મેળવવાને તળશે છે. સૌથી સુંદર મજા તો તેજ છે, કે જે બીજાંઓની મજા વધારવામાં આપણા જીવને મોજ આપે છે. અને જેઓ ફરજની આગળ મોજ મળને તુચ્છ ગણે છે તેઓજ ઉંચાઈએ ચઢે છે. માર્કસ કયુરીયસ ડેન્ટેલસ ત્રણ ત્રણ વાર-રોમનો કોન્સલ બનવા પામ્યો હતો તે શા થકી? પૈસા કરતાં ફરજને પકડી રહેવાથી. તેણે પાઇરસ, સેન્નાઇલસ, અને બીજા બળવાન હરીફો ઉપર ફતેહ મેળવી, પણ આખરે પોતાના સેનાઇનનાં ખેતરમાં જઈને રહેતો. એકવાર સેન્નાઇલસે તેને માટે અમુક્ય લેટો મોકલી. લેટ આવ્યો ત્યારે તે સગડી આગળ બેસીને આજી પાતળું ખાવાનું પકાવતો હતો. જ્યારે તેની આગળ લેટ મુકવામાં આવી ત્યારે તેણે તે લેટ પાછી વાળતાં કહ્યું; “હું ગરીબ રહેવાથી મારી પોતાની ઉપર તેમજ બીજાઓની ઉપર હકુમત ચલાવી શકું છું, પરંતુ જો આ કિંમતી લેટ સ્વિકારું તો હું પોતાને, સેન્નાઇલસને, તથા તેઓના સોનાને વેચાઈ જઈ!” સમજો મુસ્તફા! સોનાના ચક્રચકાટની આગળ દુઃખ દર્દ જેટલાં વહેલાં આવે છે, એટલાં હુપડીના અધકારમાં આવવા ખુશી થતાં નથી. શ્રીમતો અને ગરીબ મનુર વર્ગનાં શારીરિક દર્દો વીશે તમે અવલોકન

કરશે તો તમે નહીં કલ્પિ શકો. એવાં ફેશનેબલ હશે. શ્રીમંત વર્ગને લાજ પડેલાં હોય છે, કે જેવાં હશે વીશે ગરીબ મનુર વર્ગને તો ખ્યાલે હોતો નથી. ઘણાક ગરીબ લોકો એછા ખોરાકને લીધે મરી જાય છે એ સત્ય છે, પણ મોટા લોકો જેટલાં પ્રમાણમાં પુષ્કળ ખોરાક ખાઈને મરી જાય છે, તેની સંખ્યા વધારે થાય છે. ઠંડીથી બચવા માટે કપડાં વગર કેટલાંક ગરીબો ઠરઠર ધુળે છે ખરાં, મગર ફેશનેબલ મંડળોમાં ફેશનેબલ કૃત્રિમ પોશાક પહેરવાની મેડાણમાં કેટલી ઉમરાવબદીઓનાં કવખતના મોત નિપજે છે તે કાણ ગણે છે? આપણા ભિક્ષુકોને નાગા ફરવાથી જેટલી સંખ્યામાં કબર આગળ લાવવામાં આવે છે, તેના કરતાં બેવડી સંખ્યામાં આપણી ફેશનેબલ પોશાક પહેરનારી દીકરીઓને કબર આગળ લાવવામાં આવે છે. આપણા મનુરો કામના બેહક બોળથી થાકીને લોટપોટ થાય છે ખરા, પણ નકામી નરોળ બેસી રહેલી ઉમરાવોની છોડીઓને બેસી બેસી રહેતાં જે દુઃખાવા થાય છે તે ગણત્રિ વગરના છે. કેટલાં કેટલાં દુઃખો જે ગરીબોથી કેવળ અબજાં છે, તે શ્રીમંત ઘરોમાં બહુ માનીતાં થઈ પડ્યાં છે. પોતાના ફેશનેબલ પોશાક પહેરીને મોહલે મોહલે ફરતા એશકાઓએ એમ તો વહીં સમજવું, કે તેમના ઠઠારાથી ગરીબ વર્ગ હેમતાઈ જતો હશે, પણ તેઓ જે દ્રેસથી જીકડાયેલા ને સીકડાયેલા હોય છે તે વીશે મનુર વગ ઠાઠા ચલાવે છે.

આ ઉપરથી શું આપણે એવાં અનુમાન ઉપર નહીં આવીશું, કે ઘણી દોલત ધરાવનારો કેઈ શખસ, જે દળિદ્ર અવસ્થામાં રહેતો હોય તો તે એક ગધેડા સરખો છે, કે જે પોતાની પીઠ ઉપર ધનનો ઢગલો રાખ્યા છતાં ઉકરડા ઉપરનો કાંટો કચરો ખાય છે! જે હું આમ કહું, કે આ ધરખાર અને આ ખેતરો મારાં ન છતાં મારે દુઃખી થવું પડે છે તો મારી એ કંગાલ મૂર્ખતા શિવાય બીજું હું શું માનું? કાંકે તેનું કારણ હવે મને સત્ય દર્શાયું છે, અને તે એજ કે, એ ધરખાર તથા ખેતરોને મેં “મારાં” કહ્યાં, ને તેનો માલિક “હું” કહેવાયો. અહો! ત્યારે “મારું” કહું, એટલા માટેજ હું આ યાતનામાં આવ્યો છું. “મારું” અને “હું” એ બે શબ્દ માત્રમાંજ આટલી બધી ઉપાધિ વધે છે. હું ઉપાધિ ત્યાગ કરવા માટે આટ આટલું મથ્યો, પણ ઉપાધિનું ખરેખર મૂળ તો મારામાં ઉડી જઈ ઘાલી રહ્યું છે. અને દોલતનું જ્યારે મને અભિમાન થયું, કે મારી પડવાની નિશાન મને માલમજ પડે છે. માટે ગરીબોમાંજ દિલ ખુશ રાખ. “પૈસા વગરનું જીવતર બળ્યું” એમ બોલી જવસે બળાપો મા કર.

દિલકી ખુશીકે ખાતર, ચગ ડાલ માલ ધનકુ;
અગરજો હય તું આરાક, તો કોરી ન રખ કરેનકુ;
જસને દીયા હય તનકુ, વોઈ હાએંગા કરેનકુ.

દિલાસા પત્ર ૧૯૫ મો.

“ Weep not for death, 'Tis but a fever stilled,
A pain suppressed,—a fear at least, A solemn hope fulfilled.
The moonshine on the slumbering deep
Is scarcely calmer. Wherefore weep ! ”

મૌલાબક્ષ ! મોત તું શેને કહે છે ? મોતમાં એવું શું ભર્યું છે, કે માણસને મોતનો એટલો બધો ધારકો લાગે છે ? મોતના હાથમાં કાંઈ તરવાર છે ? મોતના હાથમાં કાંઈ બેડી છે ? મોત એ વસ્તુ જ શી છે ? શું મોત આંગળી દેખાડીને ખતાવી શકાય એવી કોઈ શક્તિ છે ? માણસે પહેલાં તો મોતની હરેતી જ છે કે કેમ તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. મોત એ કોઈ ચીજ જ નથી. મોત એ કાંઈ છુપાય રહેલો બયંકર રાક્ષસ નથી. અરે ! એક સાદામાં સાદું ઉખ્યાણું તે મોત છે. મોતનાં ઉખ્યાણાંને ઉકલાવવાની તને જરાએ તજવી નહીં પડશે, જો આ દેહ અને વાસના-દેહની તું સમજણ મેળવે તો. પ્રથમ તો માનવી-દેહ કેમ બન્યો છે તે સમજે, તો મોતને ધારકો ઓછો લાગશે.

આ શરીરમાં પાંચ તત્ત્વોનાં મૂળ એકમેકમાં રહેલાં છે. તેઓને એક બીજા સાથે અતલગનો સંબંધ છે. એ પાંચ તત્ત્વો એકઠાં થવાથી આપણું આ હાડકું, ચામડાં, ને માંસતું શરીર બનેલું છે, જેને સ્થૂળ-દેહ કહેવામાં આવે છે. અને એ હાડકાં ચામડાંના દેહે આખા જન્મારામાં મેળવેલા અનુભવની જે કાંઈ યાદદાસ્ત રહી જાય છે, અથવા સ્મૃતિ રહી જાય છે, તેને વાસના-દેહ કહે છે. જ્ઞાન થવા માટે જે આપણામાં પાંચ ઇન્દ્રિયો છે, તે પાંચ ઇન્દ્રિયોએ પોત પોતાની પાંચ પ્યારીઓ કરી રાખેલી છે. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એવા પાંચ વપય છે. અને એ આશક માથુકથી જે સાર ખેંચાય તે વાસના દેહ છે. આ સ્થૂળ દેહનો નાશ થતાં પાંચે પ્યારાંઓ (તત્ત્વો) છુટાં પડી જઈ પોત પોતાના તત્ત્વોમાં મળી જાય છે, એટલે આત્મા જ્યાંનો ત્યાં, અને ખાકી શરીરમાંના જુદા જુદા ભાગો તે તો પોત પોતાના બેડીદારો સાથે મળી જાય છે. ત્યારે કહે, કે મોત શું છે ? મોત ક્યાં છે ? સૌ તત્ત્વો પોતપોતાને ઘરેઘારે ચાલ્યાં જાય, અને મૌલાબક્ષનો આત્મા જે ખરેખરો મૌલાબક્ષ છે, તે તો જ્યાંનો ત્યાં રહી જાય છે. પાણીમાં ખળભળાટ થવાથી ઉત્પન્ન થયેલો પરપોટો, પાણી શાંત પડે ત્યારે પાછો પાણી રૂપ થઈ જઈ જળમાં સમાઈ જાય છે; તેમ ઉપર જણાવેલાં આપણાં શરીર મધેનાં પંચ મહા ભૂતોમાં યાને તત્ત્વોમાં એ પરપોટો જેવો ખળભળાટ હંમેશ થયાં જ કરે છે. તેમાં આત્માને કાંઈ ક્ષોભ નથી.

તે તો આનંદમાં સદૈવ હમેશાં મગ્ન છે. પાંચ તત્વોના મોજા હમેશાં ઉછળે છે, જેથી ભલભલા રાજા મહારાજાઓ પરપોટા મિસાલે પુટી ગયા છે, ને મૂળ તત્વ તો જ્યાં ને ત્યાં સમાઈ ગયું છે.

રાવનકે સમ આવન વીર, રહ્યો ન ગયો સો ભયો કહે નીકો,
શેષ સુરેષ મહેશ ગનેશ, સખેં ચલિ જાઇ તો ચોર રહીકો;
કાલ કરાલકે આનનમેં સખ, જાય ધ્રુવે અરૂ ખાય અમીકો,
ચેતકે હેત કરો હરિસેં, જો ગઇ સો ગઇ અખ રાખ રહીકો.

તપાસ કરતાં એટલું તો નકકી થયું છે, કે મોત જીવન એ સઘળો ખોટો ભાસ છે. માત્ર વહેમ છે. નથી કાંઈ પેદા થતું કે નથી કાંઈનાશ પામતું. ખરેખરી કાંઈ નવીન વસ્તુ પેદા થતી હોય, તો જેમાંથી તે ઉત્પન્ન થાય તેમાં કાંઈક ઘટાડો થવો જોઈએ. પણ તેમ નથી. બ્રહ્મ તો સઘળું જેમનું તેમ છળાછળ ભરેલું ને ભરેલુંજ છે. વહાણના શઢનાં પવન ભરાયાથી તે ફુલે છે જેથી વચમાં તે વધેલું જણાય છે, પણ તેના મૂળ વિસ્તારમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી, અથવા જે જગ્યાએ તે શઢ બાંધેલો છે ત્યાંથી તે ફુટીને વધતો નથી. ત્યારે માણસનું પેદા થવું, અને તેનું મોત નિપજવું, તથા મોત માટે અકસોસ કરવો જેમ મિથ્યા છે, તેમજ આપણું ન્હાતું બાળક મરવા પડ્યું હોય છે, અને તે મરતી વખતની જે તાણતોડ કરે છે, તે જોઇને આપણું કાળજી ચિરંધ જાય છે, કે બાપડાં એ કુલ બચ્ચાં ઉપર કેવી જકા !

આસનાં ! હાય ! દે ન ગમ, નાકમેં આવા દય અમ તો દમ.

આસમાં ! ન દે ગમ !

એ પણ મિથ્યા છે. પરમેશ્વરના હુકમ વગર એક પાંદડું પણ હાલતું નથી. પાળનો કોઇનો ભરોસો નથી. ચટ ને પટ તમને જમ આવી ઉપાડી જાય, તોએ તમે કોઇની સાથે શરત પણ નાખી શકો, કે; “હું આજ રાત્રે કદિ નહીં મરું !” અચિત્ત, કદાપિ તમેજ જીતશો. પરંતુ તમને શરતમાં હરાવવાને ખાતરજ કાંઈ પરમાત્મા તમને ઉચકી લેતો નથી. કેમકે તમારું યકીન, શ્રદ્ધા, ઇતખાર, અને ઇચ્છા ઇશ્વર વિષે સંકોચિત થયેલ છે. તમારું ઇમાન પીર પેગંબરો વીશે શંકાશીલ હોવાથી મહમદ પેગંબર, કે જીસસ ક્રીસ્ટ, કે અશો જરાથુસ, કે રામરાજ, કે ગૌતમ બુદ્ધ અજે ખરેખર પોતેજ આવીને તમારી આગળ ખડા થઈ જાય, તોએ શું તમે યકીનથી માનશો, કે ખરેખર તેઓજ છે ? નહીંજ. એ સિધ્ધાંત ઉપર જે મજબુત શ્રદ્ધા હોય તો આવી હાય મારવાની ઘડી તમને ધુલવી શકશે નહીં. વખત ઉપર સજુરી પકડો, વખત તમારો કાળો કાળ જેવો કહેર પણ સમાવી આપશે.

જલ માંહી દુખે નહીં, જરે ન અગતે દેહ;

ચલે કુપ પર ના ગીરે, જહાં કુદરત રજા લેહ.

મરણની છેલ્લી ઘડીએ આપણને કેવું લાગશે તેનું જ્ઞાન આપણે મેળવ્યે, અથવા મરતી વખતે વેદના થશે કે કેમ તે વીશે પ્રીતસુકેના મત આપણે જાણ્યે તે ખાત્રી થશે, કે મરનારની તાણુતોડ જોઈને હેખતાઈ જવું એ પણ મિથ્યા છે.

કપીર સુહમ સુરતકા, જીવ ન જલે જલ;
કહે કપીરા દૂર કર, આતમ દરેટ કાલ-
પ્રાન પીડકુ તજ ચલા, મુચા કહે સખ લોચ;
જીવ છતા જામે મરે. સુહમ લખે ના કાય.

“ લ’ડન ટાઈમ્સ ” માં થોડા વખતની વાત ઉપર મોટી ચકચાર ચાલી હતી. જેઓ મરણ કાંઠે આવીને પાછા સાગ્ર થયા હતા તેઓએ પોતાના જાણવાજોગ અભિપ્રાય એ ચકચાર દરમ્યાન બહાર પાડયા છે. એવો એક અભિપ્રાય પ્રેક્ષકર જે કુકવીલસને જાણાવ્યો છે, કે મરતી વખતે કાંઈ વેદના થતી નથી.

ડાક્ટરો આપણને કહે છે, કે માણસને મરતી વખતે કાંઈ વેદના થતી નથી, કારણ કે તે વખતે તે ખેભાન હાલતમાં હોય છે. એ વાત ઘણાંઓ માનતાં નથી. ડાક્ટરો માત્ર મન મનાવવા એ પ્રમાણે કહેતા હશે એમ તેઓ ધારે છે. પણ ડાક્ટરોનું એ કહેવું ખરૂં છે. તેનો ન ધારેલો પુરાવો મને બાર વરસની વાત ઉપર મારા પિતાના સંબંધમાં મળ્યો હતો. ઘણાક માણસો મરતી વખતે છેલ્લી ઘડીએ દમ લેવાને ઘણી અછાડપછાડ કરે છે, અને ખુબ ગુંગળાઈ જતા જણાય છે. તેઓની એ વેદના જોઈને તેઓનાં સગાં વહાલાંઓના જીવ બળીને ખાક થાય છે. પણ ડાક્ટરો કહે છે કે, મરવા સુતેલાં માણસને પોતાને તો કશીએ વેદના થતી નથી. મારા પિતાને લગતા અનુભવ ઉપરથી ડાક્ટરોનું એ કહેવું ખરૂં જણાય છે.

૮૮ વરસના ડોસાની છેલ્લી ઘડી. મારા પિતા ૮૮ વરસના બુઢા પણ તંદરોસ્ત હતા. તેવણુ ઇનફ્લુએન્ઝાની ગિમારીથી પટકાઈ પડયા, અને તેના પરિણામમાં હૃદયની ગતિ બંધ પડવા લાગી. છેલ્લા તબક્કા ઉપર આવી પુગતાં મારા પિતાનો દમ ઘણીજ મુશકેલીથી ચાલવા લાગ્યો. તે વખતની તેમની અછાડપછાડ જોતાં અને જમરી મુશકેલીએ ચાલતા દમના ઘુંઘવાટા સાંભળતાં અમને બહુજ દુઃખ થવા લાગ્યું. પણ ડાક્ટરો અમને સંધ્યારો આપવા લાગ્યા, કે તમારા બાવાને પોતાને તો કશીએ વેદના થતી નથી.

હે મૌલાબક્ષ ! તેં જ્યાં સૂધી આ માઈ ન પેલું માઈ એમ માન્યું છે, ત્યાં સૂધીજ મોતનું દુઃખ, દર્દનું દુઃખ, શત્રુની સત્તામણીનું દુઃખ, કેદમાં પડ્યાનું દુઃખ, વગેરે સર્વ દુઃખ તે “ હું પણા ” ને લીધે માની લીધેલું છે, બાકી દુઃખ છેજ નહીં. હું પાણુ એટલે અભિમાન નહીં; પણ હું-હું; અને મ્હાઈ-મ્હાઈ એવા મમત્વ કર્યા કરવો તેનું નામ હું પણું છે. આ તો માઈ શરીર. આ તો મારા લાલ માટે કરવાનું.

આ યત્ન તો મને નુકશાન કરનારો છે માટે તેને મ્હારે મારવાનો છે. આ બાપ તો મારો, આ બાપડી તો મારી, આ લકવાનું દર્દ તો મારું, આ ખડી રોગ તો મારા દીકરાને થયો, આ આપ્ત તો મ્હારી, આ વતન તો મારું, આ હકક તો મારો, એમ મારો-મારો-ને મારો કરવાથી તે મારી ગણેલી ચીજનો ન્યારે નાશ થાય, મારી ગણેલી મીલકત ને દોલત ફના થાય ત્યારે દુઃખ કેમ ન લાગે ? હા, બધાં કહે છે તેમ તું પણ જરૂર કહેવાનો, કે “ પડેગા સો ભુજેગા. જીસ પર બીતી હો ચેહ વોહી બાણે, જોકે બી દર્દ હો વોહ કયા બાણે ? જેના ઉપર વિત્યું હોય તેજ તેનું દુઃખ તો બાણે, જે કોઈ દુઃખ વગરનો હોય તે દુઃખીની વાત કયાં બાણે છે ? મારું-મારું કયાં વગર સંસાર ચાલેજ નહીં. ” પણ તેનો જવાબ એટલોજ છે, કે;

“ જવું જીવ એકલાં તારે, મને કોણ સાથી તે વારે !
મિત્રા જગતમાં તું શીદ મોલો ? આ નથી કરવાનું કામ;
અવસાને તારે કામ ન આવે, મામ, ગરાસ કે દામ.-જવું.
જ્યુ ન મૂકે રંક કે સાણા, કાળની ફાળ વિશાળ;
ઝડપી ઝાલે જોતાં જોતાં, જુદાં યુવાન ને બાળ-જવું.
સંપત્તિ ભેગી કરી ભરી રાખી, સંચ મનુસ મોઝર;
જીદાં પડતાં જીવ ને કાયા, તારી ન જાણુ લગાર-જવું.
મારી નારી ને બાળક મારાં, સગાં સહોદર ભાત;
તારાં ખરાં પણ ખોટાં અંતે, જીવ જતાં સાક્ષાત્.-જવું.
પૃથ્વી નથી થઇ કોઇની પૂર્વે, તાણી જોને નેટ;
અણચિંતા ચાલ્યા કાલા માલા, વૈભવ વા કરી વેઠ-જવું.
છળ ભેદથી છેતરે કોઇ તુજને, કોપી કરે અતિ ક્રોધ,
હગ મોન તું પોતાને હગે છે, શઠ તે કરે નહિ શોધ !-જવું.
ધનતું બળ લવલેશ ન ચાલે, જુથા વડાઇ ને કુળ;
રમશાન જીમમાં સવું સરવને, અંતે ધૂળની ધૂળ.-જવું.
સત્યાભાસને સત્ય તું માને, બાગે શી રીતે બૂલ !
કાચી કાયા ઊડી જશે, જેમ અરકતું વર-જવું.
ખેલડી બેશી નિરાંતે વિચારે, સત્ય સ્વયંજી સ્વરૂપ;
લાભ શિરોમણિ તે જન પામે, છોટાલાલ અતુપ.-જવું.”

ભલી ભલાઈમાં, સૌને મોટે ભાગે પોકરાવી સ્વર્ગે સિધારેલાં ઠહાલાંએ મારે ના રહો. એક કરેહપતિ બાપનો યુધીજસ નામનો એકપુરો ખેટો, જે તેની મંજાવર દોલતનો વારસ હતો, તે એકાએક મરણ પામ્યો. તેને વહેમ ગયો, કે તેને કોઈએ દગાથી ઘેર દઈ મારી નાખ્યો હશે. એવો વિચાર કરીને બાપ બહુ શોક કરી ખુદા પાસે બેટાનાં ભેદભર્યા અને એકાએક નિષળેલાં મરણનો ખુલાસો માગતો, કે તેને કોણે મારી નાખ્યો હશે ? એ ખુલાસાની આશામાં તે પોતાનાં

અવિત્ર ધર્માલયમાં જઈ સુતો. રાત્રે સ્વપ્નામાં તેણે પોતાના બાપને જોયો અને બાપ આગળ પોતાનું દુઃખ રડયો. બાપે કહ્યું; ત્હારો છોકરાજ એ બાબતનો તને ખુલાસો કરશે. એમ કહી સ્વપ્નામાંજ પેલા મરનાર છોકરાને રજુ કીધો, ને છોકરાએ પોતાના બાપના હાથમાં એક ચોપડી આપી, જેમાં દેવતાઓ તે દુઃખી બાપને જણાવે છે કે; “ માણસો પોતાના અજ્ઞાનપણને લીધે બહાલાંઓના મરણ માટે જીલભર્યો વિચાર કરે છે. મોતે ત્હારા છોકરાને સુખી કર્યો છે. અમે તો યુધીનસને નસીબદેવીથી આશિર્વાદ પામેલો જોઈએ છિયે. મોત તેને અને ત્હારે બેઉને માટે બહુજ છે.” હે ભાઈ ! કેટલું દરબારનું તેડું આવે છે ત્યારે તમે રડીને કંઈપણ તો કરતા નથી ? ઉલટા રાજાનાં તેડાંને આવકાર આપી ખુશી થતા તેની પાસે જાવ છે, અને તમારું ઘર તે તેડાં માટે મગરૂરી ને મોટાઈ માની ખુશ ખુશ થાય છે; તો પછી રાજાઓના રાજા પ્રભુ રાજાનું નોતું આવતાંજ તમારા ઘરમાં રૂદન ને જાડી કાં થવાં જોઈએ વાડું ? વળી હાકમ દરબારમાં તેડી તમારા મારે તોએ તમારે તે ખમવા પડે છે. કાંકે હાકમ લોહાંના ચણા ચવાડે તો ચાવવા પડે છે. દરબારની વિપત્તિથી જ્યારે સર શેવટે તમે કંટાળો છો ત્યારેજ કહો છો કે, મોતનું તેડું બહુ, પણ રાજાનું તેડું ખુરું. આવી રીતે ઘણાઓને અમથો દુઃખી હોવાનો શોખ હોય છે. ઘરમાં ગાડી ઘોડા છતાં અમરથો બળાપો કરવામાં મોજ માને છે, કે હવે જીવવામાં મજા નથી ! મર્યે તો સાડું ! મ્હારે જીવતરે કોઈ ના જીવતું ! વળી ઘણાઓને કડ્ડણારસિક અહેવાલો, દયા ઉપજાવવાજોગ નવલકથાઓ, બળાપાઓ જાયનો, રડવું આવે એવા નાટકો, અને દુઃખી દાસ્તાંનો વાંચવા, સાંભળવા, અને જોવા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોય છે. કડ્ડણારસિક, દુઃખી, અને સંકટોથી ભરેલાં પાત્ર શિવાય નવલ કથાઓ અને નાટકો કેને પ્રિય લાગે છે ? માણસ માત્રની આ દુઃખી લાગણીની પ્રજ્વલતા છે. વળી પાછા તેઓજ કોઈ બહાલું મરણ પામે છે ત્યારે ધર્મનાં ફરમાન વિરૂધ્ધ જઈને પણ રડવા મંડી જાય છે.

બખત પર ચુકે નહીં, સત ગુરૂકા ફરમાન;

કાંકે મન લાલચ કરે, મોઢ માંન ગુમાન.

આવી રીતે ઘડીમાં મોત માગો, ને ઘડીમાં માન માગો, આવી સ્થિતિજ તમને પજવે છે. મોત પાછળ રડીને તમે તમારાં મુએલાં બહાલાંઓ ઉપર જીવન જીવો છો. ત્હમારાં મુએલાંઓનો માર્ગ વધુ ને વધુ બિકટ બનાવો છો. અમરદા-વિરાડ કહે છે, કે ભૂવનો ઉપરની મ્હારી સફરમાં એક ગમ મરોશ અશે અને અમરદા ઇજદે મારો હાથ પકડયો અને ત્યાંથી હું આગળ ચાલ્યો. હું એક જગ્યા આગળ આવ્યો, અને મેં એક મોટી ભયાનક દોજખના જેવી અધારી ગાર નહીં જોઈ. તે નદી આગળ ઘણાં રૂવાનો અને ફરોહરો હતાં. કેટલાંકો તે નદી પાર કરવાને અશક્ત હતાં, અને કેટલાંકો ઘણી મુશકેલીથી પાર કરતાં હતાં, અને કેટલાંકો

ઘણી સહેલાઈથી પસાર કરી જતાં હતાં. મેં પુછ્યું કે, “આ નદી કઈ ? અને આ લોકો કોણ છે, કે જેઓ ઘણાં દુઃખી થઈને ઉભાં છે ?” સરોશ અરો અને આદર ઇજદે કહ્યું કે, જે માણસો મુઝાં પાછળ પોતાની આંખોમાંથી આંસુ પાડે છે અને રડે છે તેની આ નદી બનેલી છે. આ આંસુઓ તેઓ ખુદાની આજ્ઞા વિરૂધ્ધ પાડે છે અને તેના આ નદીમાં પુર આવે છે. જે લોકો પાર કરવાને અશક્ત છે, તે તે લોકો છે, કે જેઓને માટે તેઓના ગુજરવા પછી રડાપીટ અને કકળાટ કરવામાં આવે છે. અને જેઓ સહેલાઈથી પાર કરે છે તેઓને માટે રડારોડ ઓછી કરવામાં આવી હતી. તું પૃથ્વિનાં લોકોને કહેજે, કે તમો મોતમાં ગેરકાયદે રડાપીટ કરશો મા; કારણ કે આટલી ખધી હલાકી અને સખતી તમારાં ગુજરેલાંઓને ખમવી પડે છે. એટલા ઉપરથી જણાશે કે; “મોતના બનાવો પોતેજ કાંઈ દુઃખદ નથી. આપણેજ તેમને પોશાક પહેરાવીને દુઃખદ બનાવ્યે છીએ. આ સિદ્ધાંતના ટેકામાં એક દાખલો લઈએ. ધારો, કે બે સગા ભાઈઓએ એક શાહુકારને ત્યાં નાણાં મુક્યાં છે. અને તે શાહુકાર ભાગે છે ને દેવાળું કાઢે છે. મોટો ભાઈ આ ખબર સાંભળી નિરાશા, દિલગીરી, અને કંટાળામાં ગુમ થઈ જાય છે; જ્યારે ન્હાનો ભાઈ પેલા શાહુકારના દેવાળાંની ખબર સાંભળતાંજ ઓલી ઉઠે છે કે, વાફ ! પૈસો ગયો. ગયો તો ગયો, પણ હવે ઉઠાસી કાંઈ તેને પાછો નહીં લાવી આપે. ઉઘમ અને ખત કદાપિ લાવી શકશે. એણે બેવડા ઉત્સાહથી કામ કરવા માડ્યું, અને કેટલેક વખતે અસલ સ્થિતિ કરતાં વધારે સુખી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી. એ વખતે પેલો મોટો ભાઈ તો દુઃખોને શતો દરિદ્રતામાંજ સબડયા કરતો હતો. તે નસીબનો દોષ કહાડતોજ રહ્યો, અને દેવાળાના માઠા બનાવને ગાળો ભાંડતોજ રહ્યો ! જે માઠા બનાવથી નાનો ભાઈ વધારે સુખી બની શક્યો, તેજ માઠા બનાવનું રમકડું મોટો ભાઈ બન્યો ! ખરેખર, એ બનાવમાં સુખ કે દુઃખ આપવાની શક્તિ ન હોતી, પણ એના ઉપર સુખી કે દુઃખી કપડું પહેરાવનારી જેની તેની માન્યતાજ તેમનાં સુખ દુઃખના કારણ રૂપે હતી. જે ખરેખર બનાવમાંજ સુખ કે દુઃખ આપવાની શક્તિ હોય, તો દેવાળાનો બનાવ બન્ને ભાઈઓના સંબંધમાં એક સરખો સામાન્યજ હતો, તેથી બન્નેને સુખ કે બન્નેને દુઃખ એક સરખી રીતે થવું જોઈતું હતું. પણ જુદા જુદા જીવોને એકજ બનાવ જુદાં જુદાં પરિણામ આપનારો દેખાય છે. એટલાજ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે બનાવોમાં સારા નરસાપણું નથી, પણ જેમના ઉપર બનાવો બને છે, તેમના પોતામાંજ યાને તેમની કદપના શક્તિમાંજ તે છે. તે તરંગી મન દરેક બનાવને દીલપસંદ પોશાક પહેરાવે છે, અને પછી તેને સુખ કે દુઃખ એવું નામ આપે છે.

જૂઓ. કાંઈ માણસને પાંચ રૂપરડીનો સરકાર કંડ કરે છે, તો તેને એવી ચકુનમ લાગી જાય છે, કે તે સંકેતને લીધે દુન્યામાં કોઈને મોઢુંએ બતાવતો નથી.

એટલું બધું એકને દુઃખ લાગે છે. જ્યારે બીજાઓ કેદખાનાને પણ ઘર બરાબર ગણીને મનથી કામકાજ કરે છે. પ્રસિદ્ધ ક્રેન્ચ ખગોળશાસ્ત્રિ ખેલી અને લેવોઈસ્ટર જેવા ચુનંદા રસાયન શાસ્ત્રિઓ, એ બંનેને તેઓની વિક્રતા માટેજ શૂળી ઉપર ચઢાવવામાં આવ્યા હતા. પણ તેઓ હસ્તે મુખે શૂળીએ ચઢ્યા હતા ! તેમને કંઈ લાગ્યું નોહતું. લેવોઈસ્ટરને શૂળીએ ચઢાવવા લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે તેણે થોડા દહાડાની મહેતલ માગી. એમ કહીને, કે કેદખાનામાં તેણે રસાયનની ઉત્તમ ! શોધ કરી છે, તે હવે સંપૂર્ણ કરવાને થોડાજ વિલંબ છે. કેવો ઠંડાં કાળખંનો ! પણ જડબેએ તેને કહ્યું :- “ક્રેન્ચ રીપબ્લીકને શીવસુફ્રાની જરૂર નથી !” આ ઉપરથી જણાશે, કે સાધારણ લોકો કંડાવાથી પોતાને દામીજ માની લઈ દેશવટો લે છે, પણ જો કેદની શિક્ષા થઈ હોય ત્યારે તો તેઓને એવું દુઃખ થાય છે, કે જો ધરતી કાટીને જગા કરી આપે તો જાણે તેમાંજ ખોસાઈ જાય. અને કેટલાકો તો ગમ, શોક, તથા દિલગીરીને લીધે કેદખાનામાંજ તવાઈ સોસાઈને મરી જાય છે, અગર કેટલાકો અપઘાત કરે છે. જ્યારે એકજ બનાવ એકને મનથી નહોતો લાગે, અને બીજાને મનથી પહાડ તુટી પડ્યો હોય એમ લાગે છે, ત્યારે દુઃખ અને સુખની ખરી હયાતિ હોય તો તેની અસર તો સર્વ ઉપર એક સરખીજ થવી જોઈએ, પણ જ્યારે તેમ થતું નથી ત્યારે એમજ કહેવું પડશે, કે દુઃખ સુખ એ સંજોગો તેના મનથી માની લેવા ઉપરજ રહેલું છે. આપણો દેહ, આપણો પ્રાણ, અને આપણો આત્મા એ ત્રણેવ જૂદા જૂદા છે. ત્યારે સુખ દુઃખ ખરું કેને લાગવું જોઈએ ? આ પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો છે. ઘણાકો માને છે, કે મોત એ તો દુઃખનું ઢાંકણ છે.

કેઈને પ્રાણાં શિક્ષા કરવાની હોય, તો તે એમ કહે છે કે; મારા હાથ પગ વિગેરે ઈંદ્રિયો કાપો, પણ મારો પ્રાણ બચાવો. માટે ઈંદ્રિયો કરતાં આપણા પ્રાણ પ્રિય છે એમ જણાય છે. અને પ્રાણથી પરમ શ્રેષ્ઠ પોતાનો આત્મા અતિશય પ્રિય છે. કેમકે કોઈ પુરૂષ કોઈ નિમિત્તથી કહે છે કે; “મારો પ્રાણ જાય તો હું ઘણો સુખી થાઉં !” એમ કહેવાથી દેહ, ઈંદ્રિયો, અને પ્રાણથી પણ જુદો સુખરૂપ હું; જે આત્મા છે, તેને આપણે સાચવવા માટે સુખ દુઃખની કાંઈ દરકાર કરતાં નથી. કેમકે આકૃતની વેળાએ, જીવંતની દુઃખી સાંજે, ભવિષ્યનાં મીનોઈ મુખોની મજબુત આશા, દુન્યાનું બહુ કરવાની ઉમેદ, આપણા આત્માને શાંત તાજગી બખશી, સર્વથી તિક્ષણ જખમોના ઘા રૂજવવા સાથે, મોતના ભયંકર દેખાવોને સુંદર રૂપમાં રજુ કરે છે. માટે મૌલામક્સ ! ત્યારે ત્યારે આત્માને જો સુંદર રાખવોજ હોય તો બીજાં દુઃખીઓનું બહું કર, ને ત્યારે દુઃખોને ગટરમાં ફેંકી દે. ભલા કર ભલા હોગા. બુઝાના માગનારનું બુઝુંજ થાય. The deity will destroy that injure others. દાનાવ લોકોના મત મુજબ આ સંસાર તરેહવાર જાતની પીડાઓ

અને ચિંતાઓથી ભરેલા છે, માટે મોતને દુઃખ ઉપર હાંકણું વળેણું સમજી

સેતાએશે પળદાંન હમી પીશે કુન,
 એ રહે ગુજર કરદન અંદીશે કુન.
 મેતર્સ અઝ ખુદા એ મ આઝાર કસ;
 રહે રસ્તગારી હમીન અસ્ત એ બસ.
 મ આઝર સુરી કે દાંને કશસ્ત;
 જાન દારેા જાને શીરીન ખુસ્ત.

આ સંસારની મુસાફરી દરમ્યાન દરેક ડાહ્યાં માણસની ખરી ફરજ એ છે કે; ખુદાની બંદગી કરવાના કામનેજ પોતાનો ખરો ધંધો ધાપો ગણવો, અને એ સંસાર તણુ દઇને પેલા ભવ તરફ સેવડે જવુંજ પડશે, તે વિષેનો અંદેશો હરદમ પોતાના હૃદયમાં રાખીને તે ખુદાતાલાથી દર પળે બીતા રહેવું. અને કોઇ પણ શખ્સ અથવા કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈએ પ્રકારની ઇજા કરવી કે દુઃખ પહોંચાડવું નહીં. એક જેહાનની જાનણથી દુર થઇને ખરી સુખી હાલત ભોગવવી હોય તો એજ ખરો રસ્તો છે. એક નહાની કીડીને પણ દુઃખ દેવું નહીં જોઇએ. સખબ કે તે કીડી પણ જીવ ધરાવે છે, અને તે જીવ તેને ઘણેજ મીઠા અને વહાલો લાગે છે. રામનું ધનુષ્ય, પરશુરામની કોવાડીના ઘાટની ફરશી; ઇંદ્રનું વજ્ર; વિષ્ણુનું સુદર્શન ચક્ર, એ સર્વ જેટલું રામ, પરશુરામ, ઇંદ્ર, અને વિષ્ણુને વહાલું હતું, તેવાજ તુચ્છમાં તુચ્છ પ્રાણીને પોતાનો પ્રાણુ વહાલો છે. આજે બીજાની પડતી છે, તો કાલે હારી છેજ. સેજાની સાઠો પુછડાં સુધી મીઠો ના હોય. માટે સારા વખતમાં કોઈના જીવને દુઃખવીશ નહીં.

યક તૌર પે રહતા હય નહીં રંગ જહાંકા,
 હય કમ કબી ઐર કબી ગોદ હય માંકા.
 યકસાં હય નહીં હાલ કીસી પીશે જવાંકા,
 હય તીરકી સુરત કબી નકશા હય કમાંકા.
 ગુમનામ કબી ઐર કબી નામો નિશાં દમ,
 તાખુત કબી ઐર કબી તખ્તે રવાં હય !

ઓલમાઓએ એકજ પુરોશ પાશુખમાં આ સર્વ સાર સમજાવી દીધો છે. સવાલ :-ક્યાં કામ કરવાથી પોતાની આખી જીંદગી નચિંતાઇમાં ગુજરી શકાય ? જવાબ :-ગુનાહથી બીએ, અને જે કંઈ આકૃત આવી પડે તે પર કદી દિલગીર થાય નહીં, ને બોલે કે “ ખુદા ! આવતી બલા દફ કર ! ”

હે મૌલાબક્ષ ! ખારે દહાડા કાંઈ સરખા બને છે ? ખારે દહાડા કોઈના સરખા અથા છે ? ખારે દહાડા કોઈના સરખા ગયા નથી. માટે ગમખારી અને ગમગીનીના વખતે જે સુખ પડવો જોઇએ તે એટલોજ છે, કે ગમે એવી આકૃત આવી પડી કર્મ ન હોય, તોએ મન વિસરામાણુ કરવાનો કોઈ પણ હુન્નર અજમાવ. કાંઈ પણ

નજીવામાં નજીવી વાત ઉપર ત્હાડું ધ્યાન ખેંચી દે. કાંઈ ભાંગ ફાડકું કામ પણ ત્હાડું દુઃખાયેલાં દિલને બીજી બાજુએ દોરવી લઈ જશે, અને દુઃખદાયક બનાવ બધાં બન્યો હશે તે સ્થળને દૂર કરશે. ડૉંખીરથળ પોતાનાં સાહસિક કામો ઉપરાંત સંકટામણના વખતમાં ગમગોશારી કરવા સાડ માખીઓ પકડતો હતો, કે જેથી બનેલો ગમખાર બનાવ યાદ આવ્યા નહીં કરે.

મેશીડાનના રાજનો એજ ચાલ હતો, કે રાજ્ય ખટપટથી કંટાળવાથી તે કાંઈ અશાંત અને આભરી ગાભરી હાલતમાં હોય ત્યારે ફાનસો બનાવવા મંડી જતો. તેમજ મુશકેલ સ્થિતિમાં ક્રાન્સનો રાજ તાળાં બનાવવામાં રોકાતો હતો. જ્યારે સંસારી જાનગીથી કે રાજકારિ ખટપટથી કે મોત કિંવા માંદગીથી માણસ કંટાળી જાય, ત્યારે જો કાંઈ પણ કારીગીરી કે મજુરી વટીક ઉપર તે ધ્યાન લગાડે, તો તેને થણો ફાયદો થાય છે. લોડ બ્રામ એમજ કહેતો કે; તે માણસ મુખી છે, કે જેને કાંઈ પણ એક કરી રાખેલો બહાલો છંદ હોય. તે બ્રામ પોતે સાહિત્યથી કંટાળે તો ચશમા ગોઠવવા ઉપર ચિત્ત લગાડતો, ને ઇતિહાસથી થાકે તો સંસારિક બાબતો ઉપર મન લગાડી, દુઃખ વિસરાવતો. મીઠા ડલેડરટન જ્યારે મનની બેચેની અને રાજખટપટની અશાંત તથા દુઃખદ સ્થિતિમાં આવી પડતો ત્યારે ઘેરે જઈ એકરાં બચ્ચાને ખાંધે એસાડી માત્ર ન્હાનાં બાળકો સાથે ખાંધઘોડી-દાવ રમતો. કહેવાની મતલબ એ છે, કે બળાપા, સંતાપ, ગમગીની અને એવાજ દુઃખદ બનાવો જેમ બને તેમ મનથી વિસારવાની અને નજર આગળથી દૂર કરવાની ટેવ રાખવી. વળી દાનાવોએ અનુભવ સિદ્ધ કહ્યું છે, કે વિપત્તિના વખતમાં સાથી સરસ વિસરામણ તો ધરવરતું બજન છે. જેણે ભગવાન બળ્યા તેણે બીડ ભાંજી, એવી કહેતી છે. માટે

બજ મનરે બજ રામ,

ફનીઆ બુલાએકે-બજ મનરે.

જવન યોધ, રસ્તા બીકટરે;

જપ હર પલ હર નામ-બજ મનરે.

ભોગકો છોડ, ભોગકો લેના;

કઠન કઠન રે એહ કામ-બજ મનરે.

મોટા મનના પુરૂષોમાં, મુશકેલીના કે સંતાપના વખતે ધીરજ હોય છે, તવંગરીમાં મધ્યમપણું હોય છે, લડાઈમાં હિંમત, સ્વભાવમાં મિઠાસ, બોલવામાં ફસાહત, માન મેળવવામાં સારી તદબીર, અને અભ્યાસ કરવામાં ઉદ્યોગ હોય છે. એ ગુણો ખરા કુદ્રતી હોવાથી તેઓ સંકટ સમયે અકળાઈ જતા નથી. પરંતુ જેઓનાં મન સાંકડાં ને સંકેતાયેલાં હોય છે, તેઓનેજ જરા જેટલાં દુઃખનો મોટો મસ આંચકો લાગી જાય છે. જેમ શુદ્ધ ઇંદ્રિ સો વખત ધોવાથી પણ ઉત્તમ સુગંધીદાર કે અડકવા યોગ્ય ઇંદ્રિ બનતી નથી, જેમ દુજનને સજ્જન કરવાનો કોઈ ઉપાય આ પૃથિવમાં નથી,

જેમ સીધી માઇના ચહેરા ઉજળા કરવાનો કેાઇ પણ સાબુ હોતો નથી, તેમ કાંકણ સ્વભાવના ધુજરા, બાયલા, હિચકારા, નર્વસ, અને રહતી સુરતના આદમીઓનાં દુઃખ ઓછાં કરવાને કેાઇ પણ દિલાસો મળી આવતો નથી. માટે હે માલામીયાં ! જે વખતે જે બન્યું અને તે ખમી લઇ સારુંજ વમાસીને દુન્યાં સાથે ઘસડાયા કરો. મૈયત ને રૂવાનો પણ ઉઠાવો, શાદી રામશની પણ કરો, મગર રીવાજ દુઃખ અને રીવાજ દિલાસાની કાંઇ જરૂર નહીં રાખો. હિંદમાં આજે પણ રીવાજ દુઃખના રીવાજ દિલાસા ચાલુ હોવાથી એક રાજની ૯૦ વરસની બપાઇ મમાઇ મરે તોએ ખીજા રાજવાડાએ એક ગમથી દુઃખવટો મોકલવાનો ચાલ રાખે છે, ને ખીજા ગમથી તેજ દહાડે પોતાના રાજ્યમાં તો ધૂમધામ કરે છે. માટે જ્યાં ખરી માહતમ લાગે ત્યાં ખરું સુખ ના સમજો, ને ખરી ધૂમધામ જુઓ ત્યાં સૌ સુખી ને સૌ સારુંજ છે એમ ના માની લો. કેસુડાનાં ફૂલ રંગે તો રૂપાળાં દેખાય છે, પરંતુ તેમાં સુગંધ ખીલકુલ હોતી નથી, તેથી તેને ફુલ નામ છાજતું નથી. તેમ ઉપરથી રૂપાળાં અને સુખી માણસ દેખાય તેના બિત્તરમાં તો ચિંતા (વાઘ) જેવી પ્રીકર હોય. ચિંતા (ચેહ) જેવી ધાસ્તી હોય, અને ચિંતા જેવી ડાકેણ જેમાં વસતી હોય તેને “ સુખી માણસનું ” નામ છાજતું નથી.

જો અશરતે આ કર મિલી, તો વાહબી કર જના મિયાં,
જો દર્દ દુખ આ કર પડે તો વાહબી બર જના મિયાં;
હાં સુખમેં બા દુઃખમેં, ગરજ હાંસે ગુઝર જના મિયાં,
હાં ચાર દિનકી છંદગી, આખિરકાં મર જના મિયાં.

દિલાસા પત્ર ૧૯૬ મો.

“There's many a sorrow
Would vanish to-morrow,
Were we not willing to furnish the wings:
So sadly intruding,
And quietly brooding,
It hatches out all sorts of horrible things.”

બહાલી ચંદા ! બંધુ ચંદસેન ! સીને માટે પતિવ્રત અને પુરૂષને માટે પત્નિ પ્રેમ આ બેની જ્યાં ગેરહાજરી હોય ત્યાંજ દુઃખ છે. વિકાળ અને વઢકણી, માથે છેડા મુકી ફરનારી ચોરતથી પતિનાં કાળજાં કેવાં ચિરાઇ બાધ છે તે તો જેઓ

ધરની ભાર્યાના દિન ઉગે ઉભા થતા સંતાપથી હેરાન છે તેઓજ બાણ છે. ચોરત ઉપર પોતાનાં મરદ પ્રત્યે પડતાં દુઃખોની વરાળ તો તેણી પાક પડોશમાં જઈને પણ બહાર કાઢી શકે છે, પણ મરદને મળેલી કુભારજની હાથવાયનો સોલ્લો બહાર કાઢી નહીં શકવાથી તે તો શુંગળાઈ શુચવાઈનેજ હલાક થાય છે.

એક કંગાલ યા કુસંપી કુટુંબમાં બાયડીનો વાંક હોય, તોએ ઘણી વાર ભરથારનોજ તેમાં વટીક વાંક નિકળી શકે છે. બાયડી અજ્ઞાન હોય, યા ઘર ચલાવવાની તેનામાં આવડ નહીં હોય, યા ચાલની પાંસરી નહીં હોય, યા કામ કાજમાં બેકામ હોય, તો ખ્યારથી, ધાકથી, ટેકાવથી, તેની તે ખાત્રીઓ સુધારવાને ભરથાર શક્તિવાન છે.

શશિ નિસ બન દરિ નર નરી, સુખ રદ શીશ મિદૂર;
મત્યાદિક બા પરસ્પર, જિન નહી તિય પિય દૂર.

અંદ્રમા અને રાત્રી એ બેઉની, તથા વન અને સિંહની, તથા નર ને નારીની, તેમજ સુખ અને દાંતની, ને મસ્તક અને માલની, એ બેઉની શોભા પરસ્પર છે. એક વિના બીજાની શોભા હોતી નથી. માટે હે વિયોગ પામેલાં સ્ત્રી પુરૂષો! તમે અકેકથી વેગળાં રહેશો મા. ઘેરે ઘેર માટીના ચુલા હોય. મોટા પાદશાહો લાખો આદમ બાત ઉપર રાજ ચલાવી શકે છે, તો ઘરનો રાજે-ભરથાર પોતાની ધરની રાણી અને રૈયત ઉપર રાજ ચલાવી નહીં શકે તો તેમાં તેનોજ વાંક લોકો કાઢે છે. બાયડીને પોતાના સરખા હક આપવા, તેને ઘટતા પ્રેમથી ચાહવી, તેનાં સુખને માટે રાત અને દિન કાળજી રાખવી, પુરસદનો વખત સઘળો તેની સંગાતે શુભરવો, તેની નજવી માગણીઓ બહાલ રાખી તેને રાજ કરવી, તેની નાબુકીને છાજતાં માન અને મિઠાસથી વર્તવું, તેની ભુલોને ખુલાસા અને ખાતર તશલીથો ભાંજવી, એ સઘળી ભરથારની ફરજ છે, અને ભરથારનાં સુખની એ કુચ્છીઓ છે. પણ, આ સર્વ તવાળો કરવા છતાં પણ ઘણીક નહારી સ્ત્રીઓ આવા ઘણીના વિનયથી તેને બાયલો ગણી બહારલતી થઈ ઘણીને દુઃખ કરે છે. જે ઘણી મહિને માસે પણ એક ઠોસો, થબડક, લાત મુકકી, કે ચાબુકનો સપાટો સ્ત્રીને નહીં લગાવે તે નામદો કહેવાઈ હિણાય છે. હાથી અને સ્ત્રીને અંકુશ તો જોઈએ, પણ ઘણી હલકી જાતિની સ્ત્રીઓને મહિને બે મહિને પોતાના બરડા ઉપર ઘણીનો હાથ ફેરવાવવા ગમે છે, જેથી તે છંડતી શોધીને પણ આપઠા ઘણીને પજવીને પછી માર ખાય છે તોજ તેના જીવને કળ પડે છે. હે અંદા! સાસરાની શૂળી સારી, પણ પિયરની પાલકી માઠી, એમ સમજીને રાત દહાડો રડમસ થયેલા ધંધાદારી ભરથારને ના સતાવ. સ્ત્રીની કાંચલી કાંઈ પુરૂષથી પહેરાઈ ? તે વેપાર રાજગારમાં બહાર દેશાવર ગયો હોય ત્યારે હારાં સુખને સાડ શિયળ શુભાવી તેને પજવીશ નહીં, પણ તેના ધંધામાં, અને તેની ફરજમાં તેને ઉલટ આપ. સંસારી દુઃખોમાં એજ દિલાસો છે.

અંદુખી જે હાડા કુળની બાહુર પુત્રી હતી, તે પટાયત અંદાવત રત્ન સિંહ સાથે જે દહાડે પરણી તેજ રાત્રે ઘણી રત્નસિંહને યુદ્ધમાં જવાની ફરજ પડવાથી લગનનું જરાએ સુખ લોગવ્યા વિના લડાઇ ઉપર જવાનું કરવાથી તે પતિ ચિંતા કરતો હતો. લડાઇ ઉપરથી ઘડી ઘડી પોતાની પટરાણીને શિયળ સાચવવાની સૂચના કરાવતો હતો. ત્યારે તેણીએ કહેવાડયું કે; અમારા કુળમાં હાડી સતી સોન રાણી થઇ ગઇ છે તેવીજ હું છું. જે બનવાનું તે બનવાનુંજ, કદી ટળવાનું નહીં એ ખબ સમજજો.

ચાંદસે ચક્રાર ટલે, મેષસેભી મોર ટલે,
ચોરીસે ચોર ટલે, દિલસે દિલદાર જો;
રોગીસે રોગ ટલે, ભોગીસે ભોગ ટલે,
જોગીસે જોગ ટલે, કામીસે નાર જો;
પરખતસે મેર ટલે, ધનસે કુબેર ટલે,
દિનકાળી ફેર ટલે, હો ખુશ હજાર જો;
લેકાન ચે શહેરિયાર, માનો છે એતેનાર,
ટલે નહીં જીનહાર, હોવે હોનહાર જો.

પણ પાછો ને પાછો અધીરો પતિ શિયળ સાચવવા કહેવડાવ્યા કરતો જોઇ તેણીએ પોતાનું ડાકું કાપીને દાસીના હાથમાં આપી કહેવાડયું; કે ચોદાની ફરજ બજાવ, દુઃખથી ડર ના ! આહ ! આવી પતિવ્રતા સ્ત્રી ક્રિયા સંસારને દુઃખી કરી શકે ? રત્નસિંહ પોતાના કામાવેશની શંકામાં ચુક્યો તેથી ઘણો દુઃખી થયો. કારણ, કામાતુર જોડું દુઃખીજ થાય. જેમ ઘી નાખવાથી અગ્નિ વધારે પ્રજ્વળે છે તેમ કામનો ઉપયોગ કરવાથી કામ શાંત થતો નથી. પૃથ્વી ઉપર જે ધાન્ય, ધન, પશુઓ, અને સ્ત્રીઓ છે, તે સઘળું મળીને એક માણુમની તૃષ્ણા પૂરી કરવાને બચ નથી થતું, માટે લાલચ ને લાલસા તજવી એજ શ્રેષ્ઠ છે. ખરાબ બુધ્ધિવાળાથી તે તમતી નથી, અને મનુષ્ય જેમ ઘરડો થાય છે તેમ તે તેની સાથે ઘરડી પણ થતી નથી. પરંતુ જેમ જન્મારાનો કેાઇ મહા રોગ પ્રાણુજતાંજ જાય છે તેમ અપહવસ, આ લાલચ, ને આ તૃષ્ણા પણ સુવેજ છૂટકો કરે છે; માટે એને તત્ત્વ તોજ સુખ થાય. જેમ કામ કે વિષયની હાજત થોડી રાખો તેમ તમને દુઃખ ઓછું જણાશે. ધન દોલત અને માન મરતળાનું પણ એમજ છે.

એપીક્યુરસ કહે તેમ હવસની હાજત માણુસને દુઃખી દુઃખી કરે છે. મોટી દોલત ધરાવવામાં નહીં પણ થોડીજ હાજત રાખવામાં ખરો સંતોષ સમાયેલો છે. માણુસ જાતને સુખી બનાવી શકે એવી અવશ્યની હાજતો કુદ્રતના આલિંગે પોતેજ પૂરી પાડેલી છે, અને તે વગર ખરચે અને વગર મહેનતે ખર લાવી શકાય છે. ઘણીને સ્ત્રીની હાજત છે, તેથી ગમે એવી કલાંટને નિભાવે છે. વઢતી વહુ તે કાંઈ નાતરે અપાઈ ?

વિષયમાં આસક્ત મન એજ બંધનનું કારણ છે, અને વિષયમાં આસક્તિ વિનાનું મન એજ મોક્ષનું કારણ છે. માટે મનુષ્યોના બંધ અને મોક્ષનું કારણ મનજ છે. હે ચંદા ! જો ત્હારા મનમાંજ ધણીને વીશે પ્રેમ ન હશે, તો ત્હારા ધણીને પ્યાર પણ ત્હારે વીશે ન હશે. અને પરસ્પર અભાવ થાય એટલે કમબખ્તી સમજવી. ત્યારેજ સંસાર દુઃખી દુઃખી જણાયો. મોટે જીજી, ને મનમાં બીજી, પણ જીજી વગર બીજી નહીં, એવો ત્હારે તેના મન ઉપર છાપ મારવો નોંધ્યો કેમકે જેને ધણીએ માની તેને ઘેરે માની, ઘેરે માની તેને લોકે માની, અને લોકે માની તેને પરલોકે પણ માની.

ઈશ્વર અવલ દર દીવે માથક પેદા મી શવદ,
તા ન સોજદ સમય ક્ય પર્વાના શેદા મી શવદ !

પ્યાર તો પ્રથમ માથુકના અંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દીવો સળગ્યા શિવાજ પતંગ્યું શી રીતે તેના ઉપર મોહિત પડે ?

મારશલ ડી મુચીને જ્યારે લક્ષ્મીમર્ગ ખાતે કેદ પકડવામાં આવ્યો ત્યારે અંતરના પ્રેમને લીધે તેની ચોરત તેની સાથેજ કેદમાં ગઈ. જેલરે તેણીને કેદખાનામાં દાખલ કરવા વાંધો લીધો, કે તેણીને કેદખાનામાં રાખવાનો મને હુકમ નથી, ત્યારે તેણી બોલી:—“મારો ધણી અને હું એકજ છીએ, માટે તેજ હુકમ મારે માટે પણ ત્હારે સમજવો.” જ્યારે ધણીને ગાડાંમાં ઘાલી ફાંસીને લાકડે લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે તેણી ગાડાંમાં કુદી બેઠી. ગાડીવાને જણાવ્યું કે, “ગાડાંમાં તને લઈ જવા મને હુકમ નથી.” તેણી બોલી: “મારો ધણીના હુકમમાંજ મારો પણ સમાવેશ થાય છે.” આખરે ફાંસીના માંચડા ઉપર તેણી સાથેજ ચઢીને ઉભી ત્યારે જલ્લાદે કહ્યું; “તને મારવાનો મને હુકમ નથી.” તેણી કહે:—“ધણીના સુખે સુખી, ધણીના દુઃખે દુઃખી, હું હમેશાં તેની ભાગ્યજી છું, હું તેનું અર્ધું અર્ધ છું, માટે તને અર્ધો અંગને ફાંસી દેવાનો હુકમ નથી, આખો અંગને ફાંસી દે !” એમ કહી ધણીની સાથેજ ફાંસીએ પોતે મરણ પામી. આ કેવો પ્રેમ ! આજ પ્રેમ ઉપરજ આ દુન્યા અધર રહી છે.

હે ચંદા ! જીંદગીની લડાઈ મોટે ભાગે પહોંચે અને ખીણમાં લડવાની છે; એટલે કે આક્રોશ અને મુશીબતો વચ્ચે જીવનની લડત ચલાવવાની છે. મુશકેલીઓ વગરની જીંદગીની લડતમાં જીત મળે તોએ તે માનસરેલી જીત હોતી નથી. મુશકેલીઓ ન હોય તો ફત્તહ પણ હોય કેમ ? કોઈ હરકત ન હોય તો પછી લડાઈ કેવી સામે લડવાની રહે ? હલકાં માણસને મુશકેલીઓ ભારે લાગે છે, પણ દ્રઢ મનના અને મજબુત વિચારના માણસને મુશકેલીઓ એટલી બધી હેમતાવનારી હોતી નથી. જીંદગીના સર્વ અનુભવો એટલુંજ પુરવાર કરે છે, કે

મનુષ્યના વધારના માર્ગમાં નડતર કરનાર જે આફતો ને વિપત્તિઓ છે, તે સારાં વર્તન, પ્રમાણિક ઉલંઠાં, ચાલાકી, ખત અને સર્વ કરતાં મજબુત મન રાખવાથી દુર અને દરે કરી શકાય છે; કમનસીબીની સામે ઉપલી ચીજો બરાબર ટક્કર ઝીલી શકે છે.

દુઃખના મુખ્ય કારણોમાં આ તો એક સિદ્ધજ કારણ છે કે, પોતાની નેમ પાર પાડવાની ધ્યુપધ્યુ વળણ, અને નળળાઈ. એજ કારણ છે. બીજા બોલોમાં નાહિં મતને દુઃખ ધણું લાગે છે. જે ખડું છે, અને તે ખડું કાર્ય કરવું નેધએ એવું આદમીઓ જાણવા છતાં તે પાર પાડવાની હિંમત બતાવવામાં નિષ્ફળ નિવડે છે. તેઓ નેકે પોતાની દુરજ તો સમજે છે, પણ તે બજાવવાનું મક્કમપણું કે હિંમત નહીં હોવાથી દુઃખ પડવાની ધારતી રાખ્યા કરે છે. નળળાં અને અવ્યવસ્થિત માણસો કોઈ પણ જાતની પ્રકૃતિને તામે ઘઈ પડે છે. તેઓ હાજ હા કરવામાંજ દુઃખની પ્રાપ્તિ કરી લે છે. હે ચંદા! જીવતર રૂપી વેપારમાં તે શું ખરીદી કરી? કોઈ હા કહે, કોઈ ના કહે, કોઈ તને ઠગાએલી કહે, કોઈ તને મૂર્ખ કહે, તોપણ તે બધું સહન કરજે. મન, ઇદ્રિયો, વિગેરે જે બધાં ત્હારાં શક થઈ બેઠાં છે, ને તું તેમની શુલામડી બની રહી છે, તે સૈને તું નમાવ ત્હારી કરણીથી. ને ત્હારાં કરણી એવીજ હોવી નેધએ, કે ત્હારા પતિના પ્રેમમાં તું દ્રઢ કરાવભરેલી રહે, તો દુઃખ ત્હારાં આંગણાંથી હજાર વાર દુર રહેશે. કોની માફક? પેલી કેન્યાની માફક. કેન્યા જેવી પતિવ્રતા આરત કહેવત રૂપ થઈ ગઈ છે. તેણીએ પોતાના ધણી, કમનસીબ તુલવીડયસ પ્રીસકસના દુઃખોમાં દેશનિકાલ ભોગવી ધણીના મરણ સુધી તેનાં સંકટો દુર કરવામાં મશગુલ રહી હતી, અને છેવટ સુધી તે કહેતી, કે “લોકો કહે છે કે હું દુઃખ પામું છું, પણ મને તો કાંઈ લાગતું નથી. શું હું ગાંડી છું? કે લોકો ગાંડાં છે? મને તો જ્યાં જાઉં છું ત્યાં પતિ સેવામાં સુખજ જણાય છે. જીને તો પોતાનો ધણી એજ પરમેશ્વર છે. જો જીનો ધણી રૂંકે તો એકલો આધાર પ્રભુ ઉપર રાખું, કેમકે તે દયાળુ કૃપાળુ કીરતારજ સર્વ જગતનાં દુઃખડાં ટાળે છે.”

પ્રભુ વિના કષ્ટથી કાણુ ઉગારે,

એક આધાર હરિને અમારે.-પ્રભુ.

સદન રમ્યું રૂડી રચના કરીને, સ્તંભ તણા આધારે;

સ્તંભને તોડી ફાડી જાણે, સદન ટકે કેમ ત્યારે?-પ્રભુ.

પ્રાણુવાયુ જેવા જગતનું જીવન, પ્રાણી ન પામે બ્યારે;

કહો પછી તે પ્રાણી બિચારો, ઉગરે કાંઈ પ્રકારે?-પ્રભુ.

રણમાં ગયો ને હાય કપાયા, શર લહે શું વધારે?

શત્રુ સામું તે બેઠા કરે પણ, કામ ન લાગે લગારે-પ્રભુ.

ન્યાયાસનની પાસ જઈ કાઠ, ન્યાય થવાને પોક્કરે;
ન્યાય તણા જે નકાર બણે ત્યાં, ન્યાય મળે કાણુ દારે ?-પ્રભુ.
સેનાપતિ થઈ સૈન્યને છળવા, અંતર માંડી વિચારે;
રક્ષણુ શૌધવા જન્ય પછી ક્યાં, સૈન્ય સકળ તેવારે ?-પ્રભુ.
ઢાણુવટી જપારે હાથે કરીને, ઢાણુ ઝમોળવા ધારે;
કાણુ મતિ ત્યાં ઉતારે કેરી, કેમ તરી આવે આરે ?-પ્રભુ.
પ્રાણીના તાપ પરિતાપ પોતે, નાથ થઈ ના નિવારે;
છોટાલાલ વિભાસી વિચારે, બાંધ્ય અડકે કાણુ તારે ?-પ્રભુ.

આજે નહોં તો કાલે સ્ત્રી ઠેકાણુ આવશે. ગમે એવો કુર ધણી પણ વખત
જોતે સંસારનું સુખ જોવાની ઇચ્છા કરશે. રાજ રામનું ઘર, ભાંગતાંએ વાર ન
લાગીતી, ને પાછું સંઘાતાંએ વાર નોતી લાગી. ત્યારે સાંએ સંસાર માંડવો તો
રામરજના ધરના જેવોજ માંડવો. કાંકે, પોતાના બાપની સેવા ને પિતૃ ભક્તિ
તો રામ રામનીજ, કે પોતાના પિતાના એક બોલને ખાતર અનેકનાં દુઃખો
ને વેલા વિપત્તિ ભોગવી વનવાસ કર્યો હતો. તેમ વળી પોતાના ધણીની આકરી
ને સ્વામી ભક્તિ તો સ્ત્રીતાળનીજ, કે રાજ વૈસવનાં હજારો મુખોના ત્યાગ
કરીને પતિના દુઃખે દુઃખી રહી વનવાસનાં કડવાં સંકટો ભોગવ્યાં. તેમ વળી
પોતાના ભાઈ તરફનો ભાતુભાવ તો ભરત અને લક્ષ્મણ ભાઈએનોજ, કે ભરતને
રાજ્યગાદી મળવા છતાં રાજ્યના ભોગ નહોં ભોગવતાં રામચંદ્રજી જેવા સાવકા
ભાઈ આવતાં સુધી રામરાજના પગની પાવડીઓ ગાદી ઉપર મુકી પોતે શહેર બહાર
વાડીમાં રહી ભાઈના જોડાનીજ પુજા કર્યો કીર્તી ! અને લક્ષ્મણ તો ભાઈની સાથેજ
વનવાસનાં દોડેલાં દેખવા, ને દુઃખો ભોગવવા સાથે સાથે ભટક્યા ! ત્યારે સંસાર
તો એવોજ માંડવો, કે ગમે એવો વિયોગ ને ઢહાલાંને નિવારપણે પણ સુખાકારીનું
રૂપ લઈ શકે. કાંકે જે પોતાનું ધણુંજ ઢહાલું હોય તે દુઃખ દેનારું હોય તોએ તે
સુખકારીજ લાગે.

તોહુ સુખકરવી લગે, જે પ્રીતમ દુઃખાપ;
જ્યોં કંકાકો કંદ અર, કેમ કેતકિ ખટપાપ.

મારને મેઘલો ઢહલો હોવાથી, જોકે વરસાદ તેના પીંછ પગાલી દુઃખ દે છે
તોએ તે મેઘ તેને જમ છે. કેવડાને કાંટા ઉપર પ્રેમ હોવાથી તે કાંટા વડે ગમે
એટલું દુઃખ ખમવું પડે છે તોએ કેવડાને કાંટોજ ઢહલો છે. ખરી પ્રીતની રીત
એ છે, કે દુઃખ હોય તોએ ખુશ મળ લાગે છે.

હે અંદ્રસેન ! ત્હારું મન કેવું છે તેનો જરા વિચાર કર. નાથ વગર નથ
શા કામની ? જેમ ઢહાનું બાળક ધૂળ ખાતું હોય તેવું ત્હારું મન છે. ધૂળથી
જેમ અંતે રોગરાઈ થાય છે તે છોકરું સમજતું નથી, તેમ વિષય ભોગથી જન્મ

અરણ્યો આ સંસાર પ્રાપ્ત થાય છે તે તારૂં મન સમજવું નથી. બાળકને જેમ ચારી લાવ્યે અને પાછું તે ધૂળ ખાવા દોડી બંધ છે, તેમ મન પણ વિષય રૂપી ધૂળ ખાવા દોડયાજ કરે છે. એ એનો સ્વભાવજ છે. પણ માખાપ જેમ છોકરાંનાં મોંમાં તમાચા મારીને, પેલા ધૂળમાં એળિયો નાખીને, તે જગાએ કડવાં પાણી છાંતીને, તે બચ્ચાને વાળી રાખે છે, તેમ મનને પણ વિચાર રૂપ બખરચા મોંમાં મારીને રાખશે તો તેથીજ તે વળશે, બીજી રીતે વિષયમાંથી મન બળશે નહીં. પણ જ્યારે માખાપને દયા આપે, ને છોકરાંને ધૂળ ખાવા દે, પછી રોગરાઈ થઈ છોકરાં તાવે પડે ત્યારે તે માખાપનેજ દુઃખ થાય છે, તેમ જ્યારે વિષયમાંથી તમે મન બહાર કાઢોજ નહીં ત્યારે મોટો બાપ ઇશ્વર તમોને દુઃખ દર્દ રૂપી તમન્યા મારીને ઠેકાણે લાવે છે. હવે તે દુઃખને તમારાં ભવાં માટે ગણુશે કે બુરાં માટે ? આરા મુખના દહાડામાં પણ “ અંદાના બળાપાએ બળી ચાલ્યો ! ” એમ બેલીને મુખડના જેવું બળાપાથી ભરેલું મુખ લઈને ફરશે ત્યારે તમે ખરા દુઃખના પ્રસંગે કેમ ફરશે ? આવતી ભરતી ને જતી ચોટ કેઈથી અટકાવી શકાતી નથી.

દિવસે ન દેખનારો આ દિવસાંધ ધૂવડ હવણાં કોપાયમાન નથી થયો ત્યારે પણ તેનું નાક વાંકુંજ લાગે છે, આંખ ભયંકર લાગે છે, અને તે અરૂચિ ઉપભવનારો લાગે છે, તો જ્યારે તે કોપ કરશે ત્યારે કેવો લાગશે ? અરે એ દુઃખી કહેવડાવતાં માનવી રૂપી ધૂવડો ! તમે શા માટે એકજ બળાપા ને એકાદા સંતાપ, કેડે લઈ ફરતાં ફરીને ખુદાની કુદ્રતની બીજી લેજતો ને અમૃત રસો ચાખવાનું પણ ભુલી બાવ છો ? તમે તે બાપ ઉપર આધાર રાખો, તે તમારી સઘળી મુશકેલીઓ દૂર કરશે. જરૂર દૂર કરશે.

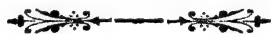
મુશકેલ કરો આસાન એલાહી મેરી,
દીન દુનીમે પીર મદદ તેરી.-મુશકેલ.
નીરખનકો આધાર, ગરીબનકો નિરાર,
મુખકે દાતા, દુઃખ કાટો મેરી-મુશકેલ.
શુભ અવશુભ મેરી સખ તુમ જનો,
જલદી ખબર લીજો સાંજ સવેરી.-મુશકેલ.
ચંદ્ર ચંદા પર કરમ કાળો,
પાર ઉતાર ખ્યાળ નાવ મેરી.-મુશકેલ.

હે નર નારો ! તમારાં જોડાંમાં અરસપરસના અંતરો ડંખેલ હશે તો તમારો સંસાર દોજખી થઈ પડશે. આત્માને ડંખ દેનાર અંતઃકરણ છુપી રીતે દિલમાં આબુકના જરબ મજબુતીથી લગાવે છે. સખત ફરમાનો ધાસ્તીથી આપણી જીભોને ચુપ રાખી શકે છે. પણ આપણા વિચારોને કિયો કયવો ચુપ રહેવા ફરમાવશે ? તમે પોતેજ જ્યારે તમારી છાતીને તમારા શુનાહો કહી દેશે ત્યારે તમારૂં

પીતાતું અંતઃકરણ તમારું દોષખ થઇ પડશે.

હે પાપીણી ! બહારલતી નહીં થા. સાસરેજ શોભ. સાસરે જતાં કોઇ છિનાજ ન કહે. એ નર્ક રૂપી કુવામાં તું ના પડ. હું ના કહું છું, અને તું એને દુઃખ રૂપ બણે છે, તેમ છતાં પણ તેમાં પડે છે, તો તું તો દારૂ પીને છાકટી થયેલી છે. જેમ મધ્ય પીનારો બણ્યા છતાં પણ દારૂના મદથી પાપમાં ફસાય છે, તેમ તું પણ મોહથી સંસારમાં પડે છે, તેમાં આસક્ત થાય છે, તું વિષયની લગનીમાં લાગી રહી છે, વિષયમાં સંલગ્ન થઇ છે, પણ તને એ બુદ્ધિ કોણે આપી છે ? એ બુદ્ધિ ત્હારું હિત કરનારી નથી. એ શ્રમથીજ તું દુઃખી દુઃખી થઇ દેહનાં દુઃખો ભોગવે છે. ધણી કહેરેલો કહેરેલો કહે છે, કે હું મરું તો મરું, પણ તુંને તો રંઘાઉં તોજ ખરો કેની ! ને તું કહે છે, કે મને તો મારા પર-યાર વગર ના રહેવાય. ત્યારે ત્હારું દુઃખ કેમ ટળે ? એ દર્દની દવા ક્યાં મળે ? નથી તને માથાંતું દર્દ થયું, કે નથી તને શરીરે કળતર; નથી તને ભયંકર ભગંદર થયું, કે નથી તને સંધિવા થયો, પણ તુંને માત્ર હવસ અને કામ વિષયનું દર્દ લાગુ પડ્યું છે, તો તેનો ઉપાય કયો તળીખ કરી શકે ? બન્ને ઇશ્કની દવા હોતી નથી.

કલશે તું બેકલ હો ચાર, કયા તુજે આઝાર હય ?
કુછ તો હુવા હયે બલ, જીનેશે બેજાર હય.-કલશે.
નખ્ત મેરી દેખ કર, કહેને ભગાહા યું તપીય,
અખ તો એ અચનેકા નહીં હય, એરુકકા બિમાર હય.-કલશે.
દર પર હય તેરી નેગાહ, તક્તા હય તું કીશીકી રાહ ?
મુજકું તો ખતા બલા, કાનસા તેરા દીલદાર હય ?-કલશે.
તુંજકુ તો ખતલાવું કયા, વોહબી હય કાતીલ મેરા;
નાજે અદા ઉસકી જાન, સુરતે તલવાર હય.-કલશે.

દિલાસા પત્ર ૧૯૭ મો.

"This wings its way to its Almighty source,
The witness of its actions, now its judge;
That drops into the dark and noisome grave,
Like a disabled pitcher, of no use."

Blair.

હરે બ્રહ્મ બાઉ સાહેબ ! ઘડપણમાં તમે સર્વના ઓશિયાળા જેવા શા માટે

થાવ છે ? હુ-યાં કોના બાપની છે ? તમે કોના ઓશિયાળા છે, કે બધેથી દુર થઈ ખર્યાંબુ પડી હિંચાયલા જેવા ખોસાતા ફરો છે ? આ પૃથિવ તમારીજ છે એમ ગણો. તમેને ઘડપણે સર્વથી બદબખ્ત ખરાળી શું જણાય છે ? કપાલ ઉપર ભયાનક કરચલીઓ ક્યારે માલુમ પડે છે ? દરેક વ્હાલાંઓને એકેક પછી આ જીવંતી છોડી જતાં જોઈને, અને પૃથિવ પર પોતાને એકલા પડી ગયેલા જોઈને. ગમે એવા અફસોસ કરવાથી પણ કંઈ વળવાતું છે ? મરતા માટીને બાપ કહે ન જીવે. તોપણ એકજ સંતોષ તમને રહે છે, કે હવે ઘડપણ છે, તેથી જે દહાડો જાય છે તે દહાડો વ્હાલાંઓને જલદી જઈ મળવાનોજ છે. ભાડિસાહિબ:-હું ધરડો થયો, ને ધરતી ઉપર હું એકલો અટુલો રહી ગયો, અને કોઈ સગું વ્હાલું કે એક લોહીનું જોવાનું રહ્યું નહીં ! મારી સાથના દોસ્ત આસનાવો કોઈ રહ્યા નહીં; તોપણ મને મોટી શાન્તિ એજ છે, કે હવે હું પણ જીવી જીવીને કેટલો વખત જીવવાનો ! હું મરવાને માટેજ જન્મેલો છું એ મારો દ્રઢ વિચાર હોવાથી, જીવંતી કંઈજ નથી એમ મારી ખાતર જમા થયેલી હોવાથી મને વ્હાલાંઓનાં મોતનું ઘણું લાગી આવતુંજ નથી. કહેવત છે, કે હીલે રજક ને બહાને મોત. ઉમર ભરાઈ ચાલી, જમાના એક પછી એક ચાલ્યા ગયા, તોપણ વખતના કદિ નહીં પૂરા થાય એવા જરાઓના જોરને લીધે મોજઓ ઉપર મોજઓ ચઢી આવીને સમી ગયા; અને તે સઘળા હમેશગીના અખુટ દરિયાવમાં સમસમી રહ્યા. ભાઈઓ ! તમારે પણ ધરડા થવું છે, માટે ઘડપણને નમો. ઘડપણનાં દુઃખોનું વર્ણન કરવું જેમ કઠિણ છે તેમ ઘડપણનાં દુઃખો ખમવાની ધૃતિ કેવી રીતે શક્તિ આપી દે છે, તેનું પણ વર્ણન અવર્ણન્ય છે.

I venerate old age; and I love not the man who can look without emotion upon the sunset of life, when the dusk of evening begins to gather over the watery eye, and the shadows of twilight grow broader and deeper upon the understanding—*Longfellow*.

ઘડપણની લહેરો ઘણા પ્રકારની હોય છે. જેમ જેમ એક મનુષ્ય ધરડું થતું જાય છે, તેમ તેમ મરવું ઓછું ભાવતું જાય છે. ઘડપણમાં પેકડી લહેર જીવાનો તરફથી માન આખર મેળવવાની હોય, અને બીજી લહેર મમત તથા જીવંત તરફ લાગે છે. દુઃખી ધરડાં જેમ યુવાનો તરફનાં માન અકરામતાં ભુજ્યાં હોય છે, તેમ પ્રત્યેક કાળે અને દરેક પ્રજામાં હલાક થયેલાં ધરડાં તરફ માનની લાગણીથી વર્તવાનો સ્વભાવિક નિયમ જવાન લોકોમાં પ્રસિદ્ધ છે. જીવાન નજરમાં ધરડાં માણસની આંખો કાકલુદી ભરેલી લાગે છે. તેમનો અવાજ જીવાન હયાને લખલખાં ભરાવનારો થઈ પડે છે. તેમના ધુજતા હાથો અને લથડતા પગો દયા ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેમનું બુદ્ધિથી હિંચાયેલું માથું જોઈ કંપારી છુટે છે. આ દેખીતાં કારણો થકી દુઃખી બુદ્ધાને માન આપવાની તથા તેઓના બુદ્ધાપના તુરંગોના કોડ પુરા પાડવાની

જવાનિયાઓને કુદ્રતીજ જિજ્ઞાસા રહે છે. એસીએસનનાં કાવ્યમાં એ વીશે ઘણી ગમત આપવામાં આવી છે. તેમાં જુદા મેારની બોલે છે, કે “અલ્યા ગોલ ! તું જોતો નથી શું ? મને ડગલે ને પગલે કેવાં માન અકરામથી નવાજવામાં આવે છે ! જુદા મેારનીને હાલતાં ચાલતાં જુવાનિયાઓ કેવા નમી નમીને માન આપે છે ! મેારનીની લટપટ ચાલણ હાલણ તરફ તેઓ કેવા શુભ ગમતનાં વમાસણથી જુએ છે ! ઘડપણમાં દુઃખોની સાથે એવી એવી કેવી મોજ મજહની લહેર ધુરવાની છે, સમજ્યો ! ” આ પ્રમાણે ગમે એવી કંગાલ હાલતમાં પણ ઘરડાંઓ ગોચા પોતાને માન આપાયેલું જોવાનો દાવો સમજે છે. અને લહેર પુરી પાડવાને જુવાનિયાઓની ફરજ છે એમ માને છે. જુવાનો પણ તેમ કરે છે. કાંકે એક દહાડે તેઓને પણ ઘરડાં થવાનું છે. ઘડપણ તરફ માનની નજરે જોવાની ફરજ આપણું માળાપ તરફ માનથી વર્તવાની દેવ ઉપરથી આપોઆપ શિખાય છે. જેઓ પોતાનાં જઈક હેરાન થઈ પડેલાં માળાપો તરફ માન મલાજથી વર્તે છે, તેઓ તેવાંજ ખુદાં લોકો તરફ અનાયાસે માન ઇજતથી વર્તન ચલાવે છે. એ ઉપરથી નકકી માનવું, કે દેહથી લથડી પડેલાં ઘરડાં જોખાંની મજક મશકરી કરનારાંઓ પોતાનાં માળાપ તરફ નાકરમાની અને બેઈજતીથી વર્તનારાં હોવાં જોઈએ. અને માળાપ પ્રત્યે બદ ચાલ ચલાવનારાંઓ વિષે જાણવું જોઈએ, કે જુનિયાદમાં કાંઈક કમીપણું હશે.

હિંદુ ધર્મધિકારીએ પોતાના ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ફરમાન આપેલું છે, કે “પાકી ગયેલાં, વિપત્તિઓથી ભરેલાં આદમી તરફ તું ઉઠીને માન આપે છે, તેમજ ઘરડાં માણસની ઇજત તરફ બેદરકાર રહેતો નથી, તે તું જોતો ન ! ” બેરચલનો પુત્ર કહે છે; કે “હું જવાન છું, અને આપ ઘણા ઘરડા છો, સખબ હું ખીંચો છું” અને માફ મત આપવાની મહારી હિંમત આપની આગળ ચાલી શકતી નથી. હું માનું છું કે વખત મને મારો અભિપ્રાય આપવાની તક આપશે, અને વરસો મને ઠહાપણ શિખાડશે.” અર્થાત, જ્યુ લોકોના શાસ્ત્રમાં લાઈલાજ ઘડપણ તરફ માન બળવવાનો બોધ આપવામાં આવેલો છે. નાચાર ઘરડાંને માન આપવા આદરઆદ મારસ્પંદ પોતાનાં પંદનામેમાં બળબ લખી ગયો છે. અને કોઈએ શાસ્ત્ર બાકી રહ્યું નથી, કે જેમાં મરવાની આળસે જીવતી જઈકી પ્રત્યે પ્રેમ અને મલાજે રાખવાનું નહીં શિખાડવામાં આવ્યું હોય. ઈરાનીઓમાં અને ચીનાઈ પ્રજાઓમાં ગમે એવું ખાંદાં, ગમે એટલી દોલત, ગમે એટલી વિખ્યાતિ, એક દુર્બળ ઘરડાં આદમી તરફ માન મર્તબાથી નમાવી નાંખવાને કદિએ આડાં આવતાં નથી. ચીનનો ખુદ શહેનશાહ પણ ગમે એવાં હલકાં નાતવાન ઘરડાં આદમી તરફ અપમાનની નજરે જોઈ શકતો નથી. માટે ઘરડાંઓએ ઘડપણનું દુઃખ જરાએ ધરવું નહીં.

જે અશકત ઘરડાંઓ દુઃખી થતાં હોય તેમને પેટા પ્રખ્યાત સ્ત્રીશ ડાક્ટર મીશાયત્ર સ્કુપેચનું નામ ઝટ યાદ આવવું જોઈએ, કે જેને ત્યાં ઘરડાંઓ તરફ

કેવાં માનથી જોવું જોઈએ તેના યાદગાર બનાવો બનેલા ઇતિહાસમાં મોંઘાયલા છે. “સ્વીટઝરલૅન્ડની મુસાફરી”માં આર્યડીકન કેસે તેનાં રમુજ ઉઠાડરણો આપેલાં છે. ફ્રાન્સ ને જરમની ઉપરાંત બીજા દુર દરાઝ દેશોથી મોટા લોકો આ બુઢા તબીબની સલાહ લેવા સ્વીટઝરલૅન્ડ સુધી આવતા હતા, અને હડીલાંમાં હડીલાં દઢો તે તબીબને હાથે સફા થતાં હતાં. મગર ગમે એવો પાદશાહ હો, તેને પણ બુઢાને ઘેરેજ આવવું પડતું. એકવાર દુનિયાના ઘણા ભાગોના મોટ મોટિયારો તેનાં દવાખાનામાં ભેગા હતા. ઘણાઓ માણસની અતિશય દુઃખભરી જઘણી જોવા, ઘણાઓ તેની સમજેલી કીર્તિ નજરે જોવા, અને ઘણાઓ તેનો ચમત્કારિક હુન્નર જોવા આવ્યા હતા. તેઓમાં મોટે ઘરની ક્રેન્ચ લેડીઓ તથા ઉમરાવો અને એક રશીઅન શાહજાદો પોતાની અતિશય રૂપાળી પુત્રીને લઈ આવ્યો હતો. સર્વ આવનારાઓ સ્કુપેચને જોવાને બદલે તે સુંદરીનેજ નિહાળી રહ્યા હતા. ક્રેન્ચ લોકો આનંદી તેમજ અડપચાળીવાળા રહે છે, તેથી ઘરડા ડાકટરની ઠૂઠા ઉડાવી મહેમાનોને રમુજ આપવાના ઇરાદાથી એક મોટા માર્કવીસના દરબખાના ક્રેન્ચ બુવાને સ્કુપેચની અડપચાળી કરી. ડાકટર કાંઈ મોટાની રખાવટ રાખે એવા ન હતા, એટલે ડોળા ચઢાવી એવું તો એક કઠોર વેણું કહ્યું, કે “દુઃખી અશક્ત નાચાર ઘરડાંઓની મબક કરનાર સાહેબ ! માયજીને પુછી જાણ કે મારાજ બાપથી હું માર્કવીસ થયો છું કે ? બાવાજી પણ એમજ કરતા હતા કે ;” પછી ડાકટરે ટકોર કરી કે ; “ક્રેન્ચોના માર્કવીસો એવાજ હોય છે કે ? અફસોસ ! શરમ ભરેલું !” આથી તમામ ક્રેન્ચો ઝંખવાના પડી ગયા, અને પેલા દોઢ ડાઘા તિસ્મારખાં ને તો ભોંય ભારી પડી, અને મરવું બહેતર લાગ્યું. આ દેખાવ પુરો થવા આવ્યો એટલામાં સ્કુપેચનો એક ઘરડો ખખ થઈ રહેલો બેડુત પાડોશી, પોતાની મોહોરદાર મેરીને માટે દવા લેવા આવી લાગ્યો. પેલા મોટા મોટિયારોને પડતા મુકી બુઢા આવનારને જોતાંની સાથેજ ડાકટર તેની પાસે દોડી ગયો, અને પાડોસજીની તખ્તત વિષે વાકેફ થઈ, લાગલોજ બીજા ઓરડામાં જઈ દવા તયાર કરવા લાગ્યો. ખામખા, ઘરડાં માણસ સાથે કેવી દિલસોઝી અને તાલુમ તવાજોથી વર્તવું જોઈએ તે ચાનક રૂપે ગુપચુપ શિખાડવાનો ઇરાદો સ્કુપેચનો હતો. પરંતુ પેલો બેઅકલી લાડકો ઉમરાવ હજી પણ ચેતેલો ન હોવાથી તરેહવાર ઠાઠા ઠિઠિ કરવા લાગ્યો, અને આ બુઢાની લાંબી સુફેદ ઢાલીની નકલ લાવી જી મંડળને પોતાની હુશિયારીથી બહેલાવવા લાગ્યો. મશકેરી કરતાં કરતાં છેક ચાહ્યો, અને મંડળને જણાવવા લાગ્યો, કે આવા નજીસ, એબલગામણા, ફળદર ડોખાંના ગલીચ ગાલ ઉપર જો આપણાંમાંની કોઈ લેડી એક ચુમી લે, અને તે નાપાકના સડીને સુકકા સટ થઈ ગયેલા હોઠો વડે પોતાના કુમાસદાર રૂખશારો ઉપર જો કોઈ લેડી બોસો લેવા દે, તો હું સોનાના ૧૨ સિકકાની શરત નાખું છું. બધું

મંડળ ચુપ થઈ ગયું, પણ પેલીજ સોહામણી સુંદરી, પેલીજ રશીયન શાહબદી, પેલીજ વહાલી રૂપાળી અખ્તરાએ પોતાના હજીરિયાને ઇસારત કરી એક પ્લેટ મંગાવી તેમાં સોનાના ૧૨ ચલણી સિકકા સુકી પેલા અકકડકુસ હિંચકારા આગળ એલેજ સ્વિકારવાનું કહેણ મોકલ્યું. તે બાયલાને હવે ફરજ પડી, એટલે તેણે પણ ખીસામાંથી ૧૨ સિકકા પેલી પ્લેટમાં ઉમેર્યા. પછી પેલી પરીબદ, તમામ મીજલસની અભયળી વચ્ચે ઉભી થઈ, પેલા નાતવાન બુઢા પાસે ગઈ, અને નમી જુકીને બોલી:—“ ઘરડાંઓને દુઃખમાં દિલસો આપો. તે દુઃખીઓને વધારે દુઃખી ન કરો! પુન્ય ઘરડા પિતાજી, મારા દેશ રીવાજ પ્રમાણે આપને નમન કરવાની મને રજા આપશો!” આમ બોલી તેણીએ તે બુઢાને આલિંગન કર્યું; તેના કરચલી વળેલા ઘરડા ગાલ ઉપર મિઠી ચુમી લીધી, અને પોતાનો નાનુક ગાલ તે બાવાજીના હંભુર રજુ કરીને ફરી વળતી ચુમી આપી! પછી તમામ સિકકા તે ડોસાના હાથમાં સુકી દઈ કહ્યું; “ મારા તરફથી યાદગારી લેજે આ તમે લયે; અને રશિયન છોડીઓ દુઃખી થઈ પડેલાં ઘરડાંઓ પ્રત્યે માનથી વર્તવાની પોતાની ફરજ સમજે છે, તેની એક અદના એધાણી દાખલ એ આપની પાસે રાખજો! અરે, આપણે પણ એક દિવસ ઘરડાં થવું છે, અને દુઃખના દહાડા પસાર કરવાના છે, માટે ઘરડાં વડાંને નમો! ઘરડાંઓને દુઃખી મા કરો!”

ખચિતજ ઘડપણ તરફ પુન્ય બુદ્ધિથી બેતાં શિખવું કે શિખવું હોય, તો પ્રિય વાંચનાર! તમારાં ઘરનાં બેટા બેટીઓને આ દ્રષ્ટાંત જરૂર આપજો. બેક દાખલા અકેકથી ઉલટા છે, મગર એક સરખી અસર કરનારા થઈ પડશે. તમે ઘરડાં થયાં તેથી મુઝાશો નહીં. ઘરડાં તરફ ૯૯ માણસો દિલસોજીથીજ બેઈ તેમને હેરાન કરતાં નથી. હવે ઘડપણની લહેરની ગંભીર વાતો છોડી દઈ, ઘરડાંઓના સંતાપની, લગારઓછું પડ્યાંની વાતો કર્યે તો ઘડપણમાં કેટલોક સધિયારો મળશે. એકવાર એવું બન્યું, કે વીન્ચેસ્ટરની કોર્ટમાં સાક્ષી આપવા સાડે સેટેકપોર્ટના ૬ ઘરડા મરદો તથા ૬ ઘરડી ચોરતો ઉપર સાક્ષી સમન કાઢવામાં આવ્યા. છ મરદોમાંનો સૌથી બુઢા ૧૦૫ વરસની ઉમરનો હતો, અને છ ચોરતો મધેની સર્વથી જઈફ ડોસીની વય ૧૦૩ વર્ષની હતી! પુરૂષો પૈકી સઉથી ન્હાનાની વય ૬૭ વર્ષની અને સ્ત્રીઓ પૈકી સઘળાંથી ન્હાનીની ઉમર ૬૫ વર્ષની હતી! એઓને લાંડન લઈ જવા સાડે બે ગાડીઓ શેકવામાં આવી હતી. પહેલી ગાડીમાં સર્વથી બુઢાં ડોસા ડોસીને બેસવાનું હોવાથી, બુઢા તેમાં ગોઠવાઈ રહેવા બાદ, બ્યારે પેલાં ૧૦૩ વરસનાં ડોસાંમાયને ગાડી ઉપર ચઢવા કહ્યું, ત્યારે તેવણુ છજુકો કરી એવો તો જુલબો કરીને છેડાઈ પડયાં, કે “ પારકા મરદની સાથે હું બાઈ મનીખ કઢિપણ એકજ ગાડીમાં બેસવાની નથી; કેમકે ૧૦૩ વરસ સુધી

મેં માફ શિળ સાચવ્યું છે, અને હજુપણ જેટલાં વરસ આ દુનિયામાં જીવીશ, ત્યાં સુધી ઘડપણનાં ગમે એવાં દુઃખો છતાં માફ સાચવી પતિવ્રત ભળવવાની હું દરેક કોશેશ કરવાને ચુકનાર નથી !” એમ કહી ૧૦૫ વરસના બેંગાના મરહુમી પાસે બેસવા પેલી ૧૦૩ વરસની રાસીએ ના પાડી ! જોકે આ દાખલો ગમે એવો રમુજી છે, તોએ તેની ગંભીરતામાં તે કંઈએ રીતે ઉતરતો નથી. એ પણ તમારા ઘરમાં, હે વાંચક પ્રિય ! જરૂર વંચાવજો. જેમ તેમ કરતાં એ ડજન ડાસાંઓના સંઘ લાંડનના ન્યુઈંગટન ગ્રીનના લત્તા ઉપર આવી પહોંચ્યો, અને એક ગ્રહસ્થના ઘરમાં તેઓને માટે ઉતારા વગેરેની સોંધ કરી આપવામાં આવી. બુઢા ડાસાણોના દાદીના બાલ વહુ વધી ગયેલા હોવાથી લાંડનમાં ફરતાં હરતાં તેમને ઠીક નહીં લાગશે એમ જાણી, ઘરઘણીએ અઠવાડિયામાં બે વાર હજમત કરાવવા તેમને કહ્યું; પણ તે બુઢા બાપડાઓ છેડાઈ પડી બુઢાપાની લેહરમાં બોલવા લાગ્યા:—“ લાંડનના હજમો સર્ફ ઠગારા લુચ્ચા છે, કે એક માથું સુંડવાની બે પેન્સ-દોઢ બે આના-જેટલું દામ ઓકાવી લે છે ! અને હમારાં સ્ટોકપોર્ટમાં તે અમે અડધી પેની-૪ પાઈ-કરતાં વધારે દામ કદિયે આપતા નથી ! શું ઘરડાં થયાં માટે હજમ પણ અમને હિણુશે ?” એતેફાક એવો બન્યો, કે બીશપગેટ સ્ટ્રીટમાં ફરતાં ફરતાં સંઘ મધેના એક બુઢાની નજરે નીચે મુજબ પાટિયું વંચાયું; “ પેની પેનીએ એક એક હજમત કીધામાં આવશે.” આ મડાભારત શોધ કીધાની ખબર તુર્તજ તેણે બીબલ લાઇબ્રેરેને કીધી, અને સર્વ ખુશ થઈ બીજી સવારે હજમત કરાવવા ત્યાં જઈ લાગ્યા. જે ઘરડા કાકાએ આ નવાઈ જેવી શોધ પહેલ વહેલી કીધી હતી, તેનેજ પેહલી હજમત કરાવવાનો લ્હાવો લેવા દીધામાં આવ્યો. એક ગાલ ઉપરના બાલ બોડાવી રહ્યો, કે હજમે પાથરણું ઘડી કરવા માંડ્યું; એટલે પેલો રોસો ધધડીને બુચો મારવા લાગ્યો; “ વાહ વાહ ! મીસ્ટર ! તમે તો બીજી બામુજ બોડવાતું ભુલી ગયા કે ?” હજમ કહેવા લાગ્યો; “ શેઠ ! બીજી ગમની હજમતની બીજી પેની પડશે !” આ અવાજ તો પેલા ડાસાને મનથી જાણે એક રશિયને પોર્ટ આર્થર પડયાનો અવાજ સાંભળવા જેટલો લયાનક લાગ્યો. તુર્તજ કોધાયમાન થઈ ઉઠી ઉભો રહી ખખાળવા લાગ્યો:—“ હુચ્ચા ઠગ ! યાદ રાખજે, કે હું બીબે ગાલ તો અહિં નહીંજ બોડાવવાનો; કંઈ નહીં, હું અડધો સુંડાયલો ચહેરો લઇનેજ મારે વતન સ્ટોકપોર્ટ ખાતે જઈશ, અને બાકી રહેલી અડધી હજમત ત્યાંજ કરાવવાનો ને ફેર કરાવવાનો ! અમે ઘરડાંની નબળી દુઃખી હાલત તરફ જે દેશ દિલસોજી, દયા, અને દિલાસાથી નહીં વર્તે તે દેશ દુઃખી થશે !” આમ બોલી રૂમાલ કાઢો ગાલ ઉપરથી માંચાં સુધી વિંટાળી લીધો, અને પોતાના પવિત્ર સોખમીઓ-દાદીવાળા શુરવીર સરદારો (Knights of the beard) ની સાથે હજમની દુકાનને સલામ કરી, ફ્રીક્ષ અને એન્કર વાળાં જાણીતાં ખખખાખાંમાં

જઈ ખૂબ પીને તૈયાર થયા, અને ત્રણ દહાડા બાદ ઘરઘણીના ઘણાજ કાલાવાલાથી થાંચ જણે તો હબમત કરાવી, પણ પેલાએ તો કેમે કરતાં મમત સુડી નહીં ! ઘડપણમાં મમત અને જીવ બહુ વધે છે, અને ખરૂં પુછાવે તો ઘરડાં આદમીઓ ઘડપણે હાડમાર થવાનું મુખ્ય કારણ પણ તેજ છે. માટે ઘરડાજી ! તમે ઘડપણમાં વધારે દુઃખી થવા ન માંગતા હો, તો તમારી મમત અને જીવને છેલ્લી સલામ જરૂર કરજો.

ઘડપણની લહેર, એ પ્રમાણે આપણને એક હાથ ઉપર ગંભીર ચાનકો આપે છે, અને બીજા હાથ ઉપર ઘડીભરની ગમ્મતનું સાધન પુરું પાડે છે. પોતા પ્રત્યે જીવાનોએ ચલાવવાની માનભરી વર્તાણુક વીશે ઘરડાંઓની લહેર કોઇ પણ રીતે વાંધો ઉઠાવવા જોગ હોતી નથી. ધરિત્ર દેશમાં પારશી પાદશાહો વખતે તો રીવાજ હતો-આજની તો ખબર નથી-કે રસ્તે ચાલતાં ઘરડાં આદમી આગળથી એમલાજે અને વગર નમવે ચાલી જનારા રહિદારીને સભા થતી. લોકો પણ ટેવાઈ રહેલાં, એટલે પોતાથી વડાં આગળ આપોઆપ નમાઈ પડાતું. ઘડપણની બીજી લહેરો ઘણીવાર પીડાકારક હોય છે, અને કોઇવાર તે ચલાવી લેવાય એવી હોતી નથી. ઘણી શાંત પ્રકૃતિના માણસો ગમે એવી ઘડપણની લહેર પણ ચલાવી લે છે. જીવાનોને ખાસ સલામણુ થઈ શકશે, કે ઘરડાંની મનઃક મશકેરી કરવાનાં ઘણાં કડવાં ક્ષણ કુદ્રત તરફથી મળે છે, એમ ખાત્રીથી યાદ રાખવું, અને અશક્તોના દુઃખમાં ભાગ લેવો. અનુભવથી એવા દાખલાઓ દીકામાં આપ્યા છે. એક પારશી જવાન ભાઈખંધ, નહાનપણથી ઘરડાં ખોખાંઓની કફાડી ઠહૂં મશકેરી કરવામાં મોજ માનતો હતો. તે બાપડાના ચઢતી વયે બહુ ભુરા હાલ નજરે દીકા છે; માટે વહેમ માનીને નહીં, પરંતુ કુદ્રતના ખેલનો ગંભીર વિચાર કરીને, આ ભતની કુદ્રતને અણગમતી અટકચાળી કરવાથી ખાસ કરીને પહરેજ રહેવું. ઘરડાંવડાંની ઠહૂં, એ અવદશાની નિશાની છે. પ્રભુ આપણુ સર્વથી ઘરડો છે, તેની મશકેરી આપણે કરી શકતાં હોઈએ, તોજ આપણાંથી વડાંની મશકેરી કરી શકાય. પણ તેમ થતું નથી. વળી આપણે આજે યુવાન છીએ, તે આવતી દિવાળીએ ઘરડા થવાનાજ. માટે “ પીંપલ પાન ખરંતી, હસ્તી કુંપલ્યાં, હમ પર વિતી તમ પર વિતશે, ખીરે રહી બાપુલ્યાં ! ” એ વેણુનો હર સ્થિતિએ વિચાર કર્યા કરી, આપણાથી એક દિવસે પણ વડાંઓ સાથે વર્તતાં ચેતીને ચાલવું; કેમકે ઘડપણમાં દરેક પ્રકારનાં દુઃખો પડતાં હોવાથી આપણને બીજાઓ તરફની દિલસોજી, દિલદારી, દિલબરી, દિલોભાની, અને દિલાસાની ખાસ જરૂર પડે છે. જીવાની ઉપર મગરૂર નહીં રહેવા વિષે મને અનુભવ મળી ચુક્યો છે.

સુનો મોરિયાં ગુમાની ના કરો;

દે દિનકી જવાંની દિવાંતી;
 જેસે પતંગ રંગ ઉડત હૈ, જે કષ્ટુ ધુપ ખરો.
 રહત સદા નહી સુખ તેજકી, જે કષ્ટુ છાંવ ખરો.
 કાણુ ભર જેસી બિજલી ચમકે, ઝર જલ રહન ખરો.
 શીરાજ કમલુ નિત ન રહેગો, ખ્વાર ખસંત હરો.

કલમ:—ભાઉ ! હું એક દિલાસો દેનારો જવાન છું, અને તમ જેવા દુઃખી-
 યોને ઠેરવવા માણું છું. માટે ઘડપણનો વિલાપ કરતા નહોં બેસો.

ભાઉસાહેબ :—હે જવાન ! તું મને શું દિલાસો આપી આપીને આપવાનો ?
 દિલાસો આપવાને બદલે તે લેવો હોય તો આવ મારી પાસે. જોને ! “ ચોરાશી
 લક્ષ થોનિ રૂપી કિલ્લો હાથ આવ્યો, તેમાં ભેલ, ઘોડા, ગધેડા, આદિ પશુ
 શરીર ધારણ કરીને મહા દુઃખ લોગવે છે. જે પશુની ઉપર માર નાંખી લાકડી
 મારીને ચલાવે છે, તે પશુને ઘાસ કોઈ આપે તો ખાય, ને પાણી આપે તો પીયે.
 એ રીતે તે પશુને પોતાને સ્વાધીન કાંઈ પણ વ્યવહાર થઈ શકતો નથી. અરેરે !
 એ કેવાં દુખી થાય છે ! ચાલતાં ચાલતાં થાકી જાય તોપણ કહી ન શકે કે હું
 થાકી ગયેલ છું, કે મારાથી ચલાતું નથી, જેથી કેવળ દુઃખ લોગવે છે. મનુષ્ય
 દેહ પામીને આત્મજ્ઞાન સંપાદન ન કર્યું તેનું ફળ એ છે કે, ચોરાશી લક્ષ
 થોનિમાં ફરે છે અને ફરી ફરીને જન્મ મરણને પામે છે. વાસ્તે મનુષ્ય દેહ પાત
 થયો છે તેમ છતાં જે પુરૂષ મોક્ષ થવાનું સાધન કરતો નથી, ને અધમથી
 કેવળ વિષય લોગમાંજ સમગ્ર આયુષ્ય વ્યતિત કરે છે, તે પુરૂષ મનુષ્ય દેહ
 નષ્ટ થયા પછી પણ પશુ આદિ દેહને ધારણ કરી મોટાં દુઃખ લોગવે છે.”

રે જિય અજદૂ ન ગ્યાંન હરિ, ગ્યાંનિ ન સુની દુરખાંન;
 અજર અરે મંગન લરે, જ્યોં પોરીકી સ્વાંન.

કોઈએક પુરૂષ પોતાના જીવને માયામાં લોભાયેલો લપટાયેલો બેઠને, પોતે
 વૃદ્ધ થવાથી પોતાના જીવને શીખામણ દે છે, કે હે જીવ ! હજી લગી તુંને
 પરમાત્માનું જ્ઞાન તો ન થયું, ને તને ઘરડો એટલે નકામો સમજીને સર્વ
 કુટુંબીઓ તિરસ્કારનાં વેણો કહી સંભળાવે છે, તે સાંભળીને પણ તને ગ્લાની કે
 લજ્જા નથી આવતી, ને આંગણમાં તું નક્કટ થઈને અડચો રહે છે ! વળી આંગણે
 આવતા ભિખારી માગણ લોક સાથે લડી વઢીને વગર કારણે પાપની ગાંસડી
 ખાંધે છે ! જેમ કોઈ પોળનો કુતરો ખીજાં કુતરાંને પોતાની શેરીમાં આવતાંજ
 પેશાવા ન દેતાં લડે છે, ને પોતાને તો મહોલ્લાના લોકો માર મારે છે,
 પણ પોતાના પાપનીજ પોળ કહેવડાવે છે, તેમ તું શાને કરે છે ? માટે લજવાઈને
 હવે ખુદાની નિમાજ કર. હું તો ઘડપણે વિશ્રાંતી લઉં છું.

તરકે દુન્યા ગીર તા સુલતાં શવી:
વગરને હમ્યુ ચર્ખં સર ગરદાં શવી.

તું આ દુન્યાદારીની મોહાળખત તજ, કે જેથી તું પાદશાહ થશે; નહીં તો ફરતા આસમાનની મીસાલે હેરાન તથા સસ્તરદાન થઇને રખડ્યા કરશે. હે ભાઈ ! અંતે સૈનો નાશ છે. ભાવ્યમાં હશે તે જ થશે. ફાંફાં કાં મારે છે ? કોણ મરેછ ને કોણ જીવેછ ! શેનો હાથ હાથ કર્યા કરે છે ? કોના ઘર ને કોના બાર ! અમથો કાં ત્હારા જીવને તાવે છે ? કોણ છાતીએ બાંધીને સાથે લઇ ગયું છે કે તું લઇ જવાનો ? કોણ છાતીસે બાંધીને લાવ્યું હતું ? અમસ્થાં ફાંફાં ના મારે. મન મથુરાંમાં, ચિત દ્વારકે, ને ત્હારાં હૈયાંમાં તો સાલગ્રામ છે !

કલમ:—ભાઉ ! તમે કહ્યું તે ખરું છે, પણ પ્રગટીકરણ અને વૃદ્ધિ માટે યતન કીધા શિવાય મનુષ્ય પોતાને ઝોળખી શકે નહીં. તે વીશે હું કહું તે જરા સાંભળો:— “ અંતે મરવું છે, એ સમજવા છતાં પણ કોઇ મરવાની ઇચ્છા કરતું નથી ઉલટી વધારે જીવવાની આશા રાખે છે. સંસારી દુઃખી ને સન્યાસી સુખી. દુઃખ બંધનમાં પડ્યા પછી તેમાંજ સંતોષ માની રહે એવો કોઇનો જન્મ સ્વભાવ નથી; ઉલટું તેમાંથી છુટવાને મથન કરે છે. સ્થિતિ હોય તેથી વધારે સારી કરવાને સહ કર્મ કરે છે. વધારે વધારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાને સૌ લોભ રાખે છે. માત્ર ન ક્ષવેથી સંતોષ ધરી બેસે છે. મનુષ્યનો અનિવાર્ય સ્વભાવજ છે, કે તેણે પોતાની સ્થિતિ ઉત્તરોત્તર વધારે સારી કર્યા કરવી. તો વસ્તુતઃ અંતે નાશ કયાંથી હોય ? ‘ અંતે સૈનો નાશ છે’ એ મત, ધર્મ નીતિની શિક્ષા આપવા માટે અને દુઃખમાં દિલ્લોસો મળવા માટે નિકળ્યું છે, પણ ઉદ્ધમ ન કરવો, સ્થિતિ ન સુધારવી, એને માટે નથી નિકળ્યું. ઘણાંક બંધન, અજ્ઞાન, દુરાચરણ, અનભ્યાસ, નિરૂદ્ધમ, અવ્યવસ્થા, એથી આપણે ધાર્યા પ્રમાણે કામમાં ફાવી શકતા નથી, પણ શું તેટલા માટે ‘ અંતે નાશ છે’ એમ માનવું ? તે તો માત્ર મહોડેથીજ; બાકી કર્મ તો બધાંએ કર્યાજ કરવાં.”

ભાઉ સાહેબ:—મેં તો જે અનુભવ્યું તે તને કહ્યું. નસીબ આગળ વૃદ્ધિનું શું ચાલ્યું ? મેં જે વાંચ્યું તે તને કહ્યું:— “ દુષ્ટ મરકી સાથ બાથોબાથ લડી, પોતાની વહાલી કોમનું રક્ષણ કરનારા વીરલા હાકટર કેપુશરો બહાદુરજીની જેરી તાવની ગમખાર માંદગીથી કીચો જરથોસ્તી અબજ છે ? પોતાના ફરેસતાઇ ધંધાને તેના અગ્ર આશિર્વાદમાં ઝળકાવનારા એ બેહેસ્તે રોશનમાં વાસો પામેલા તખીબ માટે જોડાયલી કુરૂણાસિક ગરબી ‘ બહાદુરી તું કરીને કમાયો, લઇ ગયો જશ તું માતાનો બયો’ શું શિખવે છે ? એજ, કે એનામવર જીંદગીના દીલગીરીભર્યા અંજમે હજારો કુટુંબોમાં આંસુની ધારો છોડાવી છે. ખીબ પણ ઘણાક તખીબો આ ખુરા મરજથી જીંદગી ખોઇ બેઠા છે. હાં કેપુશરો ફીરોઝ હોશંગ ફસ્તુરુઝ દીલગીરીભર્યું જવાન મરણ યાદ કરીને, હે

કલમ ! હવે મને કહે, કે આવી રીતે અંજામ કેમ આવ્યો ?” કલમ :—ચઢતી પછી પડતી જોવામાં આવે છે, પણ શું પડતી પછી ચઢતીનો સંભવ નથી વાડ ? પડતી થાય છે તેનાં પણ કારણો હોય છે. ને એ કારણો જે પ્રમાણે દુર કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે પડતી મોડી આવે છે, અથવા નથી આવતી, અથવા પડતીમાંથી પાછા ચઢતીમાં અવાય છે. અતે નાશ છે એ મત, ચઢતીમાં બેહકી ન જવાને માટે છે. અગર એ મત, તત્ત્વ વિચારથી ખડું માન્યે તોપણ તે મત પ્રમાણે ને તેમાંથી નિકળેલા પ્રારબ્ધવાદ પ્રમાણે સંસારમાં કોઈથી વર્તાયું હોય, કિંવા જડ થઇ કોઈ ઘરમાં બેસી રહ્યું હોય એમ નથીજ.

ચેહેરેપે મલામત ન જાગરમેં અસરે ગમ,
માથેપે કહીં ચીંન અખરમેં કહીં ખમ;
શિકવા ન ઝખર પર ન કબી ચક્ષમ હુછ નમ,
ગમમેંબી વોહી અયેશ, અલમમેંબી વોહી દમ,
હર ખાત હર અવકાત હર અફઆવમેં ખુશ હમે.

ભાઉ સાહેબ :—સર જમશેદજીએ વૃદ્ધિ કરી પણ છેવટે નસીબનેજ તાબે થયા. ફેશતમ પહેલવાનના પ્રયત્નો બહુ વખણાયા પણ પ્રારબ્ધે તેનું છેવટ કેવું આવ્યું ? ખરશેદજી ફરદુનજીની વૃદ્ધિ કાંઈ એાછી હતી ? તાજે રાશન હતું તે બરગસ્તે કાં થયું ? ફેસતમજી જીજીભાઈએ જે ઉદાર વૃત્તિ રાખી તે પ્રગટીકરણ માટેજ, પરંતુ કરમ પામડું નહીં તે પાસો ઉંધો પડ્યો.

કલમ :—“ ઉંચી નીચી ભોંય ઉપર ગાડીની જે ગતિ હોય છે તેના કરતાં બાંધેલી સડક ઉપર વધારે હોય છે. જોગી પોતાનું આવદા વધારી શકે છે. આપણે ઓષડથી રોગ દૂર કરી શક્યે છિયે. પૃથ્વિ ઉપર માણસ જાત પોતાનું જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વધારતી જાય છે. આપણા દેશમાં મહા પુરૂષો હતા ને આજે નથી. પણ શું આજે બીજા કેટલાક દેશોમાં આપણા થઇ ગયલા મહા પુરૂષો કરતાં ઉંચી પદ્ધિના મહા પુરૂષો નથી ? છે. ઉદય અસ્ત, ભરતી ઓટ, ચઢતી પડતી, વૃદ્ધિ ક્ષય, એનાં ચક્ર રૂપાંતર થયા કરે છે, તે વિષે આપણે નથી કલ્પી શકતાં કે કીયે મુકામે તે ક્રિયા અટકશે. અર્થાત, જગતમાં વૃદ્ધિજ છે. વૃદ્ધિને અટકાવનાર અવ્યવસ્થા ને અનાચારજ છે. માટે વ્યવસ્થાની સાથે ઉદય થયાં કરે, તો વૃદ્ધિ પણ થયાં કરેજ. એ વૃદ્ધિના વિચારથી યુરોપ, અમેરિકાના લોક ઉંચાં યશ સુખ ભોગવે છે. આંધળે તે ભોગવતા હતા, પણ તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકોનો મર્મ ન સમજવાથી અને આપણી અનીતિથી આપણે દુર્દેશમાં આવ્યા, ને એમાંથી ઉંચા સદગુણ વિના આપણાથી બહાર ન નિકળાયું ત્યારે સતોષ તથા પ્રારબ્ધને સાહીને સુખ માની લેવા માંડયું, ને ઉદય કરવાના સ્વભાવ છતાં ઉદયમનાં સાધન તુર્ત ન મળવાથી અનેક બંધન, અને ભયથી

કાયર થઈ નિરંતે આપણે બેઠા છીએ. એ સ્થિતિમાંથી પાછા નિકળવાને ઉંચા સદ્-
ગુણ ધારણ કરવા બેઠાં. જ્ઞાન વધ્યું, ચાંચલ્ય વધ્યું, મોટાં કામ લેવામાં સૌથી
બાહર પડ્યું, એટલે આપણી સ્થિતિ વધારે સારી થઈ એમ સમજવું. There is
nothing so bad in which there is not something of good. ”

ભાઉસાહેબ :- “ જગતમાં સર્વ વસ્તુઓ, આપણા શરીર સુદ્ધાં બધાં કલ્પના
શક્તિનાંજ કારણ છે. તમારી કલ્પના ને વિચારો ખોટે રસ્તે દોરાયલાં છે તેને
લીધેજ દુઃખ, મુશીબતો, ચિંતા વગેરે ઉત્પન્ન થયાં છે. આવા ખોટે રસ્તે દોરાયેલા
વિચારો ને કલ્પના તમને બંધન કરે છે, ને માત્ર સત્ય રસ્તે દોરેલા વિચારો ને
કલ્પનાથીજ મુક્ત થવાય છે. સીધે રસ્તે સીધુંજ પરિણામ આવે છે.

સાહેબકા નામ સાચારે !

રાજપાટ એર સુખ સાહેબી, સખ કામ કાચારે-સાહેબકા.

બુદ્ધ કુલ પરિવાર હે, બાવા એર ચાચારે-સાહેબકા.

કયા કંચન કયા કામિની, ચે જમકા ખાંચારે-સાહેબકા.

અમર મિટાઈ ના મિટે, સત ગુરૂની વાચારે-સાહેબકા.”

કલમ :- આમ સમજો છો, ત્યારે દુઃખી કાં રહો છો ? અશો જરથોસ્ત પર
અનેક વિપત્તિઓ પડી હતી તોપણ તે સાહેબ ખરા દિલાસો દાદાર હોઈમઝદ.
તરફથી મેળવતા હતા. અશો જરથોસ્ત ગાથામાં કહે છે કે, “ એ અહુરમઝદ ! નથી
કોઈ મને ખુશી કરતું...મારા સાથીઓ થોડા છે. માટે હું તું ને નમંતાઈથી અરજ
ગુજડું છું, કે આ મારી હાલત તરફ તું નેગાહ કર, તથા જેમ એક દોસ્ત બીજા
દોસ્તને મદદ આપી શકે તેમ હું તારીથી દિલાસો માગું છું. પરમેશ્વરનું ધાર્યું
થશે. એક ધર્મી માણસને જંગળો વધારે ધર્મી બનાવે છે તે તેની આવતી
જીંદગીનું ચકીન, આશા અને તેને માટે બને એટલાં વધારે સારાં કામ કરી લેવાની
અંત વધારી આપે છે. કેમકે તે વિચારે છે, કે બેકે આ જીંદગી ઘણી હાદેસાવાળી
અને ઘણી દુઃખવાળી છે તોપણ મારી આવતી જીંદગી નાશ વિનાની અને સુખી
નિવડશે. What God will no frost can kill મનમાં ઘણીક વેળાએ કેટલાકે
ખ્યાલી દુઃખો લાવે છે તેથી ઘણું સોસવું પડે છે, માટે અગાઉથી બીહને ખ્યાલી
દુઃખો મનમાં લાવવાં નહીં. કલ્પિત દુઃખોથી ખરાબી થાય છે, અને તે વિચાર
મનમાંથી કાઢી નાખવાથી દુઃખ ઓછું કરી શકાય છે.

ફરક જણ્ય પોતપોતાના ધર્મના વિચાર ખરા અંતઃકરણથી માનતો હોય તેજ
તે આખી જીંદગીમાં જેવું ઈચ્છે છે તેવુંજ મૃત્યુ પછી પામશે. સત્ય રીતે સ્વર્ગ
કે નરક, બેહેસ્ત કે દોજખ આપણા પોતાના ઉપરજ આધાર રાખે છે. મરણ પછી
આપણું બેહેસ્ત કે દોજખ આપણે પોતેજ ઉત્પન્ન કર્યું છીએ. બીજા બધા સ્વપ્નાજ

છે. સ્વપ્ના તે સમયે આપણને સત્ય ભાસે છે. સ્વપ્નામાં આપણને બધું સત્ય ભાસે છે, તેજ પ્રમાણે આ પણ સત્ય ભાસશે. પરંતુ ખરી રીતે તે કાંઈજ નથી. માત્ર સ્વપ્નજ છે. માટે દુઃખોથી પેટ ભરીને જીવવું બેઠવું નથી.”

દિલાસા પત્ર ૧૯૮ મો.

“Thy day without a cloud hath pass'd,
And thou wert lovely to the last
Extinguish'd, not decay'd !
As stars that shoot along the sky
Shine brightest as they fall from high.”

Byron.

યશોદા ખડેન ! ત્હારા બંધે દીકરા મરી ગયા ને હવે બાપા મૂઆ. મરનાર બાપા તો આ ખુરશી ઉપર બેસતા હતા, બાપા તો આ પાટલે બેસી ભોજન ખાતા હતા, બાપાને તો આ પકવાન ઘણું લાવતું હતું, એવા એવા દિલગીરીભર્યા વિચારોથી તું તેમના આત્માને પણ ખેંચતાણમાં નાંખે છે, ને એવા પરવારતા વિચારોથી તું પણ ગમગીન રહે છે. દુઃખમાં દુઃખ વળી બાર કર્મ કર્યાનાં ખોટાં તોહમતોથી તું પીડાય છે. ત્યારે સમજો. સુવેલાંઓ કેવાં પવિત્ર છે તે તું બાણતી નથી ? કુદ્રતના આવીંદની કારીગીરિથી બનેલો પવિત્ર મટ્ટીનો તે ખુદાઈ આકાર, અને ઇશ્વરિ કરામતથી બનાવેલો માટીનો આ દેહ રૂપી જબ્બો પવિત્ર આત્માને પહેરવાને આપ્યો હતો, તે જબ્બો બુનો થયો, અને તેનો બનાવનાર તે લઇને બીજો નવીન ફેશનનો જબ્બો આપવા માગે છે ત્યારે રૂદન કરનારાંઓ પવિત્ર આત્માઓનું કિંવા અશો રૂઢતું સાડું ચિત્તતાં કહેવાશે નહીં. જ્યાં સુધી તેં કે તારા બાપાએ ઇશ્વરને ઝાળખ્યો નથી ત્યાં સુધી તમે નાહાન બાળકોજ કહી શકાશે. મોતને બાલે બાલ ઝાળખો, ને પ્રભુને પિછાનો તોજ તમે મનુષ્ય જીવંતી ગુજારી એમ કહેવાશે. મોતને રહે છે, તો મોતના આણનારને હજીએ નહીં ઝાળખવાનાં ત્હારાં અજ્ઞાનપણાંને કેમ રડતી નથી ? હાખલો આપું છું તે સાંભળ, ને તે ઉપરથી બોધ લઈ રડવાનું છોડી દે.

ઇંગ્લાંડમાં ૮૪ વર્ષનો એક ડાસો હતો. તે ૮૦ વરસની ઉંમર પછી પ્રભુને પિછાનવા લાગ્યો હતો. જ્યારે તે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની કબર ઉપર એવો લેખ તેણે કેતરાવવા ફરમાવ્યું, કે “મરણ. ઉંમર ૧૨૨ ૪” એટલે કે જ્યારથી તે પ્રભુને પિછાનવા લાગ્યો ત્યારથીજ તેણે પોતાનો જન્મ લીધેલો ગણ્યો હતો !

હે યશોદા ! હહાડે વારે કૃષ્ણ પાકવાનાં, ને કોહી જઈ નાશ પામવાનાંજ. કુલો કાચી કળીમાંથી ખિલીને સુગંધ આવ્યા પછી કરમાઈ જવાનાંજ. દરેક વસ્તુ પોતાની ખાંધી આપેલી ઉમર પૂરી થઈ કે પોતાનો નિમી આપેલો માર્ગ લેવાનાંજ. તેમજ ત્હારા બાપા પાકીને કોહી ગયા, તેમનો વખત પૂરો થયો, ત્યારે પોતાનો કુદ્રતી રસ્તો લે કે નહીં વાડું ? ૮૦ વરસની ઉમરે મુઆ તોએ તું રડે છે, તો ૧૦૦ વરસની વયના થઈને શુજરતે તોએ ત્હાડું રૂદન તો એનું એજ હતે.

ત્હારા સ્વર્ગવાસી પિતા તો છ મહિના થયા સ્વર્ગમાં નવા જુના પણ થઈ ગયા, હવે તેમને ત્યાંનું ઓર્સીગણ શે'નું ? ત્હારો દીકરો તો બહેસ્તમાં કે'દહાડનો નવો જુનો થઈ ગયો, હવે તું શે'ની અકાળજીક કરે છે ? ત્હાડું ૪ વર્ષનું બાળક સ્વર્ગમાં કાંઈ ભુલું પડયું નથી, એકલુંએ નથી પડયું ને અટુલુંએ નથી પડયું. ત્યાં તેને વધાવી લેનાર ફરેસ્તાઓ કાંઈ ઓછા પડેલા સમજે છે; કે “તે શું કરતું હશે ? ક્યાં રવડતું હશે ? તેને કોણ છારવશે ? તેને પાણી કોણ આપશે ? મા બાપ વગર તે કેની આગળ જશે !” એવા એવા કલ્પિત સંતાપો કર્યા કરે છે ? ઘણી માતાઓ પોતાનું આઠ દસ વર્ષનું બાળક મરી નય છે ત્યારે મોટો સંતાપ એજ કરે છે, કે તે એકલું અટુલું ક્યાં જશે ? પણ આ તો એક મૂર્ખ કલ્પનાજ છે. આટલા આટલા દિલાસા દીધા તોએ એનું એજ. સારી રામાયન સુનકર પુછા, સીતા કીસકી ભેડ ? તે વાળો હાલ ત્હારો છે.

“પોપટ પેલો પેરકીનાં ઝાડની ઉપર,
કોતરે છે પાકકાં એક પેરનું જગર;
કાચ્યાં લટકે છે પણ પાકકાં વગર,
બીજાં પર નહિ જતી તેની નજર !
એવીજ રીતે મરણની ભુંડી ચશમ,
બીને છોડી, નયજ નેજાની ગમ.”

સારા વખતમાં તો મને પારકાં દુઃખીઓને દિલાસા આપતાં ઘણુંએ આવડે, પણ માઠા પ્રસંગે દિલાસા માટે મારે બીજા તરફજ નેવું પડે. બીજાઓને સંકટ કે સકડામણ અથવા લિડાતી આવી પડે ત્યારે આપણે કમર કસવામાં બહાદુર હોઈએ, પરંતુ આપણુજ પોતાના ઉપર જ્યારે વિપતિ કે હલાકી આવી પડે ત્યારે આપણે પોતાને સહાય કરવાને બદલે ગભરાટને લીધે ઉલટો વિશેષ બગાડો કરીએ છિયે. સખબ તેવા બારીક પ્રસંગે બીજાનીજ સહાયતા લેવામાં મનમાં ઓછું ન લાવવું. ગમે એવો એક પાકટ ડાકટર કે વૈદ માંદો પડે છે ત્યારે તેના ઓષડો બીજાજ ડાકટર, કે બીજાજ વૈદ કરે તો તેને જટ આરામ થાય છે. એક ગમે એવા બહોશ વકીલ કે બેરીસ્ટર ઉપર ગંભીર આરોપ આવી પડે ત્યારે ને તેજ પોતાનો વકીલ થઈ ઉભો રહે છે તો પોતાને અનર્થ કરે છે, કેમકે તે વેળાએ

તેની શુદ્ધિ બુદ્ધિ બરાબર રહેતી નથી, અને ખરી બીનાનો જે છાપ તેના અંતઃકરણ ઉપર પડેલો હોય છે તેથી બેઠતો બચાવ તેનાથી કુદ્રતીજ થઈ શકતો નથી; તે વેળાએ તેનો બચાવ બીજોજ વફીલ બરાબર કરી શકે.

ખંદેન ! વારંવાર એવું બને છે, કે દુઃખમાં આપણે કુદ્રતને નિંદ્યે છિયે, પણ આપણે આપણી કસુરને નિંદતાં નથી. **સેનેકા** જેવો મહાન ફિલસુફ કહે છે, કે તેની બાંધડીની આધા નામે **હરપાર્ટે** લગભગ આંધળી થઈ ગઈ હતી, પણ તેણી એવું નોતી જાણતી, કે હું આંધળી થઈ છું, તેથી તે બોલતી કે, “ ઘેર નરૂં અંધારાંવાળું થઈ ગયું છે ! એ બધી જગત અંધકાર ભરેલી કાં થઈ જતી હશે ! ” હરપાર્ટેના મનના આ ધખારાથી આપણને હસવું આવે છે, પરંતુ આપણ સર્વ એજ રીતે દુઃખના સમયમાં નિહાળ્યે છિયે. ઘણાં માનસિક દુઃખો ધખારાથી પેદા થાય છે, ને ધખારાથીજ તેના ઉપચાર થાય છે. અને તેવી જાતનો વહેમી વિશ્વાસ દુઃખીઓમાંથી અટકાવવો એ તેઓને વધુ દુઃખ કરવા જેવું છે. સુધરેલા દેશોમાં એવા દાખલા બનેલા છે. પોતાનાં સંકટો કપાઈ જાય એવા ધખારાથી, તથા **પોપના** જેવા પવિત્ર થઈ જવા માટે સર બેશુઆ **રેનોલ્ડસે**, લોકોનાં રોજાંમાંથી હાથ ધાલીને પોપને હાથ અડકાવ્યો હતો, અને પોતાને કૃતાર્થ થયેલો માન્યો હતો ! **એલન કનિંગામ** એમજ ધારતો હતો, કે સર **વોલ્ટર સ્કોટ**ને બેવાથીજ તેનાં દુઃખકાં ટળી જઈ તે સુખી થઈ જશે; જેથી ચાલતો ચાલતો છેક **એડીનબરો** ગયો હતો, ને રસ્તામાં **સ્કોટ**ને દીઠો ત્યારથીજ તે એક મનુર ઉપરથી સુખી આદમી થયેલો પોતાને માનતો હતો ! કહ્યું છે કે

ગંગા જમના સરસ્વતિ સાત સમુદ્ર ભરપુર;

તુલશી ચાતકકે અને ખીન સ્વતિ સખ ધુર.

મહાન ચિંતારો **હિડન એમજ** માનતો હતો, કે **રેનોલ્ડસે** માત્ર બેવાથી અને તેને હાથ લગાડયાથીજ તેને ચિત્રકારનો હુન્નર પ્રાપ્ત થવાથી તે સુખી થયો હતો. કેમકે તે પહેલાં ખીરાજગારીને માટે તેને ચિંતામાં રહેવું પડતું હતું. **રોજર્સ** અને એઝાક **હીઝરાયલી** જેવાઓને એવોજ છંદ હતો, કે **બોન્સન**ને બેવાથી તેઓને આનંદ પ્રાપ્ત થશે અને મગજ ઉપર માઠી અસર રહેશે નહીં. પણ **બોલ્ટકોર્ટ** આગળથી બન્નેને નિરાશ થઈ પાછા ફરવું પડ્યું હતું. **હીઝરાયલી** જે દહાડે તેને બેઠને જીવ ઠેરવવા ગયો ત્યારે થોડાકજ કલાક પહેલાં કોષકાર **બોન્સન** તો મરી ગયો હતો !

હે જશોદા ! આવી જાતના મનના ધખારાનાં વળી નવી જાતના માનસિકદુઃખો પણ હસતી ધરાવે છે, ને તેના ઉપચારો પણ તેવાજ તને માલમ પડયા હશે. એ પ્રમાણે

અન્ય ખેલ હય દુનિયાં, જિસમેં ચાલ હંમેશાં રંજકિ હય,
સચ પુછે તે દુનિયાંદારી યક બાજી શતરંજકિ હય.
જો આગે અપને બચા હય, વહી હય ખુદ દુશમન અપના,
રાહ દીખાનેવાલા હો જતા હય યહાં રહજન અપના.
હાથ ધર ધોરા ચલ કર જબ ચુક ગયા આસન અપના,
હાથી અપને હાયોસે બંધવા દેતા તન અપના.
શાહ પિયાદા સખડી હાલત દુનિયામેં શશ પંજકિ હય. સચ.

મહા પુરૂષો પણ પોતાની છુપાયેલી કસુરને માટે બીજાની કસુર કાઢવાના. ગમે એવા અનુભવ છતાં તેઓ પણ લોભ કે અદેખાઈ કદિ છોડતા નથી, અને પછી તેમાં જ્યારે અતે દુઃખ પામે છે ત્યારે તેઓ બીજાની કસુર કાઢવા મંડી જાય છે. કેાઈ પણ આદરી પોતે લોભી યા અદેખો છે એમ સમજી શકતો નથી. લોભ વગર પારીસ કે રોમમાં કેાઈથી રહી શકાતું નથી, પણ “હું” તો લોભી નથી; હું” તો ખચીળ નથી, પણ શહેર માફ” એવું છે, કે જેમાં મોટો ખર્ચ કરવાની જરૂર પડે છે, અને તે ખર્ચને પહોંચી વળવા લાલચ ને સરસાઈ તો રાખવીજ પડે !” એવાં વાડ્યો એક ક્રેંચ કે એક રોમન કહેવાનોજ. એ ઉપરથી જ્ઞેન ત્હારી ખાત્રી થશે, કે દરેક માણસનું મન તેને ગમતી દુન્યાં બતાવી શકે છે. કુંજરા અને ગમગીન સ્વભાવનું મન પોતાની દુન્યાંને દુઃખમય બનાવી શકે છે. આનંદિ સ્વભાવવાળું મન પોતાની જગતને આનંદમય બનાવી શકે છે. એક ગરીબ ખેડુતને કે એક પાદશાહને સુખ દુઃખ આપે છે તે તેનું મન છે. એક માણસ પોતાના હૈયામાં રાજા હશે, ભેકે તે ખરો રાજા નહીં હશે. બીજો પોતાના દિલથી દગિદ્ગ શુભામ હશે, ભેકે તે ખરેખરો શુભામ નહીં હશે. આપણી જીંદગી એ આપણા મનનો આયનો છે. ભલાંને દુન્યાં ભરી લાગે છે, ભુડાંને દુન્યાં ભુડી લાગે છે. ત્યારે આપણે આપણું કામ કર્યા જાવ. નેક માર્ગે રાકાયલાં રહો. આપણી કરજ એજ સત્ય છે. કરજ એજ સુખી જીંદગી માટે અવશ્ય છે.

“Therefore we can go to sleep, and trust

Half that we have

Unto an honest faithful grave ;

Making our pillows either down or dust.”

યશોદા ! દુન્યાંની આવી ગતિ તરફ આપણે કેવાં ખેંચાડ જઈએ છિયે ! આખા હાલતને દુરથી જોઈને કેવો હાંફરો કરીએ છિયે ! અરે તે દુન્યાઈ આખાદી ! કેવી લલચાવનારી છે ! સઘળાંઓની શાખાશી અને વખાણથી તે ચળકતી દીસે છે; અને ઘણા જણ જેઓએ અપરાધ વગર હલાકી ખમી હોય છે, અને ખરખડાટ કર્યા વિના મોટી જાનજો સહેવી હોય છે, તેઓ પણ તેની મોહિત કરનારી

અક્ષરથી અંબાઈ જઈને તેને માન આપવાની તથા તેની પુનઃ કરવાની લાલચને આપીને થયા છે. આ પાછા ફરતા આસમાને જે મોટા મોટા પહેલવાનો હતા તેઓને ખાકમાં લેળી નાંખ્યા, અને જે લાયક મરદ બન્યા હતા, તેઓને માથે હલકા પાછા લોકોને સરહારી આપી.

સંઘર નારી સંગ, હિંડોલે ઝૂલતે,
પેર પાટંબર અંગ, ફરંતા ફૂલતે;
જોતે ખૂંખી ખેલ, કે ખેલ બળમરકી,
સોખી હો ગયે છેલ, કે ઢેરી છારકી.
કરત રંગ વિલાસ, બેઠકું છેડિયાં,
મરદ છરદ મનવાર, કમુખી કેરીઆં;
બોજન નવલી ખાત, સવાદ સાકકે,
ઉડ ગુણે વર સમૂર, કે જેસે આકકે.

જગતમાં એ તો એક નિયમજ થઇ લાગો છે, કે જે મતુષ્ય ધ્રુવ વસ્તુઓને છોડીને અધ્રુવ વસ્તુઓને સેવે છે તેની ધ્રુવ વસ્તુઓ નાશ પામે છે, અને અધ્રુવ વસ્તુ તો નાશવંતજ હોય છે. ગમે એવા માલેતોમરને, ગમે એવા સરહારી લોભવતા હાકમ જેવાઓને પણ અંતઃકાળે ધંધરિ શહ રીતિઓનીજ લાલસા થાય છે. કોઈ તે લાલસામાં પસ્તાય છે, ને કોઈ તે પવિત્ર હાલત ઝટપટ મેળવી લે છે. અંતઃકાળે ગરીબીમાં પણ પવિત્ર અને ભક્તિ ભરી છાંદગી શુભારવા સર્વને મન થઇ આવે છે. કોઈને મોંઠે સુખ પડે છે, ને હાથ ચોળે છે. ઝોશીઅસના મરણની થોડોકવાર આગમચના બોલો પણ એજ હતા, કે “જેન ચુરીક (તેનો એક પાડોશી, જે જોકે વગર ભણેલો, તો પણ ભરિતમાન, અને અતિશય બોલો હતો) ની સાથે મારી હાલત બદલવાને માફ સમજું જ્ઞાન તથા માન આપી દેવા હું તૈયાર છું!” પણ હાલતની અદલ બદલ કરવા માટે આ ઇચ્છા બધી માંડી હતી. ઝોશીઅસના તકદીરમાં જેન ચુરીકના જેવી અશોષકરલી નેક છાંદગી લખાવલી નોતી.

તકદીરકા લીખા ચેહ ઠીસીસે મીઠા નહોં:
અખ મેરા કોઇ વહાપે સિવાયે ખુશ નહોં.—તકદીરકા.
ચેહ કહે ગયા કે બાપકો વેરે લીખુંગા યું;
ઇસકે લીખિગા ખોદ મેરેકા જરા નહોં.—તકદીરકા.
ગર ચેહ હબર લીખ્યે વલે હોમા મેરા કયા,
જે કુચ્છ ખતા હય ઇસકી, કુચ્છ મેરી ખતા નહોં.—તકદીરકા.

પ્રિય યશોદા! ખોવાયેલી માછલી હમેશ માટી લાગે, મરી ગયેલું બાળક હમેશ ખુબસુરત લાગે, સુએલી લેંસને ધી ઘણું બોલાય. સુઆ પછીજ સૌની કદર છે. દુઃખ વેઠેજ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. રૂને પિંબરો પિંજે છે, કાંતે છે, વિગેરે

સંસ્કાર કરે છે ત્યારેજ તે સ્વચ્છ થાય છે, અને ત્યારેજ તેનું સુતર બને છે. તેજ પ્રમાણે આપણે પણ આ દુન્યાના ચરખામાં પીળાઈને દરેક સુખ દુઃખ સહન કરી સઘળા સંસ્કારોમાંથી પસાર થઈએ, ત્યારેજ શુભવાન થવાય છે. દુઃખ વિના ઇશ્વર પણ યાદ થતો નથી. સુખમાં તો તેની યાદ ઓછીજ થાય છે. કહેવત છે કે, સુખે સાંભરે સોની, ને દુઃખે સાંભરે રામ. મોટ્યર કહે તેમ “The difficulties with which we are met are the maids of honour which set off virtue.” દેશી વૈદોનો આ એક કાનુન છે, કે રોગને કે દર્દને કે તાવને એકદમ અટકાવ્યાથી તે થોડાવાર અટકીને પાછાં ઉભરી નિકળે છે, માટે દુઃખ દર્દને આવતાંજ એકદમ અટકાવવાં નહીં. થોડાક તાપ તો જોઈએ. થોડાંક દુઃખ તો જોઈએ.

જેન યશોદા ! ગોખી રાખજે કે, સચ્ચાઈની શોધમાં નિંદાનું કડવું ફળ તો નોંધાયેલુંજ હોય છે. **આકલેમ** જેવા અંગ્રેજ શ્રીલસુદને શ્રીલસુદી ઉપર મથન કરવા માટેજ પોપે ન્યાતબહાર ચુક્યો હતો, ને જ્યુનીય ખાતે ઘણી વિપત્તિઓ હિંમતથી વેડીને દેશવટામાંજ તે મરી ગયો હતો, પણ તેના મનને જરાએ દુઃખ લાગ્યું ન હોતું. સચ્ચાઈની શોધમાંજ વૈસેવ્યસના ઘણા અદેખા શત્રુઓ ઉભા થયા હતા, ને જુનો તથા ગેઝીડ્યોની માફક તેણે “માણસ” ની શ્રીલસુદી માણસોને સમજાવવાથીજ તેને કેદખાનાની અને પછી મોતની સજા થઈ હતી; પરંતુ રૂપિનના રાજાની મહેરબાનીથીજ તેને દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી હતી. તે જહંગીરના ભોગ થઈ પડ્યો તોએ હિંમત હાર્યો નહીં, અને ભુખમરા તથા માદગીને લીધે ઝેંટે ખાતે મરી ગયો, પરંતુ છેવટ સુધી તેણે નિંદાખોર શત્રુઓને તાબે થવાની ના પાડતાં જણાવ્યું કે ; “આ બધી નિંદાઓ એકઠી થવાથી તેની ઇજ્જતનો ઢગ બન્યો છે !” બુદ્ધિમાનો, શત્રુ ઉચ્છેદન કરવાને યોગ્ય હોય તોપણ એક વખતે તેને વધવા દે છે, અને પછી ગોળે કરીને વધારેલો કફ જેમ સમુગ્ગો વિનાશ પામે છે, તેમ વૃદ્ધિ પામેલો શત્રુ પણ સમુગ્ગો વિનાશ પામે છે. તેમજ શાણા દાના માણસો પોતાની જહંગીર કે નિંદા કરનારને આગળ વધવાજ દે છે, જેથી એક યા બીજે રસ્તે તેઓ ખાડામાં પડ્યા શિવાય રહેતા નથી. યશોદા ! ગમે એવી સ્થિતિમાં તું ઉદાર દિલની રહેશે, તો તને દિલાસો મળવાની જરૂર રહેવાની નથી. જયારે તું રસ્તામાં કેઈ વચ્ચે વગરનો ભટકતો, ડંડીથી ધુજતો, અને ઘરબાર વગરનો બૂવે, ત્યારે સખાવતથી તારૂં દીલ ઉંઘાડજે, સખાવતની પાંખથી તેને મોતમાં છાંયો કરજે, કે જેથી ત્હારૂં રૂઢ સદા શાદમાની ભરેલું રહી ત્હારૂં નામ જીવતું રહેશે. યશોદા સમજાવેલી સમજી નહીં, ગમે એટલા દિલાસાએ તેણીને અસર કરી નહીં, અને મુઝાવા ને ગાવા લાગી:—

સાંઘ સાંઘ વે રાખો લાજ હમારી,
નદીઆં ઘેરી વારીવે, નાવ પુરાણી મેરા મીઆં,

ગાથા ઉતારે ખેડ પાર,—સાંધ સાંધવે.

હે યસોદા ! દુઃખમાં જે સ્ત્રીઓ રૂઢનના રાગડા કાઢે ત્યાં હું તો દુઃખની ખરેખરી ચોંટ લાગેલી જોતો નથી. If a mourner, you cannot sing; if you can sing, you cannot mourn. જેને ખરો ગમ લાગે તે રાગડા ના કાઢે, ને જે રડવામાં રાગડા કાઢે તેને ખરેખરો ગમ ના હોય. તોય યસોદા તો આશાભંગ થઇ પ્રભુને મેલું મારતાં બાલી;

સાધન બલ હોં તરંગો, પ્રભુ કા તુમ એસાં ?
કરિહોં તારન બરદ કા, ઝરિ સુધનિા લોન.

હે પ્રભુ ! હું જ્યારે મારાં સાધનનાં બગથી તરીશ ત્યારે તેમાં તમારું શું સપાડું ? તમે તમારી ખુદાવંદીના પ્રતાપથી હું સરખી પાપી દુઃખીને નહીં તારો, નહીં બચાવો, તો તો હું બૂઝીશજ, પણ પછી તમે તમારાં તારણ બળતું શું મીડું નાંખીને અથાણું કરશો ? માટે અતિ દુઃખધારીની ઉપર કૃપા કરીને હવે દુઃખમાંથી ઉગારો !

દિલાસા પત્ર ૧૯૯ મો.

“ The tempest in my mind

Doth from my senses take all feeling else,
Save what beats there. ”

ઠહાલા સ્ત્રીસ્તી ! ત્હારી મોટાઇનો ગર્વ છોડી દેશે નહીં, ત્હારી દોષતનું અભિમાન તજી દેશે નહીં, અને ત્હારી જવાનીની ગરૂરીનો ત્યાગ કરશે નહીં ત્યાં સૂધી ત્હારાં મનને જરા જરામાં લાગતું દુઃખ અને સંતાપ કદિ કમો થશે નહીં. ત્હારું અવિચારીપણાનું આ લક્ષણ છે, તેથીજ જ્યાં જાય છે ત્યાં માનસંગ થાય છે. જેવી જગત્ ઘટમાળ રૂપ છે તેવો પરમાળ રૂપ સંસાર છે. કુવામાંથી એક ઘટ ભરાઇને ખાલી થનારી જેવી ગતિ ચાલ્યાજ કરે છે, તેજ પ્રમાણે શાળ ઉપર નાંખેલા તાણા બાણામાંથી કાંટગો જેમ જાવ આવ કર્યા કરે છે તેમ મરણના ફેરાઓ આપણે ખાતાં રહે છિયે, ને સુખ દુઃખના આંટા અનુભવતાં રહે છિયે. માણસ વિચાર કરે તો તેનાજ દેહ અને તેનાજ પિંડમાં આખી સૃષ્ટિનો કારમાર ચાલી રહ્યો છે. માટે પિંડમાં બ્રહ્માંડ રચાયેલું છે, અગર બ્રહ્માંડમાં પિંડ છે, તેના વૈ વિતર્ક ક્રીધાથી હર્ષ અને શોક લાગુ પડે છે. દિલગીરી અને દુઃખ એ આપણા અવિચારનું જ પરિણામ છે. સૌએ પોતાને ઘરે ધરના સજ માની બેસાથી, સૌમાં હું વડો

કહેવડાવવાની લાલસાથી, અને “હું” મોટો” ની મોકાબુધોજ આ સંસારમાં સર્વ મોટાઇખોરાઓ દુઃખના ગારમાં પડ્યા છે. હે ચીસ્તી! આ નિર્ભય—ભીષ્મ કયા સાંભળ. દરિયામાં તરતું નાળ્યર કહેવા લાગ્યું કે; “હું દરિયામાં તરું છું ખરું, પણ દરિયા તો મારાં શરિરમાં પણ ભરેલો છે, મોટે હું દરિયા કરતાંએ શ્રેષ્ઠ કેમ ના કહેવાઈ ?” એટલામાં એક સુંદર નવીન હોડકું ફરતું ફરતું આવી લાગ્યું. હોડી કહે :—“હે નાળ્યર ! તને આવડું મોટું અભિમાન થયું તો ભલે, પણ હું એવું તો શ્રેષ્ઠ છું, કે તને અને તારાં શરીરમાં ભરેલા સમુદ્ર સાથે હું મહારામાં લઈ શકું છું.” આમ કહી હોડીમાં નાળ્યરને ઉંચકી લીધું. આથી નાળ્યરનો ગર્વ ઉતરી ગયો, અને દિલગીરીથી મ્હોં ઉતરી ગયું. થોડેક ચાલતાં પેટી નવીન સુંદર ઓટ ખડક સાથે અથડી પડી. આવી સુંદર સહેલ કરવા સારૂ ખાંધેલી કિંમતી નવીન હોડીમાં બેઠેલો તેનો ધણી દિલગીરીમાં ગરકાવ થઈ બેઠેલો છે, એવામાં એક મોટી આગબોટ આવી. પેલા ધણીએ આગબોટના માલમને સારૂ ધનામ આપવાથી બોટને આગબોટમાં લઈ લીધી. હવે નાળ્યર તે બોટને કહેવા લાગ્યું :— “હે બહેની ! તમે અભિમાન કરતાં હતાં તે તમારું અભિમાન ક્યાં રહ્યું ? તમારામાં હું છું, કે તમે કેઈનામાં છો તેનો વિચાર કરો !” આ ઠોણાથી બોટને દુઃખ લાગ્યું. આ વાદવિવાદ ચાલતો બેઠને આગબોટ કહે :—“તમ સર્વને મારામાં સમાવેલાં હોવાથી, હું સર્વમાં શ્રેષ્ઠ કહેવાઈ.” આખરે સમુદ્ર કહેવા લાગ્યો :—“હે બંધુઓ ! અકેકના ઉપર સરસાઈ ભોગવવાનું હોડી દો. હું દરિયા તે દરિયાજ. નાળ્યરમાં બોબલી ભરાય એટલું પાણી છતાં દરિયા ભર્યો હોય એવું તેને મોટું અભિમાન લાગ્યું, અને બોટને તથા આગબોટને પોત પોતાની નજરે પોતાનું મોટાપણું જણાયું, ધરતું સર્વ મારાં પેટાનું એક ખૂચું પણ રોકી શકતાં નથી, તો પછી મારાથી શ્રેષ્ઠ કોણ ?” આથી આગબોટનો ગર્વ ઉતરી ગયો, ને શોક સાગરમાં ડુબવા લાગ્યો. એટલામાં બ્રહ્માએ દર્શન દઈ દરિયાને કહ્યું; “હે અભિમાની ! પરમાત્માએ શેરને માથે સવાશેરની રચના કરી છે. તું કુલધ નહીં જાણ. તારા જેવા પુરુષ દરિયાઓ આ નાનકડી પૃથ્વીમાં સમાઈ ગયેલા છે, અને એની નાનકડી અસંખ્યાત પૃથ્વીઓ સૃષ્ટિમાં સમાઈ છે !” આ વચન સાંભળી સમુદ્રનો પણ ગર્વ ઉતરી ગયો, અને દુઃખથી સમુદ્ર સુકાવા લાગ્યો. ભૂઓ.

વાણિયો વરો કરવામાં વડાઈ પકડે છે, ને શાંતિ માને છે. યાહુદી ઈસ્ટરના તહેવારમાં મોટાઈ માની આનંદ માને છે. મૂર લોકો લગ્નમાં સાવ સુખ સમજી પૈસો ખર્ચવામાં બડાઈ સમજે છે. એક ક્રિસ્ચીઅન કોર્ટ દરબારે પૈસો રેડવામાં મોટાઈ સમજી મત્રકાય છે. પરંતુ પોતાની માનીતી ચીજોમાંજ તેઓ અતે દુઃખ ભુજે છે. હાથીને મુકતાફળ હોય છે તે ગમે એવું ઉત્તમ છતાં તેનેજ થકી તેના પ્રાણ લેવામાં આવે છે, તો તે સર્વોત્તમ મુકતાફળ ધરાવ્યામાં સાર શો ? મોટા સર્પના મસ્તકમાં અમુદ્ય મોહરો ને કિંમતી મણિ રહે છે તેથીજ તેનો ભય

લેવામાં આવે છે. ગાયને સુંદર પુરુષ હોય છે તે ચમ્મર, સાડા કાપી લઈ તેને માખીઓના ત્રાસમાં નાંખવામાં આવે છે. મૃગમાંથી કસ્તુરી જેવા અતિ સુગંધી પદાર્થ કાઢી લેવાને તે કસ્તુરી મૃગનો જન લેવામાં આવે છે. શૂશ નરમાં શૌર્ય હોવાથીજ તેનો પ્રાણ લેવાય છે. તો પછી આવા ગુણો ધરાવનારાંઓને એ ગુણોથી સુખ તો કાંઈ છેજ નહીં, કેમકે તેમના શરીરનો ચૂરે ચૂરો કરીને તેમના પ્રાણ લેવામાં આવે છે, તો પછી અતિ સુંદર, અતિ કિંમતી, અને અતિ ઉમદા વસ્તુ ધરાવનારાં જ્યારે હમેશાં પોતાનો જન જવાનીજ ભીતિમાં રહેતા હોય તો બેહતર છે, કે પાસે એવી અમુદ્ય ચીજો નહીંજ હોયેલી ભલી.

એસો યુન ન મિલ્યો ભલો, કરિ અહિ જો મૃગ સર;

જાતે સુખ કછુ હે ન યુનિ, પ્રાંન હાનિ તન ચૂર.

હે ચીસ્તી! પૈસાનો મદ ચઢવાથી તું મસ્તીની કીસ્તીમાં મગરૂરીથી ડાળે છે, પણ ત્હારી આ છુંદગીની કીસ્તી ભવસાગર તરી જાય ત્યારેજ તેને સલામત બાણજે. ત્હારી દોલત જો તું સારે માર્ગે નહીં વાપરે તો તે દોલત છેજ નહીં એમ સમજજે. ઘણા ઘણા બનેલા બનાવો મેં નગર નજર જોયા છે, કે પૈસાની મસ્તીમાં મસ્ત થયલા ત્હારા જેવા ઘણા ઘણા ચીસ્તીઓ રડમસ્ત અને ખડાખસ્ત થઈ પાછલા દહાડાઓમાં દુઃખના સાગરમાં ડૂબતા રહ્યા છે. જેઓને ત્યાં છપ્પન પહોર ભુંગળ વાજતી હતી તેઓને અન્નને અને દાંતને વેર પડ્યાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. દોલતનું સુખ તેનેજ છે, કે જે ખાય અને ખવાડે. ખર્ચ ને ખેરાત કરે. વાલી થઈને પોતાનાં અને નાવારેસ દુઃખચારાંઓની ભિડ ભાંજે. ખાન ખાન સાથે દાન ધર્મ કરે, ત્યારેજ દોલત. વેદનું કહો, આઈબલનું કહો, કોરાનનું કહો, ગાથાનું કહો, અનજીલે ઈસાનું કે તનજીલે મહમદનું કહો, સર્વનું વચન એકજ છે, કે જીવું આપે તેવું પામે. પણ તે કઈ રીતે સાચું કહે? કાંય કે ઓકી જે પૂતના, તેણે માથો એટલે શ્રી કૃષ્ણ, તેમને વિષનું દાન કર્યું તે છતાં તેણી શુભગતિ કેમ પામી? આવી પાપીણિને સ્વર્ગ કાં મળ્યું? તો એટલુંજ કહીશું કે ઈશ્વરની ઇચ્છા આગળ કોઈ પણ પ્રમાણ ચાલી શકતું નથી. એમે થાય ને તેમે થાય. “મહારી ખુશીનો સોદો છે!” એ પ્રભુ વચન છે.

દે સો પાવે બેદ જય, પેં કયોં કહિયેં સત્ય;

અકિ માથો માહુર દયો, કસ પાછ શુભ ગય?

સોનેરી પાણીથી, અથવા ખુશનુમા રંગથી, અથવા ઉત્તમ કોતરકામથી વહાણ સાફ કહેવાતું નથી, પરંતુ જે ચાલણમાં સરસ હોય, ને તુફાંની ફરિયો પસાર કરી શકે એવું હોય તેજ ઉત્તમ વહાણ કહેવાય છે. તરવાર પોતાની હીરા જડીત અંગથી ઓળખાતી નથી, પરંતુ લડાઈ કે તુફાંનના પ્રસંગે જે તરવાર પોતાની

ઉત્તમ ધાર અને સરસ પાણી બતાવી શકે તેનીજ તારીફ છે. તેજ પ્રમાણે માણસની પરિક્ષા ધન દોલત, કે માલ મીલકતથી થતી નથી, પણ દુઃખના સમયમાં તે પોતાની નેક્રી કેવી રાખે છે, અને સજીરી રાખી કેવી હિંમત બતાવે છે તે ઉપર તેની પરિક્ષા થાય છે. આત્મા આ નિયમનો અનુભવ કરે તે માટેજ મનુષ્યો વારંવાર જન્મ લે છે, દુઃખ ભોગવે છે, અને મરણ પામે છે. જ્યારે તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, પુલ્લગ્ન થાય છે, ત્યારેજ દુઃખ બંધ પડે છે, ત્યારેજ ઉપાધિ અને જન્મળ ચાલી જાય છે, ને આ ખાકી દુઃખી જીંદગી અને મરણ તેને વાસ્તે રહેતાં નથી. કારણકે તેના ચૈતન્યે હવે અનંત જીવનનો અનુભવ કરી લીધેલો હોય છે. એટલું તો નિશ્ચય જાણવું, કે કાયા તથા જીંદગી અમર નથી, પણ માણસનો આત્મા અમર છે. અમર આત્મા તે પરવરદેગારે પોતે પોતાનામાંથી ઝીણી અનદીઠ રજકણ, નહાનો અંશ દરેક આદમીમાં મેલ્યાં છે. જેઓ પોતે પોતાને પિછાને છે તેઓ ખુદ ખુદાને પિછાનતાં શીખે છે. અને જેઓ ઇશ્વર પિછાનવાનું આત્મજ્ઞાન મેળવી સંપૂર્ણ થાય છે, તેઓનો આત્મા અમરગી મેળવે છે. અને તેને દુઃખ, શોક, કે ગમ રહેતો નથી. વાસ્તે માનવી જાતને લાજમ છે, કે તેણે દુઃખી નહીં થવાનો હુદ્દર જાણ્યો જોઈએ. ભલાઇનાં કામો કરી પોતાનાં ભાઈ-બંધોને ઉપયોગી થવું એજ તે હુદ્દર છે. યાને મનશાની, ગવશાની ને કુનશાનીના નિયમ મુજબ ચાલવું. જેના ઉપર તે કુદ્રતના સાહેબની કરમ બંનેસથી જરખ જાળનાની મહેરબાની ઉતરી હોય તેઓએ પોતાનાં ઉદાર દીલે ખુદાના ગરીબ બંદાઓ ઉપર નવાજેશ કરવી એ આદમી માત્રનો ધર્મ છે. આદમી પોતે તો આ હુદ્દર અજમાવવાથી દુઃખી થતો નથી, પણ જેના ઉપર એ હુદ્દર અજમાવવામાં આવે છે તેઓ પણ દુઃખમાંથી બચી જાય છે. હે ભાઈ ચીસ્તી ! તમારામાં પૈસા વાપરવાનો હુદ્દર નથી, અને તમને જોઈએ છે માન ને મોટાઈ. કહો, તે કેમ મળે ?

જગતની બાજુ જુદી જાણો, ઉર અભિમાન કદિયે ન આણો.
લાભ લાખોનો ભયે હાથ લાગે, કૂત્રાઇ ફરવું ન ફાંસું;
લાખો તણા ધણી કંઈક હુખી મયા, રોષ રહ્યા પાકી આંસુ. જમ. ૧
મ્હેટી મ્હેટી હવેલીમાં મ્હાલ્યા, ફાલ્યા ફાલ્યા મદ માતા;
આબથી ગળકી હેઠા પડ્યા તે, પૃથ્વી વિષે પછડાતા. જમ. ૨
સદન ભરેલાં માળ્યાં સુંદર, પાર વિના પરિવારે;
સુષ્યાં નથી શું સૂનાં પડેલાં ? વદણું શું વારે વારે. જમ. ૩
માતને વ્હાલો શ્વાસ સમાનો, તાતને મન પણ તેવો;
સુત એવાનો ત્યાગ કરે તે, કારમો ખેલ એ કેવો. જમ. ૪
પોતા તણું જાણી જન જેની સાથે, વરતે પ્રતીતિ ધારી,
નર નગણા એક સદગ વિસારી, અતે થતા અપકારી. જમ. ૫

ચઠતી પડતી વાસા ફરતી, જ્યાં ત્યાં જગમાં જોસો;
 ગર્વ ધરીને ઉન્નત થાતાં, રંક થઇને શેરો. જગ. ૬
 સંસાર છે મૃગજળના જેવો, વેદ વડે છે વિચારી;
 ઊંટાલાલ શોધી સાર લેજો, પ્રભુપદ હૃદયમાં ધારી. જગ. ૭

સુખમાં પોણા કરોડની હોલત ધરાવનાર એક મુસલમાનીન શેઠ બહુ બારીકાઈ અને ઘણી સંભાળથી વેપાર કરનારા થોડુંક થડું ગુજરી ગયા. તેવણ પાંચ પાંચની નિર્જીવ કસરો કરનારા, અને દરેક દર દસ્તાવેજ પાક્યા કરનારા બહુ પાકા ને ઠાવકા પુરૂષ હતા. તેવણ સોને શિખામણ આપતા, કે દરેક માણસે પોતાની ગમે એવી ન્હાની પુંછ હોય તોએ જરૂર વીલ કરી રાખવું. સર્વને તેઓ દર વરસે વીલ કરી રાખવાની ખાસ સલાહ આપતા. તેઓજ ન્યારે મરણ પામ્યા ત્યારે એક પણ વીલ તેવણનું નિકળ્યું નહીં. વીલો તો સંજ્યાબંધ નિકળ્યાં, પણ તે એકની ઉપર પણ સહી કે શાખ થઇ નોતી! એટલે ગમે એવી ચોકસાઈ, હુશિયારી, પાકાઈ, કે ભવિષ્યનું આગમચથી ગોઠવી રાખવાની ઠાવકાઈ રાખો, પણ ભાવીમાં લખેલું મિથ્યા થતું નથી. આપણાંમાં એકાદો ગુણ હોય તેજ ગુણ બીજામાં ન હોય માટે આપણે તેને તુરંચ ગણ્યે, તો પછી બીજામાં જે ગુણ છે તે આપણામાં નથી માટે તે પણ આપણને તુરંચ કાં ન ગણે? સર્વ ગુણ સંપન્ન કોઈ હોતા નથી. માટે કોઈ કોઈને હલકાં લેખાંમાં ગણે અને મેં બડા કરવા માટે, એવી મૂર્ખની સમજણ. પણ કાઢ્યાં માણસો તેની બહારની શોભાને લેખાંમાં ગણતા નથી. ન્હાનાં છોકરાં જે અજ્ઞાની છે, તેમને માત્ર બહારનો રંગ મોહ પમાડી શકે છે, પણ કાઢ્યા છે તે માંહેના ગુણ ઉપરથી પુરૂષનું મૂળ કરે છે. જે પુરૂષના અંતઃકરણમાં સદ્વાસના અને મેલાપણું છે, એવા પુરૂષોને તેઓ મોટા કહે છે. શાલ જોડી, જરીનાં લુગડાં, રત્નનાં ઘરેણાં, એમાં જે કાંઈ મોટાઈ હશે તો તેમાં તે વસ્તુના કરનારાને શોભા છે, પણ શરીર ઉપર પહેરનારને શું છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ, કે જે પુરૂષ શાલજોડી આદિ લઇને સદ્વસ્તુના યોગથી પોતાની તરફ મોટાપણું ખેંચી લે છે, તે આપણને ઠગે છે એમ સમજવું. જે સદ્ગુણી છે તેનેજ મોટાપણુ ને મોટાઈ છે. આપણને અગત્ય ન હોય ત્યારે લોકો ઘણી મમતા દેખાડે છે, અને ભડસાનાં વચન બોલે છે, પણ તેમાં એણી વખતે કામમાં આવે એવો તો મળવો ઘણો કઠણ છે. માટે જે પુરૂષો લોકોની આવી રીતિને જાણે છે તે પુરૂષો એવાં બોલવાં ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી. બોલનારે મિથ્યા બોલવું નહીં, અને સાંભળનારે તે ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહીં. કેમકે તેમાં અન્ને જણાએને દુઃખ છે. બોળાને ઇગવો, નિર્દોષને સતાવવો, અને ગરીબને ગર્દન મારવો, એટલાં લક્ષણ દુઃખી દહાડો ન્હેલો જોવા માટે ખસ છે.

હો અહસસે રવા તો ગલાબી ઉતારીયે;
 કરકે સીતમ ગરીબકી મરદન ન મારીમે,

દો દીનકી જીંદગી હય, ચલનકો સુધારીયે;
બેઘલ કરકે હથેલી બાજી ન હારીયે.
જીનહાર દીલ કબી ન દુખાના ગરીમકા,
કયા ખેલ જનતે હો સનાના ગરીમકા ?

માણસો ધનના લોભથી શું કરે છે તેનો તેમને ખ્યાલ આવતો ન હોવાથી ધન મેળવવાની ઇચ્છાથી તેઓ કેવળ પોતાની હાલની જીંદગી સંકુચિત, દુઃખી, અપ્રમાણિક, અને પાપનો ડર નહીં રાખનારી બનાવે છે. આ જો તેઓ જાણતા હોય, તેમજ તેઓ જો એવું પણ સમજતા હોય, કે તેઓનું ભવિષ્ય તેઓ પોતેજ રચે છે, ધન મેળવવાની દ્રઢ ઇચ્છા તેમના અંતકરણમાં લઇને આવે છે, તે ઇચ્છા તેમને આ જીંદગીના હલકા અને નીચ માર્ગ ભણી લઇ જાય છે, અને આવું તેવું ભવિષ્ય તેમને માટે તૈયાર રહે છે, આ સર્વ જો તેમના જાણવા ને સમજવામાં આવે તો તેઓ જરૂર તેનો ત્યાગ કર્યા વિના રહે નહીં. કારણકે આત્માની અપેક્ષાએ વિચારતાં આ સર્વ તદ્દન હલકું અને તુચ્છ જણાય છે. ધન દોલત, સાહેબી, અને જાહોજલાલી તરફ માણસ સુખી આંખે જોઈને તે હસ્તમત દોલત આપનાર ખુદા તરફ ઈચ્છું જોતોએ નથી. પણ જ્યારે તેનું સર્વસ્વ પડવા લાગે છે ત્યારે તેને જે દુખની લગ્નિ લાગે છે, જે દારૂણ દુઃખનું વાદળ તેના જીવામાં આવે છે, ત્યારેજ તે બેદાર થઇ આગલા દહાડા માટે પસ્તાય છે. પણ તેટલાં તો ઘણું મોડું થઇ ગયેલું હોવાથી તેને દુઃખમાંજ રિખાવું પડે છે. એક વજીર ઇજીપ્તના ગુનુન આગળ ગયો, અને તેની મહેરબાની માગી કહેવા લાગ્યો કે; “નામદાર સુલતાન ! તું ખાવીંદની રાત દિવસ મેં ખીદમત બજાવી છે, અને તું ગરીબ પરવરની મહેરબાનીની હુમેશાં ઇચ્છા રાખતો હતો, અને તું બંદેનવાજની ઇતરાજી રખે થાય તે માટે ખિતાં ખિતાં બધું કામ પૂર વિદ્યાસથી હું કરતો હતો. હવે મારી ઉપર કાંઇ નવાજેશ કરો !” ગુનુનની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, અને રડતી આંખે જવાબ વાળ્યો કે, “જેમ તમે સુલતાનથી બિહને આદ્યા, તેમ જો હું ખુદાથી બિહને ચાલતો તો હું આજે સૌથી ઘણોજ પવિત્ર માણસ હતો !”

ગર નખુદી ઉમીદે રાહતો રંજ, પાઈ દરરીશ બે ફલક ખુદી;
વર વઝીર અઝ ખુદા બેતરસીદી, હમ સુનાં કઝ મહેક-મલક ખુદી.

જો આ દુન્યાના સુખની આશા અને દુઃખની ધીક કોઈ દરવેશમાં નહીં હોય, તો તે આસમાન પર પગ સુકી શકે. જેમ વજીર રાજથી બીહને ચાલે છે, તેટલોજ જો તે ખુદાથી બીહને ચાલે તો તે એક ફરેસ્તો થાય. હે ચીસ્તી ! મોટાઈ મેળવવા જતાં, અને આગેવાન થઈ નિકળતાં, ત્હારા ઉપર અનધાર્યાં દુઃખો બહુ આવી પડે છે. ચાલ રાખજે કે જેને પૈસા છે, ખાયડી છોકરાં છે, હકુમત ને

જાહોજલાલી છે; છતાં તેને “હું મોટો” કહેવડાવી, શ્રેષ્ઠ અને અત્રપણું મેળવવાની મમતના મદદનું દુઃખ, તેને ચિંતામાં અને અદેખાઈના અગ્નિમાં એટલું તો બેચેન રાખે છે, કે તેને દિસે જુખ નહીં ને રાત્રે ઉઘ નહીં એવી હાલત થઈ પડે છે. તેનું પેટ કબજ્યાત રહે છે, તબ્યત બગડતી ચાલે છે, અને છેવટે તે મરવુંજ માગે છે ! ખરેખર, હકક હુબતી વખતે કે નિચા પડતી વખતે તેને બાણે જમીન ફાટીને જગા કરી આપે તો તેમાં પણ ભરાઈ જવા ગમે. ત્યારે હવે દુઃખનો વિચાર કરો, કે આટલાં આટલાં સુખો છતાં ત્હારા જેવાં માણસ મોટાઈ, શ્રેષ્ઠાઈ, અને વડાઈ મેળવવાનાં નિર્ભવ દુઃખોથી પીડાય તો તેને દિલાસો શું આપી શક્યે ? રાજાઓમાં પણ મોટાઈ, અગ્રેસરપણું, વડાપણું, અને શ્રેષ્ઠાઈ માટે હકક મરતખાનાં દુઃખોના જખમ એવા હોય છે, કે એક ખંડણે રાજા બીજાને અર્ધો ઇંચ વાંકો વળીને નમવામાં પણ મોટું દુઃખ માની લે છે, અને તેટલાંજ ખાતર રાત દહાડો તેવા રાજાઓ તવાયા અને પિળાયા કરે છે ! જરા વધારે નમવામાં શું દુઃખ આવી પડયું ? બીજી ખુરશીને બદલે ત્રીજી ખુરશી ઉપર બેઠક મળવાથી શું લુટાઈ ગયું ? નવ તોપનું માન મળ્યું તો શું, ને અગ્યાર તોપનું માન મળ્યું તો શું ? આવાં તે કાંઈ દુઃખ હોય ? આવા સવાલો, બીજાં લારે દુઃખ વેઠનારાંઓ, અબ્બયબીથી કરીને, પોતાનાં દુઃખની સરખામણી કરે છે ખરાં, પરંતુ રાજાઓનાં એજ પ્રકારનાં દુઃખો તેઓને વિશેષ હેરાંન ને પરેશાન કરે છે. તેઓ સત્તા, હકુમત, અને અધિકારનાં દર્દોથી પીડાય છે. આવી મિથ્યા માયા જાળમાં તેઓ શુંગળાઈ જાય છે.

ધિક્કાર એ અધિકારને, ઉપકાર જે ન કંઈ કર્યો.

ધન ધામ કામ વિલાસમાં, પરવશ પડ્યો મોહ પાશમાં ;

નિષ્ક્રુજ થયો નિજ આશમાં, ઘટમાળ સમ ફેરા ફર્યો. ધિઃકકાર-૧

ધન મેળવ્યાથી શું વળ્યું, કર્યો કંઈ નહીં વાવર્યું;

માર્શ માર્શ બ્યર્થ કર્યો કર્યું, તેથી તું શું અંતે તર્યો? ધિઃકકાર.-૨

કર હાથ સાથ તે આવશે, સર્વેશને મન આવશે;

અન્ય આશમાં નહીં ફાવશે, ખાલી ખુમારીમાં રહ્યો. ધિઃકકાર-૩

બાવી લાભ બય બોયાં કરે, અભિમાન વચ્ચે ઉચ્ચરે;

પળતી ખમર નહિ આખરે, કાન કાળ કેમ વહી ગયો. ધિઃકકાર.-૪

ઉપર જણાવેલાં ડગમગતાં માણસનું સુખ ગોચા રેતીની સપાટી ઉપર બાંધેલા મહેલ મીસાલે છે—પવનથી આસ્તે આસ્તે રેતી ઉડી ગઈ તો સુખનો મહેલ ધસી જાય તેમાં નવાઈ નહીં. અર્થાત, સુખનો મહેલ રેતી ઉપર બાંધેલો સમજવો.

દિલાસા પત્ર ૨૦૦ મો.

“ Raze out the written troubles of the brain,
Cleanse the foul bosom of the perilous stuff
That weighs upon the heart. ”

Shakspeare.

ઓ નાનાં ! તું ત્હારાં દુઃખો તરફ જોઈ જોઈને વિલાપ કરીને પોતાના આત્માને શું પુછે છે ?

નાનાં:—“ હું અને ગુલાં એ બન્ને બહેનો એકજ મામાપને પેટે એકજ ઘરમાં, જોડકાંમાં, એકજ દહાડે જન્મેલાં છતાં, એકસાન ચહેરો, એકસાન ઉધર ભાવ, અને એકસાન સ્થિતિમાં મોટાં થયાં છતાં ગુલાંને સાસરુંએ સાડું મળ્યું, ઘણીએ સારો મળ્યો, તંદોરસ્તી પણ સારી, અને વાડી ગાડીએ અમન અમનમાં ફરવા હરવાતું દરેક સુખ મળ્યું, અને મને સાંટકે સાસરું પણ રાસી, ઘણી પણ નકારો, દેહની દુઃખી, અને વૈત્રાં કરવાતું કાં સરમયું હશે ? બન્ને દેહની બનાવટ તો એકજ છે, અને આત્મા તો બેઉનો એકજ છે, ત્યારે ગુલાંએ એવાં શું તપ કર્યાં, કે તે આવાં સુખગાં, ને શું પાપ કર્યાં, કે હું આવાં દુઃખમાં ? ” આ ઉપરથી આત્માએ સ્મિત હાસ્ય કરીને કહ્યું.

આત્મા:—“ આ કે પેલા જન્મમાં તે મ્હારાં ઢાંકણને માંજેલું નથી. જેણે માંજેલું તેઓ સુખી થયાં, ને જેમણે આળસાઈ કરી તેઓ દુઃખી થયાં. આથી કેાઈ શેઠાણી થઈ બેઠી, ને કેાઈ દુઃખ્યાણી થઈ પડી.

કબૂ એક ઢાંકમ હુકમ કુત્ર આવમ પર,
કબૂ એક ફેરે બોલ લોકનકે સહિયે:
કબૂ એક ઉચી અટા બેક ધન ઘટા જોત,
કબૂ એક જીંપડીમેં મેઘ પુંદ સહિયે:
કબૂ એક બોજન કુત્ર છતિસોં બનાપ ખાત,
કબૂ એક લખી ભાજિ બિના લત લછયે;
હારિયે ન હિંમત ખિસારિયે ન હરિ નામ,
જાહિ બિધિ રાખે રામ તાહિ બિધિ રહિયે.”

નાનાં—હે મ્હારા આત્મા ! હું તો દરરોજ દાતાણુપાણી કરવામાં અને અંગેણ કરવામાં કલાકોના કલાક કાઢતી હતી, ને આ ત્હારાં દેહરૂપી ઢાંકણને ઘણું સાફ રાખતી હતી.

આત્મા—અરે ! આ મટીનાં હાંદલાને બહારથીજ સાફ રાખવાથી કાંઈ મ્હારો આનંદ ને મ્હારો પ્રમશ દેખાય ?

બે. દીવાના આ બે કડિલ લે. એકના ઉપર સાફ કરેલી માટીનું માટલું યાને આ કાચની હાંડી ઢાંક, અને બીજા દીવા ઉપર સાફ કર્યા વગરની માટીનું પીવાના પાણીનું આ માટલું ઢાંક. પહેલું માટલું બહારથી, અંદરથી, અને આરપાર-પારદર્શક દેખાય એવું સ્વચ્છ કરેલું હોવાથી દીવાનો પ્રકાશ બરાબર તું જોઈ શકે છે, જ્યારે બીજું માટલું માત્ર બહારથીજ સાફ છે, પરંતુ તેની રજે રજ સાફ કરેલી ન હોવાથી તેમાં દીવો છે છતાં અંધકાર થઈ રહી દીવાનો આનંદ કે પ્રકાશ દેખાતો નથી. જોકે બન્ને માટલાં તો માટીમાંથીજ બનેલાં છે. હવે તે ને તેજ દીવા અદલ બદલ કર. હાંડીમાંનો દીવો માટલાંમાં ગયાથી તેનો જે પ્રકાશ તે અંધકારમાં બદલાઈ ગયો, ને માટલાંમાંનો દીવો હાંડીમાં ગયાથી અંધકારને બદલે પ્રકાશ પાર્યો; તો જોકે દીવો તો એકનો એકજ છે. તમામ સૃષ્ટિમાં સઘળું સુખજ છે, પણ જેવાં જેનાં કર્મ તેવું જેને તેને તે દેખાય છે. કર્મજ સુખને દુઃખરૂપમાં બતાવે છે, અને કર્મજ દુઃખને સુખરૂપમાં બતાવે છે.

સોચપોચ જ્ય કયો કરે, દરિ કૃતિ સખ સુખદાય;

તુરત ઉલટ સમુઝ ન પરે, અતિહિ શુપ્ત અભિપ્રાય.

હે નકારા જીવ ! ત્હારો જીવ નકારે કરીને તું શોચના શૈની કરે છે ? દાદાર હોરબજની કૃતિ તો સઘળે સઘળી સર્વ કેહને સુખ આપનારી છે. તે જે કાંઈ કરશે તે ત્હારાં સારાંનેજ માટે. તેનાં કામ તને તુર્ત વેળા અવળાં લાગે છે તે એટલાથીજ, કે તે માલેકનાં કર્તવ્યનો અભિપ્રાય, ભેદ, ને હારદ અતિ ઉંડો છે, જે ત્હારા સમજ્યામાં આવતો નથી. પેલો પવિત્ર સાધુ જોન જે વેળાએ ઘણી દુઃખ ભરેલી અવસ્થામાં આવી પડ્યો હતો, ત્યારે સખુરી અખત્યાર કરી પોતાની હાલત તરફ નજર કરી એટલાજ શબ્દોનો ઓચર્યો હતો; “ઓ પરમેશ્વર ! તે” સુજને કાંં ધિક્કારી કાઢ્યો છે, કે જેથી હું પોતેજ પોતાને બાળ રૂપ-થઈ પડ્યો છું ! અરે, હવે પાપનો પસ્તાવો કરી ત્હારાથી મ્હારો છુટકારો માગું છું !”

અગર ખસ્મ ગીરદ બ કેરદારે એસ્ત;

સું બાઝ આમદી માઝરા દર નવેસ્ત.

અગર તે સાહેબ કેહનાં દુષ્ટ કર્મો ઉપર ગુસ્સો કરે, પણ જો તે શુન્દેગાર પોતાનાં કામથી પાછો ફરીને પસ્તાવો કરે તો તેનાં થઈ ગયેલાં પાપો તે સાહેબ માંડી વાળે છે. તે સાહેબની મેહર લેહેરથી ગમે એવી બિડ ભાંગી જઈ આપણે ઉગર્યે છિયે. પાંડવોને રહેવા સાફ અદેખા કૌરવ સગાઓએ દુર્યોધનની દગા ભરેલી સમજાવટથી લાખનું એક ઘર બાંધી આપ્યું, અને તેમાં પાંડવો રહેવા ગયા.

ત્યારે કૌશલ્યે તે ઘરને આગ લગાડવી. ઘર લાખનું જ બનાવેલું એટલે લાખને સજળી જતાં વાર ન લાગી. બોલ બોલતાંમાં ઘર બળી ગયું, પણ પાંચે પાંડવોને પરમાત્માએ બચાવી લીધા હતા. માટે હે સંતાપિત નાભા ! આપણાં હજારો જન્મે જન્મનાં પુણ્યો લેગાં કરી તે વડે આ મનુષ્ય દેહ રૂપી હોડકું ભવ સાગર તરવા માટે આપણે ખરીદ કર્યું છે, તો તે હોડકાંની પૂરી જતન લઈ એ નાવ વડે આપણે ભવ પાર તરી જવાનીજ ઈચ્છા રાખવી. રામચંદ્રજી જ્યારે સીતાને લઈને વનવાસ ગયા ત્યારે માર્ગમાં એક મોટી નદી આવી. બધાં લોક પૈસા આપીને એ હોડીમાં એસી પેલે પાર ઉતરતાં હતાં, તેમ રામચંદ્રજી પણ પતિ સાથે હોડીમાં બેઠા, ને પેલે પાર ઉતરતાંજ ખિસામાં પૈસા તટોસવા લાગ્યા. ત્યારે હોડીવાળાએ કહ્યું:— “મહારાજ ! મને પૈસા જોઈતા નથી.” રામચંદ્રજી કહે; “હું હોડીમાં ફેંકેટમાં કેમ ફેર ? બદલો તો મ્હારે આપવોજ જોઈએ.” હોડીવાળો કહે; “મહારાજ ! મને તમારા પૈસા જોઈતા નથી, પણ હું જેમ તમને આ નદી તેરવીને પેલે પાર લાવ્યો, તેમ તમે પણ મને ભવસાગર તેરવી લઈ જઈ ભવ પાર કરાવો !”

ફેંટ છોડું નહીં હવે હું લાવ જલ્દી આપ તું,
કોણની આશા કરે ? માથે છતો લઈ છાપ તું.
જ્યારે હું તારો થયો છું તું તને છે કાં મને ?
હાથ છોડું નહીં ભલે દે લાખ ગાળો શાપ તું.
રોજ રસ્તો ઘેરતાં તું આજ આવ્યો દાવમાં,
ચાલ ટેલી છોડ ! નહીં તો ઐયળીને કાપ તું.
તુંજ સિકકો છે ચલણમાં નિત્ય બેઠૂ જોહાંનમાં,
તુંજ સોનું, તુંજ રૂપું, ઘાટ તું ને છાપ તું.
છું હરીયો પૂકું હું શીરોજ મુકું નહીં કદી,
એમ કેહ કે લે ! હવે બસ ! ! ચાલ રસ્તો માપ તું !”

રામચંદ્રજીએ આનંદ પામી તેને ભવસાગર તરવાનો યોધ દીધો:—“હે બંધુ !

વિશ્વમાં સૂર્યના પ્રકાશ માફક સુખ ફેલાયલું છે, પણ દુઃખ તો આપણી વાસનાઓના પડછાયા રૂપે આવી પડે છે. આ માન્યતામાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને વર્તવું એ પરમેશ્વર સાથે વાતચિત કરવા બરાબર છે. પરમેશ્વરના હુકમ મુજબ વર્તવા બરાબરજ છે. જ્યાં બીક, ગભરાટ, કંટાળો, ચિંતા, સંશય, નિરાશા અને ખેદ છે, ત્યાં મુકિત કે મોક્ષ નથી. મોક્ષની વ્યાખ્યાજ કહે છે કે, એ બધી સ્થિતિઓથી કાંઈ જુદીજ જાતની સ્થિતિ એનું નામ જ મોક્ષ. હવે જુઓ, કે ઉપલી ચિંતા ને બીકની સર્વ સ્થિતિઓ માત્ર અહંપદની છોકરીઓ છે, અને સુખનો જે સિધ્ધાંત ઉપર જણાવ્યો તેમાં આ સ્થાન રાખવાનુંજ એ પરિણામ છે. એક સુખી આસ્તિક તથા એક દુઃખી નાસ્તિકની પરિક્ષાનું ધોરણ આ સિધ્ધાંતજ છે. સુખી આસ્તિકની ગણત્રિમાં

આવવા ઇચ્છનારાં લોકોએ એ સિધ્ધાંતને પૂજવો જોઈએ, અને ખીક-ચિંતા-નિરાશા વગેરે ઉપર કહેલી સ્થિતિઓને રાજીનામું આપવું જોઈએ. ખીનાર, ચિંતા કરનાર, કે ખેડ કરનાર માણસ પાપી ને દુઃખી છે. એ ક્રિયાઓ પાપની ને દુઃખની ક્રિયાઓ છે. કારણ કે નિશ્ચયથી જોતાં આત્મા આનંદમય છે, તો જ્યાં સુધી તેને ખીક, દિલગીરી, અને ચિંતા વળગેલાં રહે ત્યાં સુધી તે પાપમાં ને દુઃખમાં જ છે. થવાનું તે મિથ્યા થવાનું નથી એવું સિધ્ધ થયલું વચન ન માને, તેને આપણે દુઃખ્યારો નાસ્તિક કહે છીએ. તો ખીક રાખનાર કેમ નાસ્તિક ન કહેવાય ? ચિંતા કરનાર કેમ નાસ્તિક નહીં ? લવિષને લય રાખનાર મિથ્યાભિમાની કેમ નહિ ? આસ્તિકનો જે સિધ્ધાંત હર હમેશ આપણને સંપૂર્ણ સુખની દશાએ પહોંચાડવા ઉદ્દેશ કરી રહ્યો છે, તેને હંકારનાર, તેની અસર ધોઈ નાંખનાર, અને તેથી આપણને આ દુઃખી સ્થિતિમાં હોમનાર ખીજી કંઈ નહિ, પણ ઉપર કહેલી ખીક, સંશય, ગભરાટ, અને મ્હાફ-મ્હાફ કરવાની સ્થિતિઓ જ છે.”

સરોવર કે સમુદ્રમાં જ્યારે ડૂબકી માર્યે ત્યારે માથા ઉપર હજારો મણ પાણીનો ભોજો આવે છે તોએ તેનો જરા પણ ભાર ખૂડકી મારનારને લાગતો નથી, પરંતુ “પોતાની” એમ કરીને માત્ર એક ગાગર માથે ઉંચકે તો તે ભારી લાગે છે, માટે પોતાનાપણું, મ્હાફ, ને હુંપણાનું જે દુઃખ હોય છે તેનો જ ભાર હોય છે.

સરનિમજ સિર સલિલ અતિ, તાકો તનક ન ભાર;
અપની કરિ ઇક ગગરિ લઇ, લગત ગરિહ અપાર.

હે નાજાં ! જે કંઈ થવાનું તે નહીં થવાનું કરવા તું ફાંફાં મારે તે ફેકટ. ગુલાંની જે સજાત તે ત્હારી નહીં થાય, ને ત્હારી તે ગુલાંની પણ સજાત નહીં બને. કોટી ઉપાય કરે લીખા લેખ મીટે નહીં.

એક ડોસો કોટયાધિશ હતો. તેને એકજ છોકરો હતો. તેના ઉપર તેનું અત્યંત હેત હતું. એ છોકરાને શિકાર રમવાનું વ્યસન લાગ્યું, તે જોઈને ડોસો કહે, “અરે પરમેશ્વર ! મારા છોકરાની ગતિ કેવી થશે ! કરોડો રૂપ્યા કોણ ભોગવશે !” એમ નિત્ય તે ચિંતા કરે. એક દિવસ રાત્રે તેને સ્વપ્ન આવ્યું, કે વનમાં છોકરાને સિંહે મારી નાંખ્યો છે. આથી તેને એવી ચિંતા થઈ, કે રખેને એ સ્વપ્ન ખરું પડે ! એની એ ખીકે સ્વપ્ન ખોટું કરવાને ડોસે એક મોટું ઘર કરીને તેને ફરતો કોટ કરી લઈ તેમાં છોકરાને ઘાલી મેલ્યો. તે ઘરમાં છોકરાનું મન રીઝવવાને તેણે સર્વ વસ્તુની અનુકૂળતા કરી. નાના પ્રકારનાં ચિત્ર ચિત્રાશય્યાં અને જે જે જનાવરોનો શિકાર છોકરાને વ્હાલો હતો, તે સઘળાં જનાવરોનાં તે ચિત્રામણ લિંત ઉપર કઢાવ્યાં. તેમાં સિંહનું પણ એક ચિત્ર હતું. એક દિવસે

સિંહનું ચિત્ર જોઈને છોકરાને ઘણી રીસ ચઢી, કે હેં ! સ્વાનું રળે ખડું પડે એવું જાણીને બાપે મને ઘાલી મેલ્યો છે ! જેથી આંખો કહાડીને તે સિંહના ચિત્રને કહે છે; “અરે દુષ્ટ ! હું આ બંદીખાનામાં દુઃખ ભોગવું છું, એ તારે લીધે ! મારી પાસે જો આ વખત તરવાર હોત તો તારાં પેટમાં ઘોંચત; પણ શું કરું રે !” એમ કહી દાંત પિસીને રીસમાં તેણે તે ચિત્રમાંના સિંહની છાતીમાં મૂકી મારી. ત્યાં લિંતમાં એક ખીલો હતો તે હાથમાં પેસી ગયો, અને તેના ઘા પાકીને તેનાં દુઃખથીજ તે છોકરો મરણ પામ્યો ! એ પ્રમાણે બાપે સ્વાનું ખોટું કરવાને જે ઉપાય કર્યો તે મિથ્યા થયો, ને થનાર હતું તેજ થયું. લીખ્યા લેખ મિટયા નહીં. હોનાર વસ્તુ એણી મેરે થઈ. માટે હે નાનું ! થવાનું હોય તે મિટનાર નહીંજ. પછી ચિંતા કરીને અમથાં જીવને ખેદમાં કાં નાંખો છો ? બની ગયેલી વસ્તુને નહીં બનેલી કરવાને ઇશ્વર પણ શક્તિવાન નથી.

“Not Heaven itself upon the past has power,
For what has been, has been; and I have had my hour.”

કંકુનો ચાંદલો કીધાથી કાંઈ રંગયેલી તે સોવાસન સૌભાગ્યવતી થતી નથી. કંકુ ચોદ ને મને સોવાસન કહે, તેથી કાંઈ જીવને કારક થતી નથી. એકને જે વૈભવ ને વિશ્રાંતી, તે બીજાને આપદા ને વેલા, એ સૌ તે માલેકનો લેલી નિયમ છે.

ઘોબી સૂર્યનારાયણ સામે જોઈને ઉભરો કાઢે છે, કે “હે નારાયણ ! તું ઉજળે હું ઉજળો, ને તું કાળે હું કાળો !” કેમકે સુરજ ઉગે તો ઘોબી પોતાનાં કપડાં વહેલાં સુકાવી લે, અને ધંધો ઠીક ચાલે. પણ તેજ પ્રતાપી સૂર્યનારાયણને ખેતી કરનારો કણુબી કહે છે કે; “હે નારાયણ ! તું ઘોળે હું કાળો, ને તું કાળે હું ઘોળો !” વાદળાં આવી સૂર્ય ઢંકાઈ જાય, વરસાદ પડે, ને અનાજનાં પાક સારા પાકે ત્યારે કણુબીને આમ કહેવું પડે. એકજ વસ્તુ પણ લિત્તરના ભાવ જુદા જુદા મનુષ્ય જુદા જુદા ધરાવે છે. કહો, ત્યારે ઇશ્વર કોને સહાય થાય, કોનું કહું માને, ને કોની મુશ્કેલી ખર લાવે ? પરમાત્માએ કુદ્રતી કાયદા તો નક્કી કરી મુકેલાજ હોય છે, પરંતુ તેને પણ કાળે કાળે દયા આવે છે તો પોતાના અસાધારણ અધિકારો વાપરે છે. ઇગ્લંડના રાજા જ્યોર્જના કે બડોદરાના મહારાજા શયાજીરાવના ઘડેલા કાયદા નિર્માણ કરી ચોક્કસ કરેલા છે ખરા, પરંતુ અસાધારણ અધિકાર વાપરવાનું તો પોતાની પાસે તેમણે રાખેલુંજ હોય છે. અને એક ખુનીને વટીક તેઓ માફી આપી શકે છે. તેજ મુજબ, દાદાર અદુરમજદ બંદાઓને માફીનો બક્ષનારો, શુન્દાની દરશુજર કરનારો, અને રેહેમદિલનો તો રહે છેજ. તેને પોતાના અસાધારણ અધિકાર વાપરવાની પૂરતી સત્તા ને પૂર્ણ હક્ક છે. જેવા જેણે પ્રભુને જાણ્યા છે, તેવા તેજ રૂપે થઈને તેને કળ આપ્યાં છે. કંસને

ચેર રંગ મંડપને ઠોકણે કૃષ્ણ પધાર્યા ત્યાં સર્વને પોત પોતાના ભાવ પ્રમાણે
કેળાયા હતા.

જસ જાને હરિ કોઇ તંસ, યહ નહેચે નિસંસ;

ભાવ માંન ભાસે સખન, રંગ સ્થળ દ્રહે કંસ.

હે નાભાં! ત્હારા જેવાજ પ્રશ્ન “લવિષ્યની જીંદગીમાં” પુછયા છે. જે
એક માણસ ભાગ્યશાળી તો બીજો હિન ભાગ્યનો શા માટે? જે એક શહેનશાહ
તો બીજો ફકીર શા માટે? જે એક તવંગર તો બીજો ગરીબ શા માટે? એક
માણસ જન્મથીજ તંદુરસ્ત અને મજબુત તો બીજો દરદી અને નાતવાન શા
માટે? એક બધી રીતે આખો અને સલામત તો બીજો લૂલો લંગડો અથવા
બહેરો મૂળો શા માટે? એકજ મા બાપના બેટાઓમાં એક ભાઈ સોહામણો,
તંદુરસ્ત, અને જોરાવર તો બીજો ભાઈ કરૂપો, દરદી, અને નબળો કેમ? એક
માણસ બિચારો મધ્ય આફ્રીકાના જેવા બળબળતા તાપચાળા મુલકમાં યા ઉત્તર
ફિશિયા જેવા કકડતી થંડીચાળા મુલકમાં જન્મ લઈ કંગાલ જીંદગી ગુજારે, તો
બીજો ઇંગ્લાંડ કિંવા ફ્રાન્સ જેવા મધ્યમસર રૂતુચાળા મુલકમાં જન્મ લઈ સુખી
જીંદગી ગુજારે તેનું કારણ શું? એકજ મા બાપનાં કોઈક બચ્ચાં ચંચળ,
હુશિયાર, અને ચાલાક તો બીજાં બોથડ, ઠોઠ, અને મંદ બુદ્ધિનાં, એમ કેમ?
વળી કેટલાંક માણસો ગમે તેટલાં હુશિયાર, ચાળાક, ચંચળ, અને મહેનતુ છતાં
આ દુનિયાનાં કામકાજમાં હુમેશાં નિષ્ફળ નિવડે છે, તો બીજાં એ પ્રમાણે ન
હોવા છતાં અથવા ઓછાં હોવા છતાં ફત્તકમંદ નિવડે છે તેનો સબબ શો?
એ સબબ ફરકનો ખુલાસો શો? માણસ જાતની હાલતો વચ્ચે તેઓના વિના
વાંક યા તકસીરે આવા ફરકનું કારણ શું? ઉપલા પ્રશ્નોના હું ઉત્તર આપું.
સાયન્સની શોધો પ્રમાણે માણસ સંજોગોને આધીન એક પુતળાં જેવું છે. તેનું
મન તેની આગળી સ્થિતિનું ફળ છે. કેળવણી એ સર્વસ્વ છે. તેના માખાપે
આપેલાં શરીર ઉપર તેના ગુણો આધાર રાખે છે. અને જે સંજોગોમાં તે
જન્મ્યો તે પ્રમાણે તે ગુણો કેળવાય છે અથવા વૃદ્ધિ પામે છે. પણ સર્વમાં
બળવાન તો ઈશ્વરની ઇચ્છા છે. તેને ગમે તો નાભાંને સુખમાં રાખે, કે ગમે
તો ગુલાંને. સૌભરી રૂપિ પોતાની નજર રખે કોઈના ઉપર બગડે, તેથી પાણીમાં
પેસીને તપ કરતા હતા. તેઓ ખરાબ સંગત રખે થાય તેથી હંમેશાં ડરતા હતા.
તોએ પચાસ સીઓને કાં પરણ્યા હશે વાડું? પિંગળા જેવી ગુણકા વેશિયા
શું, ને આત્મજ્ઞાન શું? સંભવેજ નહીં તે પણ થયું છે. જ્ય વિજ્ય ચાર્લ્ડ
વૈકુંઠ જેવાં બેહસ્તમાંથી ગળડીને હાકળ શું પકડાવતા, ને બહી જે પૂતના તેનું
તો વળી કલ્યાણ કેમ થાય? તેણીને સુખ તો ઘટેજ નહીં છતાં તે તેણીને મળ્યું.

ત્યારે તો એમજ કહેવું પડે છે, કે હરિની ઈચ્છા જ સર્વમાં બળવાન છે. તે આલેક ધારે તે કરે.

સૌભરિક ઉદ્વાહ કા ? કિત ગુનિકા કિત ગ્યાન ?

ખાત પારખઃ શ્રેય બધી ! હરી ઇત્સા બલવાન.

મન, વાણી, અને શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલાં કર્મોથી શુભ અને અશુભ ફળ ઉત્પન્ન થાય છે, અને મનુષ્યની ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારની ગતિ કર્મથીજ થાય છે. ંહાલી નામ ! જ્યારે પૂર્વે જન્મનાં કર્મથી ત્હારી ગતિ ૧૫ વરસ વેર સુખમય જણાય અને આજે તે દુઃખભરી જણાય છે, અને તને ઘણો સંતાપ થાય છે તેનું કારણ એજ છે, કે બાપના ઘરે ભોગવેલાં સુખો ત્હારી છાતીમાં ધાઇધાઇ આવે છે. મગર ત્હારી આવી નબળી હાલતનો હવે સંતાપ મા કર. વિલાપ કરીને ઉઠાસીત નહીં રહે. નિરાશી કરતાં ઉઠાસી ખરાબ, ને ઉઠાસી કરતાંએ ચિંતા ખરાબ. કેટલાક માનવીઓ આ માનવ જીંદગીને લાયક હોત નથી. કેટલાંક મનુષ્યો આ દુન્યાને લાયકતાં પેઠા થયાં નથી. કેટલાંકેએ માણુમ્માઈ સંસારને માટે નાલાયક જન્મ લીધો છે. શાંતિ અને મનનું સમાધાન મેળવવાને । ત્હારો આજ વખત છે. તું સમજે કે આ દુઃખમાંથી પરવારીને પછી સુખ ભોગવીશ, આ ગ્રહધોડ પખોડાઈ ગયા પછી મને કરાર થયો અમુક કામમાં ફત્તેક પામીશ એટલે નિહાલ થઈશ, ને પરવારી જઈશ. પશુ તેમ કાંઈ બનવાનું નથી. એમ રાહ ભેયા કરતાં કરતાં તો તું વાટ ભેતી રહી જશે, ને વયમાંથી જમડા તને ભક્ષ પશુ કરી ઉઠાવી જશે. નબળી હાલતમાં સમુરી રાખવી એજ સ્ત્રી આતની કસોટિ છે.

જનક જનનિગત પરિત્સા, 'સુનુ અશક્ય પિતુ માતઃ

મિત સંકટ દરિદ્ર તિય, બાંઠા બાંઠત માત.

બાપની પરિક્ષા માય શુજરી ગયા પછીજ થાય છે. પુત્રની પરિક્ષા માય બાપ અશક્ત થઈ પડે ત્યારેજ થાય છે. મિત્રની પરિક્ષા આકૃત આવી પડે તે વેળાએજ થાય. સ્ત્રીની પરિક્ષા પોતાની અને પોતાના ધણીની દરિદ્રતા વખતે થાય. અને ભાઈની પરિક્ષા તો ભાગ લાગ વહેંચી લેતી વેળાએજ થાય. એ પ્રમાણે જે તે વખતેજ સર્વનું હેત ખડું છે, કે બહાર દેખાડવાનું છે તે પરખાય છે; અને ફલાણું માણુસ ખમાડ છે, કે જરા જસમાં સંતાપ કરનારું છે તે પશુ પરખાય છે.

આપણા ઉપર એકએક ન ધારેલું દુઃખ આવી પડે છે ત્યારે, તેમજ આપણે આણુ દુઃખી હાલતોમાંથીજ કેટલોક વખત સુખી પસાર થતાં હોઈએ ત્યારે આપણને એમજ લાગે છે, કે “જગતમાં મહારા જેવું કમનસીબ બીજું કોઈ નહીં હશે !” “અરે ! દુનિયામાં મજ સમ દુઃખી કોઈજ નથી !” અર્થાત,

આપણે એકલાના જ ઉપર આક્રમણો વરસાદ વરસે છે, ને બીજાં કોઈ ઉપર એવો સીતમ ગુજરતો નથી. સૌ દોઢ સુખી સુખ્યારાં છે, ને હું જ કમનસીબ કમબખત છું; એવું આપણે દુઃખના કહેરમાં લાગી આવે છે. અમુક તમુક ખેન તો દુઃખની કાંઈ ફરિયાદો કરતી નથી, માટે તે હમેશની સુખી છે! પરંતુ તે બાપડી ઉપર જે કાંઈ પડતું હશે, જે કાંઈ વિતતી હશે, તેથી આપણે અબળ હોવાથીજ આપણે કલ્પના કર્યે છિયે, કે “તેણી સુખીજ છે. તેણીનાં મોટાં ભાગ્ય છે. તેણી નસીબદાર છે. અને હું તો એક પાછળ બીજી આક્રમણ સપડાયા કરું છું. હું તો સદાની અભાગણી છું! ઇશ્વર મને તો મતરાયાં છોકરાં જેવી ગણે છે. એક વિપત્તિ મટતી નથી, એટલામાં બીજી આક્રમ લાવીને ઉભી કરે છે!” વળી આપણે એવી ફરિયાદ કરીશું, કે “મહારાં કુટુંબનું ગુજરાણુ ચલાવવાને મને રાત દહારો ભારે જેહમત ને સખત મહેનત કરવી પડે છે, ને ફલાણી ચીની કેવી ભાગ્યશાળી કે વગર વૈત્રે પુષ્કળ ચેત ઉડાવે છે!” વળી આપણી માયા પૂંજી બેકે ઠીક હોય તોએ ઘણી દોલતવાળાં તાલેવંત સાથે આપણી દોલત સરખાવીને બળ્યે છિયે, કે “પૈસાને લીધે તેને કેટલી બધી ઇજત ને આજી છે! બળ્યું મહારું જીવતર! દુન્યામાં મહારું જીવ્યું શું પ્રમાણ? જીવવુંએ સરખું ને નહીં જીવ્યે તે પણ સરખું! પેટ તો સૌ કોઈ ભરે છે તેમ હું ભરું છું, પણ દ્રવ્ય પુષ્કળ હોત તો મન ચાહે તે કરી હું અમન ચમનમાં કેવી રહેત!” વળી જો આપણી પાડોશણ પોતાનાં વહાલાં બાળકોએને રમાડીને પોતાનું દુઃખ વિસારતી હશે તો આપણે અફસોસ કર્યે છિયે, કે “મેં શું પરમેશ્વરનો અપરાધ કીધો, મેં શું ઇશ્વરની ગુન્હેગારી કીધી, કે મનેજ તે ફરજંદ વગર ટવળાવતો હશે!” જો આપણી વહાલી સહી મિત્તિ કિંવા વહાલો ભાઈ મરી ગયો હશે, તો બીજી ખેનોની સહી મિત્તિએને જોઈને તથા બીજી ખેનોને પોતાના ભાઈઓ સાથે ફરતી હરતી જોઈને દુઃખી થઈ સંતાપ કર્યે છિયે, કે “અમુક તમુકને શું સંતાપ? તેને શેના શોક ને દિલગીરી? એના જેવું ભાગ્યવાન કોણ છે?” ટુંકમાં આપણેજ એકલાં દુઃખી ને બીજાં સૌ સૌ સુખી સુખ્યારાં હોવાનું માની બેઠાથીજ આપણે ઘણાં દુઃખી થઈ પડ્યાં છિયે. ત્યારી પેકે બીજાંનું દુઃખ હલકું ને મહારુંજ દુઃખ ભારી, એવી માન્યતા બધે બધજ ચાલુ છે, પણ કોઈ ધીરજ પકડતું નથી. માણસને ધીરજ નહીં મળે.

અનિપેં ધીરસું બીર બડ, અનિનિજ તસ ન કહાય;

યહ ભય કૂર કંતાતે, સખ જિહિં જાંય ધિધાય.

“ જામે જમશેદ ” નો આભિપ્રાય. (તા. ૨૪ જુન ૧૯૧૬)

“ દુઃખીને દિલાસો.”

(ભાગ ૩ થી ૧૫ સુધી.)

નવસારીવાલા મી. સો. મ. દેશાઇએ ઈન સં ૧૯૦૯ માં માત્ર ૧૨ દીલાસા પત્રનું એક ચોપાનનું બહાર પાડ્યું હતું. તેના પહેલા ભાગોના રીવયુ લેતાં અમે તેની પ્રસંશા કરી ગયા છીએ. મી. ૦ દેશાઇએ ત્યાર પછી પાછી મેહેનત લઇને એવા એવા એક એ ને ૩૫ ભાગ માં ૩૬૫ દીલાસા પત્ર પ્રસીધ કરવા બાહેર કર્યુ ત્યારે અમને આશા નહીં હતી કે એટલા વખતમાં તો ૧૫ ભાગો બહાર પડી જશે. આ ભાગો અકેકથી ચઢતા છે, અકેક કરતાં નવા નીકળતા ભાગમાં નવો નવો રસ દેખાય છે. આ ભાગોમાં એવી ખુબી રાખવામાં આવી છે કે ગમે તે ભાગ કોઇ દુઃખી માણસ વાંચે તો તેના દુઃખનો કંઈ નહીં ને કંઈ ઇલાજ અને દીલાસો મળ્યા વગર રહે નહીં. જે કોઇ નાટકો વાંચવાનો શોખ ધરાવતો હોય તો તેજ તરેહનું આ વાંચન છે. જે કોઇને સાહીત્યની નજરે વાંચનનો બંધાર જોઇતો હોય તો તેને તેવુંજ મહે એમ છે. તવારીખના અભ્યાસીને તવારીખ, નવલકથાના શોખીનને નવલકથા પણ એ ભાગોમાંથી મહે છે. આપણાં મનને જ્યારે જુદાં જુદાં દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જેની વ્યતની આપણી લાગણી થાય છે તેનો આબેહુમ ચીતાર આ હારમાળામાં આપ્યો છે. જે એક આપ જુમાવાથી દીકરા રડતા હોય તો બાલુ તેઓની આગળ કોઇ ઝણું માણસ દીલાસા દઇ તેમને પસવારનું હોય એવુંજ આ પત્રો વાંચતાં લાગી આવે છે. કંઈજ નહીં તો ગમે એવી નિરાશીમાં કાંઈક હીમત મહે છે. માણસને બેદર ગમગીનીમાં તો કાંઈ પણ સુઝતુંજ નથી, પરંતુ જે ખોટાં વમાસણમાં એકદમ આ હારમાળાનો એક ભાગ લઇને નુંદે દીધે પણ એક દુઃખી માણસ વાંચે તો તેના મનનું થોડુંખી સમાધાન તો થાય. આ દીલાસા સીરીઝથી દુઃખી લોકોને જેમ રાહત ને સધીયારો મહે છે તેમ જે નોકરી ધંધાવાળા માણસો સેંકડો ચોપડી વાંચવાને અશક્ત છે તેઓ આવાં વાંચકાથી દુન્યાદરીતું, સાહીત્યનું, તવારીખનું, ઇતિહાસનું, ધર્મ અને નીતીનું તેને જ્ઞાન થોડામાં મળી શકે છે. પૈસાની ગરીબી, ગરમારના સંતાપ, સંસારની વીપત્તિઓ, ઘણી ઘણી આપણીનાં વીજ્ઞેડાં, વહલાંઓના મરણ, તોહમતો અને નીંદાઓથી થતાં દુઃખો, વેપારમાં ઘેરા, કે અનેક જાતની આફતોના હાખલા દલીલથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી રીતે દીલાસા આપવામાં આવ્યા છે. ટાલુકા, ટુચકા, નાની વારતાઓ, ખુશનુમા ટોણા કે દીકા કવેતો, કહેવતો, કવીતાઓ તથા નસીઓના નવા નવા મણકા જોવાને મહે છે. આ કાંઈ એક વાર વાંચીને છોડી દેવા જેવું પુસ્તક નથી, પણ દરેક ઘરમાં હંમેશને સાર જાળવી રાખવા જેવું છે. માત્ર ચાર આનાની કીમતથી દરેક ભાગ મહે છે. એ સગવડ ગરીબ દુઃખીઓ માટે સારી છે. એના પંદર ભાગ નીકળી ચુકા છે.

